C. IULII CAESA

COMMENTARII

DE BELLO GA

EDIDIT

FRIDERICUS KRA

EDITIO STEREOTYPA

EX OFFICINA BERNHARDI T
LIPSIAE MDCCCLX

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS PRIMUS.

ARGUMENTUM.

I. *Descriptio Galliae* c. 1. II. *Bellum Helveticum.* Motus Helvetiorum excitatus ab Orgetorige; eius clandestina consilia, mors c. 2—4. iter Helvetii per provinciam, sed Caesaris munitionibus interclusi per Sequanos temptant. Gallorum de Helvetiorum iniuriis querelae c. 5—11. clades Tigurinorum c. 12. Helvetii per legatos cum Caesare agunt c. 13—14. equitatus Caesaris ab Helvetiis pulsus; utriusque exercitus iter c. 15. Caesaris cum Haeduorum principibus, Lisco et Divitiaco, de civitatis condicione et Dumnorigis perfidia colloquium c. 16—20. Caesaris consilium P. Considii errore perversum c. 21—22. Helvetiorum clades, fuga, reditus in fines suos c. 23—29. III. *Bellum Ariovisti.* totius fere Galliae legati a Caesare concilii habendi veniam impetrant; querelae de Ariovisto, Germanorum rege c. 30—32. colloquium a Caesare postulatum, denegatum a rege; legati a Caesare missi, Ariovisti responsum c. 33—36. Haeduorum questibus motus Caesar ad Ariovistum contendit, Vesontionem occupat c. 37—38. magna in castris Romanis trepidatio, Caesaris oratio, iter ad Ariovistum c. 39—41. Caesaris cum Ariovisto colloquium Germanorum impetu diremtum c. 42—46. Galli legati ad Ariovistum missi in vincula coniciuntur c. 47. equestre proelium c. 48. castra minora Caesaris oppugnat, proelio decertare non audet Ariovistus c. 49—50. tandem in proelium descendere coacti Germani vincuntur et gravissima clade accepta ad Rhenum profugiunt; liberantur ex catenis legati Galli; Suebi, qui ad Rhenum venerant, nuntiata Ariovisti clade domum revertuntur; in hiberna deducitur exercitus; Caesar ad conventus agendos in citeriorem Galliam proficiscitur c. 51—54.

Gesta haec a. u. c. 696., a. Chr. n. 58.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam 1
incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis *Garumna flumen*, a Belgis Matrona et Sequana dividit.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS PRIMUS.

ARGUMENTUM.

I. *Descriptio Galliae* c. 1. II. *Bellum Helveticum.* Motus Helvetiorum excitatus ab Orgetorige; eius clandestina consilia, mors c. 2—4. iter Helvetii per provinciam, sed Caesaris munitionibus interclusi per Sequanos temptant. Gallorum de Helvetiorum iniuriis querelae c. 5—11. clades Tigurinorum c. 12. Helvetii per legatos cum Caesare agunt c. 13—14. equitatus Caesaris ab Helvetiis pulsus; utriusque exercitus iter c. 15. Caesaris cum Haeduorum principibus, Lisco et Divitiaco, de civitatis condicione et Dumnorigis perfidia colloquium c. 16—20. Caesaris consilium P. Considii errore perversum c. 21—22. Helvetiorum clades, fuga, reditus in fines suos c. 23—29. III. *Bellum Ariovisti.* totius fere Galliae legati a Caesare concilii habendi veniam impetrant; querelae de Ariovisto, Germanorum rege c. 30—32. colloquium a Caesare postulatum, denegatum a rege; legati a Caesare missi, Ariovisti responsum c. 33—36. Haeduorum questibus motus Caesar ad Ariovistum contendit, Vesontionem occupat c. 37—38. magna in castris Romanis trepidatio, Caesaris oratio, iter ad Ariovistum c. 39—41. Caesaris cum Ariovisto colloquium Germanorum impetu diremtum c. 42—46. Galli legati ad Ariovistum missi in vincula coniciuntur c. 47. equestre proelium c. 48. castra minora Caesaris oppugnat, proelio decertare non audet Ariovistus c. 49—50. tandem in proelium descendere coacti Germani vincuntur et gravissima clade accepta ad Rhenum profugiunt; liberantur ex catenis legati Galli; Suebi, qui ad Rhenum venerant, nuntiata Ariovisti clade domum revertuntur; in hiberna deducitur exercitus; Caesar ad conventus agendos in citeriorem Galliam proficiscitur c. 51—54.

Gesta haec a. u. c. 696., a. Chr. n. 58.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis *Garumna flumen*, a Belgis Matrona et Sequana dividit. 1

horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea q
cultu atque humanitate provinciae longissime absu
nimeque ad eos mercatores saepe commeant atq
quae ad effeminandos animos pertinent, important,
mique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolun
buscum continenter bellum gerunt. qua de causa
vetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quo
cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cu
suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum
bellum gerunt. eorum una pars, quam Gallos ol
dictum est, initium capit a flumine Rhodano; con
Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; a
etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum;
ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae
oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis
spectant in septentrionem et orientem solem. Aq
a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et ad ea
tem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet;
inter occasum solis et septentriones.

2 Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissim
Orgetorix. is M. Messala et M. Pisone consulibus
cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit
tati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copi
rent: perfacile esse, cum virtute omnibus praes
totius Galliae imperio potiri. id hoc facilius eis p
sit, quod undique loci natura Helvetii continentu
ex parte flumine Rheno, latissimo atque altissim
agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex
monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et
tios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qu
vinciam nostram ab Helvetiis dividit. his rebus fie
et minus late vagarentur, et minus facile finitim
lum inferre possent; qua ex parte homines bellan
pidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine
hominum et pro gloria belli atque fortitudinis an
se finis habere arbitrabantur, qui in longitudine
lia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX p

3 his rebus adducti et auctoritate Orgetorigis pern
stituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinere
parare, iumentorum et carrorum quam maximu

ım coëmere, sementes quam maximas facere, ut in itiɔre copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus ıcem et amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas iennium sibi satis esse duxerunt: in tertium annum pro:ctionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgeɔrix deligitur. is sibi legationem ad civitates suscepit. ı eo itinere persuadet Castico, Catamantaloedis filio, equano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos ɔtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus :at, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante ıbuerat; itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Divitiaci, qui ɔ tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime lebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique liam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse lis probat conata perficere, propterea quod ipse suae ivitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, uin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis opiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirıat. hac oratione adducti inter se fidem et iusiurandum ant et regno occupato per tres potentissimos ac firmisimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.
a res est Helvetiis per indicium enuntiata. moribus 4
uis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coëgerunt; amnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. ie constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omem suam familiam, ad hominum milia decem, undique oëgit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum ıagnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, e causam diceret, se eripuit. cum civitas ob eam rem ıcitata armis ius suum exsequi conaretur multitudinemue hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix ıortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitranır, quin ipse sibi mortem consciverit.

Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, quod con- 5
tituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. ubi ım se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida ua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringenɔs, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, raeterquam quod secum portaturi erant, comburunt, t domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia

tate per provinciam itineris faciundi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumptu-
rum: si quid vellent, ad Idus Apr. reverterentur. in- 8
terea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat, se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii ea spe deiecti navibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.
relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis in- 9
vitis propter angustias ire non poterant. his cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Hel-
vetii, ut sine maleficio et iniuria transeant. Caesari re- 10
nuntiatur, Helvetiis esse in animo, per agrum Sequanorum et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia. id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumenta-

: per provinciam itineris faciundi temperaturos ab ıria et maleficio existimabat. tamen, ut spatium inter.ere posset, dum milites, quos imperaverat, conveni.t, legatis respondit diem se ad deliberandum sumptuα: si quid vellent, ad Idus Apr. reverterentur. in- 8
ɜa ea legione, quam secum habebat, militibusque, ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in nen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines ɿuanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem ʳem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque ducit. eo opere perfecto praesidia disponit, castella ɑmunit, quo facilius, si se invito transire conarentur, hibere possit. ubi ea dies, quam constituerat cum ɑtis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat, se more ɜxemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam e et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. lvetii ea spe deiecti navibus iunctis ratibusque comribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo ninis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si rumpere possent, conati operis munitione et milin concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt. nquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis in- 9
s propter angustias ire non poterant. his cum sua ınte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem eduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrat. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurim poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate ʒetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate ni adductus novis rebus studebat et quam plurimas itates suo beneficio habere obstrictas volebat. itaque ı suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos lvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, ficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helii, ut sine maleficio et iniuria transeant. Caesari re- 10
ıtiatur, Helvetiis esse in animo, per agrum Sequanoı et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui ı longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas in provincia. id si fieret, intellegebat magno cum iculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi *nani inimicos*, locis patentibus maximeque frumenta-

riis finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, qu fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Itali magnis itineribus contendit duasque ibi legiones consc bit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hiber educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Centrones et Graioceli et Caturiges locis superiorib occupatis itinere exercitum prohibere conantur. co pluribus his proeliis pulsis ab Ocelo, quod est citer ris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterio provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrog fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum d cit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum pri

11 Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum su copias traduxerant et in Haeduorum fines pervener eorumque agros populabantur. Haedui, cum se suaq ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem m tunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de pop Romano meritos esse, ut paene in conspectu exerci nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abdu oppida expugnari non debuerint. eodem tempore Hae Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduorum, Caesar certiorem faciunt sese depopulatis agris non facile ab c pidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui tra Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri sol nihil esse reliqui. quibus rebus adductus Caesar non e spectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociori consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

12 Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et S quanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. id H vetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. ubi per e ploratores Caesar certior factus est, tres iam copiaru partes Helvetios id flumen traduxisse, quartam fere p tem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigi cum legionibus tribus e castris profectus ad eam parte pervenit, quae nondum flumen transierat. eos impedit et inopinantes aggressus magnam eorum partem concid *reliqui fugae* sese mandarunt atque in proximas

ıbdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis ːivitas Helvetia in quattuor pagos divisa est. hic pagus ınus, cum domo exisset patrum nostrorum memoria, L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. ita sive casu sive consilio deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

Hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum ut con- 13
sequi posset, pontem in Arare faciundum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentino eius adventu commoti cum id, quod ipsi diebus viginti aegerrime confecerant, ut flumen transirent, uno illum die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Caesare egit: si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. quod improviso unum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret aut ipsos despiceret. se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet aut memoriam proderet. his Caesar ita respondit: eo sibi minus dubitationis 14
dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellegeret, quare timeret, neque sine causa timendum putaret. quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, *quod* eo invito iter per provinciam per vim

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS PRIMUS.

ARGUMENTUM.

I. *Descriptio Galliae* c. 1. II. *Bellum Helveticum.* Motus Helvetiorum excitatus ab Orgetorige; eius clandestina consilia, mors c. 2—4. iter Helvetii per provinciam, sed Caesaris munitionibus interclusi per Sequanos temptant. Gallorum de Helvetiorum iniuriis querelae c. 5—11. clades Tigurinorum c. 12. Helvetii per legatos cum Caesare agunt c. 13—14. equitatus Caesaris ab Helvetiis pulsus; utriusque exercitus iter c. 15. Caesaris cum Haeduorum principibus, Lisco et Divitiaco, de civitatis condicione et Dumnorigis perfidia colloquium c. 16—20. Caesaris consilium P. Considii errore perversum c. 21—22. Helvetiorum clades, fuga, reditus in fines suos c. 23—29. III. *Bellum Ariovisti.* totius fere Galliae legati a Caesare concilii habendi veniam impetrant; querelae de Ariovisto, Germanorum rege c. 30—32. colloquium a Caesare postulatum, denegatum a rege; legati a Caesare missi, Ariovisti responsum c. 33—36. Haeduorum questibus motus Caesar ad Ariovistum contendit, Vesontionem occupat c. 37—38. magna in castris Romanis trepidatio, Caesaris oratio, iter ad Ariovistum c. 39—41. Caesaris cum Ariovisto colloquium Germanorum impetu diremtum c. 42—46. Galli legati ad Ariovistum missi in vincula coniciuntur c. 47. equestre proelium c. 48. castra minora Caesaris oppugnat, proelio decertare non audet Ariovistus c. 49—50. tandem in proelium descendere coacti Germani vincuntur et gravissima clade accepta ad Rhenum profugiunt; liberantur ex catenis legati Galli; Suebi, qui ad Rhenum venerant, nuntiata Ariovisti clade domum revertuntur; in hiberna deducitur exercitus; Caesar ad conventus agendos in citeriorem Galliam proficiscitur c. 51—54.

Gesta haec a. u. c. 696., a. Chr. n. 58.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam 1
incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit.

diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum
militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus,
quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divi-
tiaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem
vergobretum appellant Haedui, qui creatur annuus et
vitae necisque in suos habet potestatem, graviter eos ac-
cusat, quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset,
tam necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis
non sublevetur; praesertim cum magna ex parte eorum
precibus adductus bellum susceperit, multo etiam gra-
vius, quod sit destitutus, queritur. tum demum Liscus 17
oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, pro-
ponit: esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem
plurimum valeat, qui privatim plus possint, quam ipsi
magistratus. hos seditiosa atque improba oratione mul-
titudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod prae-
stare debeant: si iam principatum Galliae obtinere non
possint, Gallorum quam Romanorum imperia praeferre,
neque dubitare [debeant], quin, si Helvetios superave-
rint Romani, una cum reliqua Gallia Haeduis liberta-
tem sint erepturi. ab eisdem nostra consilia quaeque in
castris gerantur hostibus enuntiari: hos a se coërceri non
posse: quin etiam, quod necessariam rem coactus Cae-
sari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo
fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.
Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fra- 18
trem, designari sentiebat, sed, quod pluribus praesentibus
eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum
retinet. quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat. dicit
liberius atque audacius. eadem secreto ab aliis quaerit;
reperit esse vera: ipsum esse Dumnorigem, summa auda-
cia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupi-
dum rerum novarum. compluris annos portoria reliquaque
omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta ha-
bere, propterea, quod illo licente contra liceri audeat nemo.
his rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad
largiendum magnas comparasse; magnum numerum equi-
tatus suo sumptu semper alere et circum se habere, neque
solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter
posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus

homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse, ips ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et proj quas suas nuptum in alias civitates collocasse. faver cupere Helvetiis propter eam affinitatem, odisse et suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adve potentia eius deminuta et Divitiacus frater in antiqu locum gratiae atque honoris sit restitutus. si quid acc Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtine venire; imperio populi Romani non modo de regno, etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. reperie etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre versum paucis ante diebus esset factum, initium eius gae factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam e tatui, quem auxilio Caesari Haedui miserant, Dumn praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum perterrit

19 quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissi res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios duxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, q ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed et inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduo accusaretur, satis esse causae arbitrabatur, quare in aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere iu ret. his omnibus rebus unum repugnabat, quod Divit fratris summum in populum Romanum studium, sumn in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperant cognoverat: nam, ne eius supplicio Divitiaci animum of deret, verebatur. itaque prius, quam quicquam conare Divitiacum ad se vocari iubet et cotidianis interpreti remotis, per C. Valerium Procillum, principem Gal provinciae, familiarem suum, cui summam omnium re fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefa quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumno sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apu dixerit. petit atque hortatur, ut sine eius offensione ar vel ipse de eo causa cognita statuat, vel civitatem statu

20 iubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem c plexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem sta ret: scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia *mum domi* atque in reliqua Gallia, ille minimum

adulescentiam posset, per se crevisset; quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum, non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur. haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit, quae ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub 21
monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. renuntiatum est, facilem esse. de tertia vigilia Titum Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.
prima luce, cum summus mons a T. Labieno teneretur, 22
ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret,

monte occupato nostros exspectabat proelioque abstinebat. multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem a suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiasse. eo die quo consuerat intervallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

23 Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Haeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit: iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.
24 postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor veteranarum [ita uti supra]; sed in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocavit ac totum montem hominibus complevit; interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.
25 Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. milites e loc superiore pilis missis facile hostium phalangem perfreg runt. ea disiecta gladiis destrictis in eos impetum fec runt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quo pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et co ligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere nequ sinistra impedita satis commode pugnare poterant, mul

ato brachio praeoptarent scutum manu emittere
rpore pugnare. tandem vulneribus defessi et pe-
e et, quod mons suberat circiter mille passuum,
pere coeperunt. capto monte et succedentibus
ii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV
stium claudebant et novissimis praesidio erant,
nostros latere aperto aggressi circumvenire, et id
Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus
proelium redintegrare coeperunt. Romani con-
a bipartito intulerunt: prima ac secunda acies,
c summotis resisteret, tertia, ut venientes exci-
ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. 26
m sustinere nostrorum impetus non possent,
ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad
ta et carros suos se contulerunt. nam hoc toto
m ab hora septima ad vesperum pugnatum sit,
ostem videre nemo potuit. ad multam noctem
mpedimenta pugnatum est, propterea quod pro
s obiecerant et e loco superiore in nostros
tela coniciebant et nonnulli inter carros rotas-
as ac tragulas subiciebant nostrosque vulnera-
cum esset pugnatum, impedimentis castrisque
i sunt. ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis
ex eo proelio circiter milia hominum CXXX
nt eaque tota nocte continenter ierunt: nullam
ctis itinere intermisso in fines Lingonum [die
rvenerunt, cum et propter vulnera militum et
ulturam occisorum nostri [triduum morati] eos
potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nun-
sit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui
, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. ipse
rmisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.
nium rerum inopia adducti legatos de dedi- 27
m miserunt. qui cum eum in itinere conve-
ue ad pedes proiecissent suppliciterque locuti
em petissent, atque eos in eo loco, quo tum
m adventum exspectare iussisset, paruerunt. eo
Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad
ssent, poposcit. dum ea conquiruntur et con-
cte intermissa circiter hominum milia VI eius

pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum
28 finesque Germanorum contenderunt. quod ubi Caesar resciit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latovicos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit, et quod omnibus fructibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. [id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Haeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem, atque ipsi erant,
29 receperunt.] in castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latovicorum XIIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.

30 Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt: intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis

rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Caesaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent. ea re permissa diem concilio constituerunt et iureiurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se
sanxerunt. eo concilio dimisso idem principes civitatum, 31
qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petieruntque, uti sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Haeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Haeduos, alterius Arvernos. hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. horum primo circiter milia XV Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad C et XX milium numerum. cum his Haeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et iureiurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo Romano imploraturos neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum dicione atque imperio essent. unum se esse ex omni civitate Haeduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium postu-

latum, quod solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. sed peius victoribus Sequanis quam Haeduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit ad Magetobriam, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit. hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri. nisi si quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. haec si enuntiata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

32 hac oratione ab Divitiaco habita omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. animadvertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. eius rei causa quae esset, miratus ex ipsis quaesiit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Haeduus respondit: hoc esse miseriorem graviorem*que fortunam* Sequanorum prae reliquorum, quod soli

ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis con- 33
firmavit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis facturum. hac oratione habita concilium dimisit. et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, imprimis quod Haeduos, fratres consanguineosque saepenumero a senatu appellatos, in servitute atque in dicione videbat Germanorum teneri eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et reipublicae esse arbitrabatur. paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat, neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus
non videretur. quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum le- 34
gatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque colloquio diceret: velle sese de republica et summis utriusque rebus cum eo agere. ei legationi Ariovistus respondit: si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset. his 35
responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar

legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto suo populique Romani beneficio affectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postularet: primum ne quam hominum multitudinem amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides, quos haberet ab Haeduis, redderet Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Haeduos iniuria lacesseret, neve his sociisve eorum bellum inferret. si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicae facere posset, Haeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, sese Haeduorum iniurias non neglecturum.

36 ad haec Ariovistus respondit: ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri. Haeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Haeduis se obsides redditurum non esse, neque iis neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenissent, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe iis fraternum nomen populi Romani afuturum. quod sibi Caesar denuntiaret se Haeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. cum vellet, congrederetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos quatuordecim tectum non subissent, virtute possent.

37 Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur et legati ab Haeduis et a Treveris veniebant: Haedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati

essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus qui-
dem datis pacem Ariovisti redimere potuisse; Treveri
autem, pagos centum Sueborum ad ripas Rheni conse-
disse, qui Rhenum transire conarentur; his praeesse Na-
suam et Cimberium fratres. quibus rebus Caesar vehe-
menter commotus maturandum sibi existimavit, ne, si
nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti
sese coniunxisset, minus facile resisti posset. itaque re
frumentaria quam celerrime potuit comparata magnis
itineribus ad Ariovistum contendit. cum tridui viam pro- 38
cessisset, nuntiatum est ei Ariovistum cum suis omnibus
copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum
maximum Sequanorum, contendere triduique viam a
suis finibus profecisse. id ne accideret, magnopere sibi
praecavendum Caesar existimabat. namque omnium re-
rum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido
facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad
ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen
Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum
cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum
DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitu-
dine, ita ut radices montis ex utraque parte ripae fluminis
contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit et cum
oppido coniungit. huc Caesar magnis nocturnis diurnis-
que itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesi-
dium collocat.

Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae 39
commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum
vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magni-
tudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exer-
citatione in armis esse praedicabant (saepenumero sese
cum his congressos ne vultum quidem atque aciem oculo-
rum dicebant ferre potuisse), tantus subito timor omnem
exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes
animosque perturbaret. hic primum ortus est a tribunis
militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae
causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum
habebant: quorum alius alia causa illata, quam sibi ad
proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius
voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut

timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. volgo totis castris testamenta obsignabantur. horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque quique equitatui praeerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Caesari renuntiabant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos. haec cum animadvertisset, convocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus vehementer eos incusavit: primum, quod, aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule cupidissime populi Romani amicitiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi cognitis suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis a Gaio Mario pulsis non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus videbatur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobis accepissent, sublevarent. ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermos sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. denique hos esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos adversum proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaererent, reperire posse

uturnitate belli defetigatis Gallis Ariovistum, cum mul-
s menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui
)testatem fecisset, desperantes iam de pugna et disper-
)s subito adortum magis ratione et consilio quam vir-
ıte vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque
ıperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare
)stros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei
ımentariae simulationem angustiasque itineris confer-
nt, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris
ısperare aut praescribere viderentur. haec sibi esse
ırae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones submini-
rare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere
sos brevi tempore iudicaturos. quod non fore dicto au-
entes milites neque signa laturi dicantur, nihil se ea re
ımmoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto au-
ens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse, aut
iquo facinore comperto avaritiam esse convictam. suam
nocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello
se perspectam. itaque se, quod in longiorem diem col-
turus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de
ıarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere
)sset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor va-
ret. quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum
la decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique
ım praetoriam cohortem futuram. huic legioni Caesar
indulserat praecipue et propter virtutem confidebat
axime. hac oratione habita mirum in modum conver- 41
.e sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas
ılli gerendi innata est, princepsque decima legio per tri-
ınos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudi-
um fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam
ınfirmavit. deinde reliquae legiones per tribunos militum
primorum ordinum centuriones egerunt, uti Caesari sa-
ıfacerent: se neque umquam dubitasse neque timuisse
ıque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris
se, existimavisse. eorum satisfactione accepta et itinere
:quisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem
ıbebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis
)ertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat,
ofectus est. septimo die, cum iter non intermitteret,

ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris milibus passuum quattuor et viginti abesse.

42 Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimare. non respuit condicionem Caesar iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia desisteret. dies colloquio dictus est ex eo die quintus. interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Caesar, quod neque colloquium interposita causa tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit: plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum ad

43 equum rescribere. planicies erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. hic locus aequo fere spatio ab castris Ariovisti et Caesaris aberat. eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur et praeter se denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem et paucis hominum contigisse et pro magnis officiis consuesse tribui docebat; illum, cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum. docebat etiam, quam veteres quamque

ustae causae necessitudinis ipsis cum Haeduis intercede-
rent, quae senatusconsulta quotiens quamque honorifica
n eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae prin-
cipatum Haedui tenuissent, prius etiam, quam nostram
amicitiam appetissent. populi Romani hanc esse consue-
tudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil de-
perdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse:
quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis
eripi quis pati posset? postulavit deinde eadem, quae le-
gatis in mandatis dederat, ne aut Haeduis aut eorum so-
ciis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem
Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius
Rhenum transire pateretur. Ariovistus ad postulata Cae- 44
saris pauca respondit, de suis virtutibus multa praedicavit:
transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et
arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque prae-
miis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in
Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate da-
tos; stipendium capere iure belli, quod victores victis im-
ponere consuerint. non sese Gallis, sed Gallos sibi bel-
lum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum
venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a
se uno proelio pulsas ac superatas esse. si iterum ex-
periri velint, se iterum paratum sese decertare; si pace uti
velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua vo-
luntate ad id tempus pependerint. amicitiam populi Ro-
mani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse
oportere, idque se ea spe petisse. si per populum Ro-
manum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur,
non minus libenter sese recusaturum populi Romani ami-
citiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum
in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae im-
pugnandae causa facere; eius rei testimonium esse, quod
nisi rogatus non venerit, et quod bellum non intulerit, sed
defenderit. se prius in Galliam venisse, quam populum
Romanum. numquam ante hoc tempus exercitum populi
Romani Galliae provinciae fines egressum. quid sibi vel-
let? cur in suas possessiones veniret? provinciam suam
hanc esse Galliam, sicut illam nostram. ut ipsi concedi
non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item

nos esse iniquos, qui in suo iure se interpellaremus. quod
fratres a senatu Haeduos appellatos diceret, non se tam
barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret
neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxi-
lium tulisse neque ipsos in his contentionibus, quas Hae-
dui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi
Romani usos esse. debere se suspicari simulata Caesarem
amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi
causa habere. qui nisi decedat atque exercitum deducat
ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed hostem
habiturum. quod si eum interfecerit, multis sese nobili-
bus principibusque populi Romani gratum esse facturum:
id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quo-
rum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere
posset. quod si decessisset et liberam possessionem Gal-
liae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneratu-
rum et quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore
45 et periculo confecturum. multa ab Caesare in eam sen-
tentiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et
neque suam neque populi Romani consuetudinem pati,
uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare
Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani. bello
superatos esse Arvernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo,
quibus populus Romanus ignovisset neque in provinciam
redegisset neque stipendium imposuisset. quod si anti-
quissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Ro-
mani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium
senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam,
46 quam bello victam suis legibus uti voluisset. dum haec
in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est, equites Ario-
visti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare,
lapides telaque in nostros conicere. Caesar loquendi
finem facit seque ad suos recepit suisque imperavit, ne
quod omnino telum in hostes reicerent. nam etsi sine
ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium
fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pul-
sis hostibus dici posset eos ab se per fidem in col-
loquio circumventos. posteaquam in volgus militum ela-
tum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni
Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius

.tes fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, to maior alacritas studiumque pugnandi maius exeri iniectum est.

Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos mittit: 47
e se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque fectae essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio n constitueret, aut, si id minus vellet, ex suis [legatis] uem ad se mitteret. colloquendi Caesari causa visa est, et eo magis, quod pridie eius diei Germani reri non poterant, quin in nostros tela conicerent. lega. ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum ıominibus feris obiecturum existimabat. commodissin visum est, Gaium Valerium Procillum, C. Valeri ›uri filium, summa virtute et humanitate adulescentem, ıs pater a Gaio Valerio Flacco civitate donatus erat, propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebaet quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad ı mittere, et M. Metium, qui hospitio Ariovisti utebahis mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, cognoscet et ad se referrent. quos cum apud se in castris .ovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclavit: quid ad se venirent? an speculandi causa? conantis ere prohibuit et in catenas coniecit.

Eodem die castra promovit et milibus passuum sex a 48
esaris castris sub monte consedit. postridie eius diei eter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus ısuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti mento commeatuque, qui ex Sequanis et Haeduis suptaretur, Caesarem intercluderet. ex eo die dies continuos nque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem tructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contene, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus bus exercitum castris continuit, equestri proelio cotidie ıtendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exerrant. equitum milia erant sex, totidem numero pedites ocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli sinlos suae salutis causa delegerant: cum his in proeliis rsabantur. *ad hos se* equites recipiebant: hi, si quid erat *ius, concurrebant*: si qui graviore vulnere accepto

equo deciderat, circumsistebant; si quo erat longius
deundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum e
citatione celeritas, ut iubis equorum sublevati cur
adaequarent.

49 Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne
tius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in
Germani consederant, circiter passus sexcentos ab
castris idoneum locum delegit acieque triplici instr
ad eum locum venit. primam et secundam aciem ir
mis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab h
circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eo
citer hominum numero sedecim milia expedita cum
equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros perterre
et munitione prohiberent. nihilo secius Caesar, ut
constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam
perficere iussit. munitis castris duas ibi legiones reli
et partem auxiliorum, quattuor reliquas in castra ma
50 reduxit. proximo die instituto suo Caesar e castris u
que copias suas eduxit paulumque a maioribus castris
gressus aciem instruxit, hostibus pugnandi potestatem f
ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter m
diem exercitum in castra reduxit. tum demum Ari
stus partem suarum copiarum, quae castra minora
pugnaret, misit. acriter utrimque usque ad vespe
pugnatum est. solis occasu suas copias Ariovistus m
et inlatis et acceptis vulneribus in castra reduxit.
ex captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus p
lio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod a
Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliae eo
sortibus et vaticinationibus declararent, utrum proel
committi ex usu esset, necne: eas ita dicere: non esse
Germanos superare, si ante novam lunam proelio con
dissent.

51 Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque cas
quod satis esse visum est, reliquit, omnis alarios in
spectu hostium pro castris minoribus constituit, quod
nus multitudine militum legionariorum pro hostium nun
valebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici
structa acie usque ad castra hostium accessit. tum
mum necessario Germani suas copias castris edux

neratimque constituerunt paribus intervallis, Harudes,
arcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios,
uebos, omnemque aciem suam redis et carris circum-
ederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres
nposuerunt, quae in proelium proficiscentes milites pas-
s manibus flentes implorabant, ne se in servitutem Ro-
anis traderent. Caesar singulis legionibus singulos le- 52
tos et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque
rtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam partem
inime firmam hostium esse animadverterat, proelium
mmisit. ita nostri acriter in hostes signo dato impetum
cerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt,
spatium pila in hostes coniciendi non daretur. reiectis
lis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani, cele-
ter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladio-
m exceperunt. reperti sunt complures nostri milites,
i in phalangas insilirent et scuta manibus revellerent et
supero vulnerarent. cum hostium acies a sinistro cornu
ulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehe-
enter multitudine suorum nostram aciem premebant. id
m animadvertisset Publius Crassus adulescens, qui equi-
tui praeerat, quod expeditior erat quam hi, qui inter
iem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris
bsidio misit. ita proelium restitutum est, atque omnes 53
stes terga verterunt neque prius fugere destiterunt,
tam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco cir-
ter quinque pervenerunt. ibi perpauci aut viribus con-
i tranare contenderunt aut lintribus inventis sibi salutem
pererunt. in his fuit Ariovistus, qui naviculam deliga-
m ad ripam nactus ea profugit: reliquos omnes conse-
ti equites nostri interfecerunt. duae fuerunt Ariovisti
xores, una Sueba natione, quam domo secum duxerat,
ltera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxe-
at a fratre missam: utraeque in ea fuga perierunt. duae
liae harum, altera occisa, altera capta est. Gaius Vale-
ius Procillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis
inctus traheretur, in ipsum Caesarem hostis equitatu
ersequentem incidit. quae quidem res Caesari non mino-
em quam ipsa victoria voluptatem attulit, quod hominem
onestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et

hospitem, ereptum e manibus hostium sibi restitutum vi bat, neque eius calamitate de tanta voluptate et grat tione quicquam fortuna deminuerat. is se praesente se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim caretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium bene se esse incolumem. item M. Metius repertus et ad e

54 reductus est. hoc proelio trans Rhenum nuntiato Su qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperu quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos secuti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar u aestate duobus maximis bellis confectis maturius pa quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequa exercitum deduxit, hibernis Labienum praeposuit; ipse citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est

---

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

I. *Bellum Belgicum.* Coniuratio Belgarum praeter Remos, se in fidem Caesaris permittunt c. 1—3. origo et copiae Belga c. 4. castra Caesaris ad Axonam c. 5. Bibrax, Remorum op dum a Belgis obsessum a Caesare obsidione liberatur; disceden Belgae clade afficiuntur c. 6—11. Suessionibus, Bellovacis, A bianis in fidem acceptis Nervios cum Atrebatibus et Veromand debellat c. 12—28; item Aduatuci subiciuntur c. 29—33. II. *Crassi legati in Armoricas civitates expeditio.* subactae complu civitates maritimae c. 34. III. *Res exeunte anno gestae.* Germani ill belli fama moti legatos ad Caesarem mittunt. legiones in hibe deducuntur; Caesar in Italiam et Illyricum proficiscitur; supp catio Romae decreta c. 35.

Haec gesta secundo belli anno, a. u. c. 697., a. Chr. n. 57.

---

1 Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hibernis], uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores affe bantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Be gas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, con populum Romanum coniurare obsidesque inter se da coniurandi has esse causas: primum, quod vererentur,

ıacata Gallia ad eos exercitus noster adduceretur; , quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim .t Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita Romani exercitum hiemare atque inveterascere in moleste ferebant, partim qui mobilitate et levitate novis imperiis studebant, ab nonnullis etiam, quod llia a potentioribus atque iis, qui ad conducendos es facultates habebant, vulgo regna occupabantur, nus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.
ntiis litterisque commotus Caesar duas legiones in 2
re Gallia novas conscripsit et inita aestate, in in-m Galliam qui deduceret, Quintum Pedium legatum ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ercitum venit. dat negotium Senonibus reliquis-allis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud erantur, cognoscant seque de his rebus certiorem t. hi constanter omnes nuntiaverunt manus cogi, tum in unum locum conduci. tum vero dubitan-non existimavit, quin ad eos proficisceretur. re ntaria comparata castra movet diebusque circiter ecim ad fines Belgarum pervenit. eo cum de im- 3
o celeriusque omni opinione venisset, Remi, qui ni Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium decumborium, primos civitatis, miserunt, qui dice-se suaque omnia in fidem atque in potestatem po-Romani permittere, neque se cum Belgis reliquis nsisse neque contra populum Romanum coniurasse, ›sque esse et obsides dare et imperata facere pidis recipere et frumento ceterisque rebus iu-reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanos-qui cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse, nque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones m, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure dem legibus utantur, unum imperium unumque ma-tum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum ›nsentirent.

Jum ab his quaereret, quae civitates, quantaeque in 4
essent et quid in bello possent, sic reperiebat: ple-e Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque anti-s *traductos propter* loci fertilitatem ibi consedisse

Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse, solosque qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata tonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibu qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam auctoritatem magnosque spiritus in re militari sume de numero eorum omnia se habere explorata Remi bant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque iuncti, quantam quisque multitudinem in communi garum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognov plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctorita hominum numero valere: hos posse conficere ar milia centum: pollicitos ex eo numero electa LX, t belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse timos; latissimos feracissimosque agros possidere. eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, t Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum gionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit: esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam pr tiamque totius belli summam omnium voluntate de oppida habere numero XII, polliceri milia armata quaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter habeantur longissimeque absint; XV milia Atreb Ambianos X milia, Morinos XXV milia, Menapios milia, Caletos X milia, Veliocasses et Viromanduos dem, Aduatucos decem et novem milia; Condrusos, rones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine Germ appellantur, arbitrari ad XL milia.

5 Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione secutus omnem senatum ad se convenire principum liberos obsides ad se adduci iussit. quae omnia ab diligenter ad diem facta sunt. ipse Divitiacum H duum magnopere cohortatus docet, quanto opere publicae communisque salutis intersit manus host distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore co gendum sit. id fieri posse, si suas copias Haedui in fi Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari perint. his mandatis eum ab se dimittit. postquam om Belgarum copias in unum locum coactas ad se ve vidit, neque iam longe abesse ab iis, quos mis exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axon

d est in extremis Remorum finibus, exercitum tradu- s maturavit atque ibi castra posuit. quae res et latus m castrorum ripis fluminis muniebat et post eum quae ent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab Remis quisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari sent, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi praesi- m ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabi- legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in alti- nem pedum duodecim vallo fossaque duodeviginti um munire iubet.

Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax 6 rat milia passuum octo. id ex itinere magno impetu gae oppugnare coeperunt. aegre eo die sustentatum Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. circumiecta multitudine hominum totis moenibus un- te in murum lapides iaci coepti sunt murusque defen- bus nudatus est, testudine facta [portas] succedunt umque subruunt. quod tum facile fiebat. nam cum a multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consi- di potestas erat nulli. cum finem oppugnandi nox sset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter s, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de e ad Caesarem venerant, nuntium ad eum mittit, nisi sidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non se. eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus, 7 nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios unditores Baleares subsidio oppidanis mittit; quorum entu et Remis cum spe defensionis studium propu- ndi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi sidi discessit. itaque paulisper apud oppidum morati osque Remorum depopulati omnibus vicis aedificiis- e, quos adire potuerant, incensis ad castra Caesaris om- us copiis contenderunt et ab milibus passuum minus obus castra posuerunt; quae castra, ut fumo atque igni- s significabatur, amplius milibus passuum octo in lati- linem patebant. Caesar primo et propter multitudinem 8 stium et propter eximiam opinionem virtutis proelio persedere statuit; cotidie tamen equestribus proeliis, id hostis virtute posset et quid nostri auderent, pericli- batur. *ubi nostros* non esse inferiores intellexit, loco

pro castris ad aciem instruendam natura opportuno a
idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paul
ex planicie editus tantum adversus in latitudinem pat
quantum loci acies instructa occupare poterat, atqu
utraque parte lateris deiectus habebat et frontem le
fastigatus paulatim ad planiciem redibat, ab utroque l
eius collis transversam fossam obduxit circiter pass
CD, et ad extremas fossas castella constituit ibique
menta collocavit, ne, cum aciem instruxisset, ho
quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pu
tes suos circumvenire possent. hoc facto duabus l
nibus, quas proxime conscripserat, in castris relicti
si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas
legiones pro castris in acie constituit. hostes item
9 copias ex castris eductas instruxerant. palus erat
magna inter nostrum atque hostium exercitum. h
nostri transirent, hostes exspectabant; nostri autem,
illis initium transeundi fieret, ut impeditos adgreder
parati in armis erant. interim proelio equestri inter
acies contendebatur. ubi neutri transeundi initium
ciunt, secundiore equitum proelio nostris Caesar su
castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flu
Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra
monstratum est. ibi vadis repertis partem suarum
piarum traducere conati sunt eo consilio, ut, si pos
castellum, cui praeerat Quintus Titurius legatus, e
gnarent pontemque interscinderent; si minus potuis
agros Remorum popularentur, qui magno nobis usu
bellum gerendum erant commeatuque nostros prohiber
10 Caesar certior factus ab Titurio omnem equitatum et l
armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem
ducit atque ad eos contendit. acriter in eo loco pug
tum est. hostes impeditos nostri in flumine adgr
magnum eorum numerum occiderunt: per eorum cor
reliquos audacissime transire conantes multitudine tel
repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumv
interfecerunt. hostes ubi et de expugnando oppido e
flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt n
nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi c
viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere

cilio convocato constituerunt optimum esse, domum n quemque reverti et, quorum in fines primum Roi exercitum introduxissent, ad eos defendendos undiconvenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus ertarent et domesticis copiis rei frumentariae uterentur.] am sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio deduxit, quod Divitiacum atque Haeduos finibus Belcorum adpropinquare cognoverant. his persuaderi, ut us morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.
e constituta secunda vigilia magno cum strepitu ac 11
ultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, sibi quisque primum itineris locum peteret et domum enire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae pro- o videretur. hac re statim Caesar per speculatores ita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, lum perspexerat, exercitum equitatumque castris con- it. prima luce confirmata re ab exploratoribus omnem tatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit. Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam les praefecit. Titum Labienum legatum cum legionibus as subsequi iussit. hi novissimos adorti et multa milia uum prosecuti magnam multitudinem eorum fugiena conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos venerat, consisterent fortiterque impetum nostrorum mili- sustinerent, priores, quod abesse a periculo viderentur ne ulla necessitate neque imperio continerentur, exto clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi sidium ponerent. ita sine ullo periculo tantam eorum titudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spa- , sub occasumque solis destiterunt seque in castra, rat imperatum, receperunt.

Postridie eius diei Caesar, priusquam se hostes ex ter- 12
ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi is erant, exercitum duxit et magno itinere [confecto] oppidum Noviodunum contendit. id ex itinere oppure conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, pter latitudinem fossae murique altitudinem paucis dedentibus expugnare non potuit. castris munitis vineas e quaeque ad oppugnandum usui erant comparare pit. *interim omnis* ex *fuga* Suessionum multitudo in

oppidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad pidum actis, aggere iacto turribusque constitutis m tudine operum, quae neque viderant ante Galli n audierant, et celeritate Romanorum permoti legato Caesarem de deditione mittunt et petentibus Remis
13 conservarentur, impetrant. Caesar obsidibus acceptis mis civitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis a que omnibus ex oppido traditis in deditionem Suess accepit exercitumque in Bellovacos ducit. qui cu suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulis atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex o egressi manus ad Caesarem tendere et voce signi coeperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire n contra populum Romanum armis contendere. item ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri lieresque ex muro passis manibus suo more pacem
14 Romanis petierunt. pro his Divitiacus (nam post di sum Belgarum dimissis Haeduorum copiis ad eum verterat) facit verba: Bellovacos omni tempore in atque amicitia civitatis Haeduae fuisse: impulsos ab principibus, qui dicerent Haeduos a Caesare in serv tem redactos omnes indignitates contumeliasque perf et ab Haeduis defecisse et populo Romano bellum i lisse. qui eius consilii principes fuissent, quod intell rent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Bri niam profugisse. petere non solum Bellovacos, sed et pro his Haeduos, ut sua clementia ac mansuetudine eos utatur. quod si fecerit, Haeduorum auctoritatem a omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque o
15 bus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint. Cae honoris Divitiaci atque Haeduorum causa sese eos in fid recepturum et conservaturum dixit; quod erat civitas mag inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine pr stabat, sexcentos obsides poposcit. his traditis omnib que armis ex oppido collatis ab eo loco in fines Amb norum pervenit, qui se suaque omnia sine mora dedi runt. eorum fines Nervii attingebant; quorum de nat moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: null aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini reliq

rerum [ad luxuriam pertinentium] inferri, quod iis languescere animos [eorum] et remitti virtutem rent: esse homines feros magnaeque virtutis: in- atque incusare reliquos Belgas, qui se populo dedidissent patriamque virtutem proiecissent; re sese neque legatos missuros neque ullam con- pacis accepturos. cum per eorum fines triduum 16
sset, inveniebat ex captivis Sabim flumen ab castris amplius milia passuum decem abesse: trans id omnes Nervios consedisse adventumque ibi Roma- exspectare una cum Atrebatis et Viromanduis, fini- uis (nam his utrisque persuaserant, uti eandem unam experirentur); exspectari etiam ab his Adua- copias atque esse in itinere: mulieres quique per ad pugnam inutiles viderentur in eum locum con- quo propter paludes exercitui aditus non esset. is cognitis, exploratores centurionesque praemittit, 17
im idoneum castris deligant. cum ex dediticiis reliquisque Gallis complures Caesarem secuti una rent, quidam ex his, ut postea ex captivis cogni- , eorum dierum consuetudine itineris nostri exer- rspecta nocte ad Nervios pervenerunt atque his trarunt inter singulas legiones impedimentorum numerum intercedere, neque esse quicquam ne- um prima legio in castra venisset reliquaeque le- magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis ado- na pulsa impedimentisque direptis futurum, ut contra consistere non auderent. adiuvabat etiam consilium, qui rem deferebant, quod Nervii anti- cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si prae- ausa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus atque [inflexis crebris] in latitudinem ramis enatis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri es munimenta praeberent, quo non modo non in- ed ne perspici quidem posset. his rebus cum iter nostri impediretur, non omittendum sibi consi- ervii existimaverunt. loci natura erat haec, quem 18
nostri castris delegerant. collis ab summo aequa-

liter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavim
vergebat. ab eo flumine pari adclivitate collis nasceba
adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos
fimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non fa
introrsus perspici posset. intra eas silvas hostes in
culto sese continebant; in aperto loco secundum flun
paucae stationes equitum videbantur. fluminis erat a
19 tudo circiter pedum trium. Caesar equitatu praemi
subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agmi
aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. n
quod ad hostis adpropinquabat, consuetudine sua Cae
sex legiones expeditas ducebat; post eas totius exerci
impedimenta collocarat; inde duae legiones, quae proxu
conscriptae erant, totum agmen claudebant praesidio
impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus
gittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu pr
lium commiserunt. cum se illi identidem in silvas
suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum
cerent, neque nostri longius, quam quem ad finem p
recta loca aperta pertinebant, cedentes insequi auder
interim legiones sex, quae primae venerant, opere dime
castra munire coeperunt. ubi prima impedimenta no
exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa su
quod tempus inter eos committendi proelii convenerat,
ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi s
confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt
petumque in nostros equites fecerunt. his facile pu
ac proturbatis incredibili celeritate ad flumen decucu
runt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine
iam in manibus nostris hostes viderentur. eadem aut
celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui
20 opere occupati erant, contenderunt. Caesari omnia u
tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod e
insigne, cum ad arma concurri oporteret, signum tu
dandum, ab opere revocandi milites, qui paulo long
aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies
struenda, milites cohortandi, signum dandum. quar
rerum magnam partem temporis brevitas et succ
sus hostium impediebat. his difficultatibus duae
erant subsidio, scientia atque usus militum, quod super

ribus proeliis exercitati quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat. hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant. Caesar necessariis rebus imperatis, 21
ad cohortandos milites, quam [in] partem fors obtulit, decucurrit et ad legionem decimam devenit. milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adici posset, proelii committendi signum dedit. atque in alteram partem item cohortandi causa profectus pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta detrudenda tempus defuerit. quam quisque ab opere in partem casu devenit, quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu, magis ut loci natura deiectus- 22
que collis et necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interiectis prospectus impediretur, neque certa subsidia collocari neque, quid in quaque parte opus esset, provideri neque ab uno omnia imperia administrari poterant. itaque in tanta rerum iniquitate fortunae quoque eventus varii sequebantur. legionis no- 23
nae et decimae milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitaverunt et in locum iniquum progressi rursus resistentes hostes redintegrato proelio in fugam coniecerunt. item alia in parte diversae duae legiones, undecima et octava, profligatis Viromanduis, quibuscum erant con-

gressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. at totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, cum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine duce Boduognato qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere coepit.
24 eodem tempore equites nostri levisque armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab civitate ad Caesarem missi venerant, cum multitudine hostium castra compleri nostra, legiones premi et paene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiaverunt.
25 Caesar ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum collatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et nonnullos ab novissimis deserto proelio excedere ac tela vitare, hostis neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod summitti posset, scuto ab

novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. cuius adventu spe illata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Caesar, cum septimam le- 26
gionem, quae iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent et conversa signa in hostes inferrent. quo facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur, et T. Labienus, castris hostium potitus et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus decimam legionem subsidio nostris misit. qui cum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum adventu tanta rerum com- 27
mutatio est facta, ut nostri etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent, tum calones perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occurrerent, equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnarent, quo se legionariis militibus praeferrent. at hostes etiam in extrema spe salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent; his deiectis et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conicerent et pila intercepta remitterent: ut non nequiquam tantae virtutis homines iudicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc proelio facto et prope 28
ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria

ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda civitatis calamitate ex DC ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

29 Aduatuci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro collocabant. ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui, cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis custodiam ex suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerunt. hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias illatum
defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc
30 sibi domicilio locum delegerunt. ac primo adventu exer-
citus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant par-
vulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo
pedum XII, in circuitu XV milium crebrisque castellis
circummuniti oppido sese continebant. ubi vineis actis
aggere exstructo turrim procul constitui viderunt, primum
irridere ex muro atque increpitare vocibus, quod tanta
machinatio ab tanto spatio instrueretur: quibusnam ma-
nibus aut quibus viribus praesertim homines tantulae sta-
turae (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine
corporum suorum brevitas nostra contemptui est) tanti
31 oneris turrim moturos sese confiderent? ubi vero moveri

ppropinquare moenibus viderunt, nova atque inusitata :ie commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, ad hunc modum locuti: non existimare Romanos sine divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machina-es tanta celeritate promovere possent, se suaque omnia ım potestati permittere dixerunt. unum petere ac de-:ari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse conser-los, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos : inimicos ac suae virtuti invidere; a quibus se defen-: traditis armis non possent. sibi praestare, si in eum ım deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano , quam ab his per cruciatum interfici, inter quos do-ari consuessent. ad haec Caesar respondit: se magis 32
suetudine sua quam merito eorum civitatem conserva-ım, si prius, quam aries murum attigisset, se dedidis-:: sed deditionis nullam esse condicionem nisi armis itis. se id, quod in Nerviis fecisset, facturum finiti-que imperaturum, ne quam dediticiis populi Romani riam inferrent. re nuntiata ad suos, quae imperaren-facere dixerunt. armorum magna multitudine de muro ossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope ımam muri aggerisque altitudinem acervi armorum equarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea per-:tum est, celata atque in oppido retenta portis pate-is eo die pace sunt usi. sub vesperum Caesar portas 33
ıdi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu idani ab militibus iniuriam acciperent. illi ante inito, ntellectum est, consilio, quod deditione facta nostros esidia deducturos aut denique indiligentius servaturos liderant, partim cum his, quae retinuerant et celaverant, is, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, e subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus in-erant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras nitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentino oppido eruptionem fecerunt. celeriter, ut ante Caesar ierarat, ignibus significatione facta ex proximis castellis :oncursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est, ı viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco con-eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari

debuit, cum in una virtute omnis spes salutis consisteret. occisis ad hominum milibus quattuor reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi universam Caesar vendidit. ab iis, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta trium.

34 Eodem tempore a Publio Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos, Curiosolitas, Esubios, Aulercos, Redones, quae sunt maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior factus est omnes eas civitates in dicionem potestatemque populi Romani esse redactas.

35 His rebus gestis omni Gallia pacata tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate ad se reverti iussit. ipse in Carnutes, Andes Turonesque, quae civitates propinquae his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis in Italiam profectus est. ob easque res ex litteris Caesaris dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS TERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. *Bellum cum gentibus Alpinis* exeunte anno superiore gestum. Servius Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam sub Alpibus sitas rebellantes et castra obsidentes vincit; in provinciam redit c. 1—6. II. *Bellum Veneticum.* Armoricas gentes Caesar proelio navali domat c. 7—16. III. *Bellum Venellorum.* Quintus Titurius Sabinus Venellos superat c. 17—19. IV. *P. Crassi in Aquitaniam expeditio.* Sontiates a Crasso victi; soldurii; maxima pars Aquitaniae in deditionem accepta c. 20—27. V. *Expeditio Caesaris in Morinos et Menapios,* ad quos profectus Caesar tempestatibus impeditus exercitum *in castra reducit* c. 28—29.

Gesta haec tertio belli anno, a. u. c. 698., a. Chr. n. 56.

Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium Galbam 1
cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuatis, Veragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in his locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba secundis aliquot proeliis factis castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle non magna adiecta planicie altissimis montibus undique continetur. cum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem eius vici Gallis [ad hiemandum] concessit, alteram vacuam ab illis relictam cohortibus attribuit. eum locum vallo fossaque munivit. cum dies hi- 2
bernorum complures transissent frumentumque eo comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae consilium caperent: primum, quod legionem neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, [absentibus] propter paucitatem despiciebant; tum etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et tela conicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis culmina Alpium occupare conari et ea loca finitimae provinciae adiungere sibi persuasum habebant. his nuntiis acceptis Galba, cum neque opus 3
hibernorum munitionesque plene essent perfectae, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, *quod deditione facta* obsidibusque acceptis nihil de bello

timendum existimaverat, consilio celeriter convocato sen-
tentias exquirere coepit. quo in consilio, cum tantum re-
pentini periculi praeter opinionem accidisset, ac iam omnia
fere superiora loca multitudine armatorum completa con-
spicerentur, neque subsidio veniri neque commeatus sup-
portari interclusis itineribus possent, prope iam desperata
salute nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut im-
pedimentis relictis eruptione facta isdem itineribus, qui-
bus eo pervenissent, ad salutem contenderent. maiori
tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio
4 interim rei eventum experiri et castra defendere. brevi
spatio interiecto, vix ut his rebus, quas constituissent, col-
locandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex
omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaesaque
in vallum conicere. nostri primo integris viribus fortiter
repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore
mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus
premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc
superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio
excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum re-
rum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac
non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio
quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui reci-
5 piendi facultas dabatur. cum iam amplius horis sex con-
tinenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela
nostros deficerent atque hostes acrius instarent languidio-
ribusque nostris vallum scindere et fossas complere coe-
pissent, resque esset iam ad extremum perducta casum,
Publius Sextius Baculus, pili primi centurio, quem Ner-
vico proelio compluribus confectum vulneribus diximus,
et item Gaius Volusenus, tribunus militum, vir et consilii
magni et virtutis, ad Galbam adcurrunt atque unam esse
spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxi-
lium experirentur. itaque convocatis centurionibus cele-
riter milites certiores facit, paulisper intermitterent proe-
lium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore
reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque
6 omnem spem salutis in virtute ponerent. quod iussi sunt,
faciunt ac subito omnibus portis eruptione facta neque
cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus

facultatem relinquunt. ita commutata fortuna eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fusis armisque exutis se in castra munitionesque suas recipiunt. quo proelio facto, quod saepius fortunam tentare Galba nolebat atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus postero die omnibus eius vici aedificiis incensis in provinciam reverti contendit, ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit ibique hiemavit.

His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar paca- 7
tam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. eius belli haec fuit causa. Publius Crassus adulescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas civitates frumenti commeatusque petendi causa dimisit; quo in numero erat Titus Terrasidius, missus in Esubios, Marcus Trebius Gallus in Curiosolitas, Quintus
Velanius cum Tito Silio in Venetos. huius est civitatis 8
longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris atque aperto paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales. ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa *Trebium* Terrasidiumque retinent, et celeriter

missis legatis per suos principes inter se coniurant, nihil
nisi communi consilio acturos, eundemque omnis fortunae
exitum esse laturos, reliquasque civitates sollicitant, ut in
ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere
quam Romanorum servitutem perferre mallent. omni ora
maritima celeriter ad suam sententiam perducta communem
legationem ad Publium Crassum mittunt, si velit suos re-
9 cipere, obsides sibi remittat. quibus de rebus Caesar ab
Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves in-
terim longas aedificari in flumine Ligere, quod influit in
Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas guberna-
toresque comparari iubet. his rebus celeriter administratis
ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum
contendit. Veneti reliquaeque item civitates cognito Cae-
saris adventu, simul quod, quantum in se facinus admi-
sissent, intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes na-
tiones sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab
se et in vincula coniectos, pro magnitudine periculi bel-
lum parare et maxime ea, quae ad usum navium perti-
nent, providere instituunt, hoc maiore spe, quod multum
natura loci confidebant. pedestria esse itinera concisa
aestuariis, navigationem impeditam propter inscientiam
locorum paucitatemque portuum sciebant, neque nostros
exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari
posse confidebant: ac iam ut omnia contra opinionem ac-
ciderent, tamen se plurimum navibus posse, Romanos ne-
que ullam facultatem habere navium, neque eorum loco-
rum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas
novisse; ac longe aliam esse navigationem in concluso
mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceano per-
spiciebant. his initis consiliis oppida muniunt, frumenta
ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Cae-
sarem primum esse bellum gesturum constabat, quam plu-
rimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osismos,
Lexovios, Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintres,
Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra
10 eas regiones posita est, arcessunt. erant hae difficultates
belli gerendi, quas supra ostendimus, sed multa Caesarem
tamen ad id bellum incitabant: iniuriae retentorum equi-
tum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio

atis obsidibus, tot civitatum coniuratio, imprimis, ne hac
arte neglecta reliquae nationes sibi idem licere arbitra-
entur. itaque cum intellegeret omnes fere Gallos novis
ebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari,
omnes autem homines natura libertati studere et condi-
ionem servitutis odisse, priusquam plures civitates con-
spirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exerci-
tum putavit. itaque Titum Labienum legatum in Treveros, 11
qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. huic
mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio
contineat Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dice-
bantur, si per vim navibus flumen transire conentur, pro-
hibeat. Publium Crassum cum cohortibus legionariis XII
et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet,
ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tan-
tae nationes coniungantur. Quintum Titurium Sabinum
legatum cum legionibus tribus in Venellos, Curiosolites
Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet.
Decimum Brutum adulescentem classi Gallicisque navibus,
quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regio-
nibus convenire iusserat, praeficit et, cum primum posset,
in Venetos proficisci iubet. ipse eo pedestribus copiis
contendit. erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut posita 12
in extremis lingulis promunturiisque neque pedibus adi-
tum haberent, cum ex alto se aestus incitavisset, quod bis
accidit semper horarum XXIIII spatio, neque navibus,
quod rursus minuente aestu naves in vadis afflictarentur.
ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur; ac si
quando magnitudine operis forte superati, extruso mari
aggere ac molibus, atque his oppidi moenibus adaequatis,
suis fortunis desperare coeperant, magno numero navium
appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua de-
portabant omnia seque in proxima oppida recipiebant:
ibi se rursus isdem opportunitatibus loci defendebant.
haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod
nostrae naves tempestatibus detinebantur, summaque erat
vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope
nullis portibus, difficultas navigandi. namque ipsorum 13
naves ad hunc modum factae armataeque erant: carinae
aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius

vada ac decessum aestus excipere possent; prorae admodum erectae atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae; naves totae factae ex robore ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus ferreis catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter confectae, hae sive propter lini inopiam atque eius usus inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis non satis commode posse arbitrabantur. cum his navibus nostrae classi eiusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora et accommodatiora. neque enim his nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adiciebatur et eadem de causa minus commode copulis continebantur. accedebat, ut, cum saevire ventus coepisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consisterent tutius et ab aestu relictae nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casus
14 erat extimescendus. compluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse, statuit exspectandam classem. quae ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae profectae ex portu nostris adversae constiterunt; neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agerent aut quam rationem pugnae insisterent. rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adici possent et missa ab Gallis gravius acciderent. una erat magno usui res praeparata a nostris, falces praeacutae insertae affixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium. his cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique

.nt, navigio remis incitato praerumpebantur. quibus
scisis antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis
allicis navibus spes in velis armamentisque consisteret,
s ereptis omnis usus navium uno tempore eriperetur.
iquum erat certamen positum in virtute, qua nostri mi-
es facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu
aesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum
ulo fortius factum latere posset; omnes enim colles ac
a superiora, unde erat propinquus despectus in mare,
exercitu tenebantur. disiectis, ut diximus, antemnis, 15
m singulas binae ac ternae naves circumsteterant, mi-
is summa vi transcendere in hostium naves contende-
it. quod postquam barbari fieri animadverterunt, ex-
gnatis compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur
silium, fuga salutem petere contenderunt. ac iam con-
sis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta
ito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco com-
vere non possent. quae quidem res ad negotium con-
endum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri
asectati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero
ctis interventu ad terram pervenerint, cum ab hora fere
arta usque ad solis occasum pugnaretur. quo proelio 16
llum Venetorum totiusque orae maritimae confectum
. nam cum omnis iuventus, omnes etiam gravioris ae-
is, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo
nvenerant, tum navium quod ubique fuerat in unum
cum coëgerant; quibus amissis reliqui neque quo se
ciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, ha-
ebant. itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. in
nos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo dili-
entius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum con-
ervaretur. itaque omni senatu necato reliquos sub corona
endidit.

Dum haec in Venetis geruntur, Quintus Titurius Sa- 17
inus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines
Venellorum pervenit. his praeerat Viridovix ac summam
mperii tenebat earum omnium civitatum, quae defece-
ant, ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat;
tque his paucis diebus Aulerci Eburovices Lexoviique
enatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant,

portas clauserunt seque cum Viridovice coniun
magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia p
rum hominum latronumque convenerat, quos spe
dandi studiumque bellandi ab agricultura et co
labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebu
castris sese tenebat, cum Viridovix contra eum du
lium spatio consedisset cotidieque productis cop
gnandi potestatem faceret, ut iam non solum host
contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostron
litum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opi
timoris praebuit, ut iam ad vallum castrorum hoste
dere auderent. id ea de causa faciebat, quod cun
multitudine hostium, praesertim eo absente, qui su
imperii teneret, nisi aequo loco aut opportunitate
18 data legato dimicandum non existimabat. hac con
opinione timoris idoneum quendam hominem et ca
delegit, Gallum, ex iis, quos auxilii causa secum h
huic magnis praemiis pollicitationibusque persuad
ad hostes transeat et, qui fieri velit, edocet. qui u
perfuga ad eos venit, timorem Romanorum propon
bus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, doc
que longius abesse, quin proxima nocte Sabinus c
castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii
causa proficiscatur. quod ubi auditum est, conc
omnes occasionem negotii bene gerendi amittenda
esse, ad castra iri oportere. multae res ad hoc co
Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cu
perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei
diligenter ab iis erat provisum, spes Venetici b
quod fere libenter homines id, quod volunt, credun
rebus adducti non prius Viridovicem reliquosque
ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum,
uti capiant et ad castra contendant. qua re concess
ut explorata victoria, sarmentis virgultisque collect
bus fossas Romanorum compleant, ad castra p
19 locus erat castrorum editus et paulatim ab imo a
circiter passus mille. huc magno cursu contender
quam minimum spatii ad se colligendos armandosq
manis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinu
hortatus cupientibus signum dat. impeditis

ter ea, quae ferebant, onera subito duabus portis
tionem fieri iubet. factum est opportunitate loci, ho-
a inscientia ac defatigatione, virtute militum et su-
arum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem
orum impetum ferrent ac statim terga verterent.
impeditos integris viribus milites nostri consecuti
num numerum eorum occiderunt; reliquos equites con-
sti paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. sic
tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini
oria Caesar certior factus est, civitatesque omnes se
m Titurio dediderunt. nam ut ad bella suscipienda
orum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac
ime resistens ad calamitates perferendas mens eo-
est.

Eodem fere tempore P. Crassus, cum in Aquita- 20
n pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regio-
s latitudine et multitudine hominum ex tertia parte
llia est aestimanda, cum intellegeret in iis locis sibi
um gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius
econius legatus exercitu pulso interfectus esset, atque
e L. Mallius proconsul impedimentis amissis profu-
et, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam in-
gebat. itaque re frumentaria provisa, auxiliis equi-
que comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa
arbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finiti-
s his regionibus, nominatim evocatis in Sontiatum
s exercitum introduxit. cuius adventu cognito Son-
s magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum
bant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre
lium commiserunt, deinde equitatu suo pulso atque
quentibus nostris subito pedestres copias, quas in con-
e in insidiis collocaverant, ostenderunt. hi nostros
ectos adorti proelium renovarunt. pugnatum est diu 21
ue acriter, cum Sontiates superioribus victoriis freti in
virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent,
ri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legio-
us adulescentulo duce efficere possent, perspici cu-
ent: tandem confecti vulneribus hostes terga verterunt.
rum magno numero interfecto Crassus ex itinere op-
um *Sontiatum oppugnare* coepit. quibus fortiter re-

sistentibus vineas turresque egit. illi alias eruptio ptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actii rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quo locis apud eos aerariae secturaeque* sunt, ubi d nostrorum nihil his rebus profici posse intellexeru tos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut
22 petunt. qua re impetrata arma tradere iussi faciun in ea re omnium nostrorum intentis animis alia oppidi Adiatunnus, qui summam imperii teneb sexcentis devotis, quos illi soldurios appellant, haec est condicio, uti omnibus in vita commodis his fruantur, quorum se amicitiae dediderint, si per vim accidat, aut eundem casum una ferant mortem consciscant; neque adhuc hominum mem pertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se a devovisset, mortem recusaret: cum his Adiatun ptionem facere conatus clamore ab ea parte m sublato, cum ad arma milites concurrissent vehe que ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, ta eadem deditionis condicione uteretur, ab Crass
23 travit. armis obsidibusque acceptis Crassus in fi catium et Tarusatium profectus est. tum vero commoti, quod oppidum et natura loci et manu paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatu verant, legatos quoqueversum dimittere, coniurare, inter se dare, copias parare coeperunt. mittunt ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hi finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arce quorum adventu magna cum auctoritate et mag hominum multitudine bellum gerere conantur. du ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes an rant summamque scientiam rei militaris habere e bantur. hi consuetudine populi Romani loca caper munire, commeatibus nostros intercludere instituu ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exi non facile diduci, hostem et vagari et vias obs castris satis praesidii relinquere, ob eam causan commode frumentum commeatumque sibi suppo dies hostium numerum augeri, non cunctandum mavit, quin pugna decertaret. hac re ad consili

omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae
stituit. prima luce productis omnibus copiis duplici 24
i instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid
tes consilii caperent, exspectabat. illi, etsi propter mul-
dinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostro-
a se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse
itrabantur obsessis viis commeatu intercluso sine ullo
nere victoria potiri et, si propter inopiam rei frumen-
ae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine
sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. hoc
silio probato ab ducibus productis Romanorum copiis
e castris tenebant. hac re perspecta Crassus, cum sua
actatione atque opinione timoris hostes nostros milites
criores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces
direntur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra
tur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium
stra contendit. ibi cum alii fossas complerent, alii mul- 25
telis coniectis defensores vallo munitionibusque depel-
ent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Cras-
confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad
gerem cespitibus comportandis speciem atque opinionem
gnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter
non timide pugnaretur telaque ex loco superiore missa
frustra acciderent, equites circumitis hostium castris
esso renuntiaverunt non eadem esse diligentia ab de-
mana porta castra munita facilemqne aditum habere.
assus equitum praefectos cohortatus, ut magnis prae- 26
s pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit,
endit. illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus,
ae praesidio castris relictae intritae ab labore erant, et
giore itinere circumductis, ne ex hostium castris con-
ci possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam
entis celeriter ad eas, quas diximus, munitiones perve-
runt atque his prorutis prius in hostium castris consti-
unt, quam plane ab his videri aut, quid rei gereretur,
gnosci posset. tum vero clamore ab ea parte audito
stri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victo-
ae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. hostes
dique *circumventi* desperatis omnibus rebus se per mu-
iones *deicere et fuga* salutem petere intenderunt. quos

equitatus apertissimis campis consectatus ex mi
numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenis
stabat, vix quarta parte relicta multa nocte se ir
27 recepit. hac audita pugna maxima pars Aquitani
Crasso dedidit obsidesque ultro misit; quo in num
runt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Ta
Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Co
paucae ultimae nationes anni tempore confisae
hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

28 Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exa
aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Mor
napiique supererant, qui in armis essent neque
umquam legatos de pace misissent, arbitratus id
celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qu
alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere co
nam quod intellegebant maximas nationes, quae
contendissent, pulsas superatasque esse, contine
silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia
runt. ad quarum initium silvarum cum Caesar p
set castraque munire instituisset, neque hostis inter
esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibu
bus silvae evolaverunt et in nostros impetum f
nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas re
et compluribus interfectis longius impeditioribus
29 cuti paucos ex suis deperdiderunt. reliquis deinc
bus Caesar silvas caedere instituit, et ne quis in
imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri
omnem eam materiam, quae erat caesa, conver
hostem collocabat et pro vallo ad utrumque latus
bat. incredibili celeritate magno spatio paucis diel
fecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta al
tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eiusm
tempestates consecutae, uti opus necessario interm
et continuatione imbrium diutius sub pellibus mili
tineri non possent. itaque vastatis omnibus eoru
vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum redu
Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, qu
xime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS QUARTUS.

ARGUMENTUM.

. *Usipetes et Tencteri Germani* a Suebis vexati in Galliam trans- i, Menapios opprimunt c. 1—4. bellum contra Germanos a are susceptum. eorum legatio c. 5—9. Mosae et Rheni descri- c. 10. gravi clade afficiuntur et trans Rhenum ad Sugambros ecipiunt Germani c. 11—15. II. *Caesaris in Germaniam transi-* . 16—19. III. *Bellum Britannicum.* litoribus Britanniae a C. seno exploratis coacta classe e Morinis in insulam traicit ar. fuga Britannorum; deditio c. 20—27. classe Romana tem- ate afflicta coniurant Britanni; quibus victis obsidibus impe- in Galliam redit Caesar c. 28—36. IV. *Bellum in Morinis et apiis* c. 37—38. haec gesta sunt a. u. c. 699, a. Chr. 55.

Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Gneo Pom- 1
o, Marco Crasso consulibus, Usipetes Germani et item ncteri magna cum multitudine hominum flumen Rhe- n transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. usa transeundi fuit, quod ab Suebis complures annos gitati bello premebantur et agricultura prohibebantur. eborum gens est longe maxima et bellicosissima Ger- aorum omnium. hi centum pagos habere dicuntur, ex bus quotannis singula milia armatorum bellandi causa finibus educunt. reliqui, qui domi manserunt, se at- illos alunt. hi rursus in vicem anno post in armis it, illi domi remanent. sic neque agricultura nec ratio ue usus belli intermittitur. sed privati ac separati agri id eos nihil est, neque longius anno remanere uno in o incolendi causa licet. neque multum frumento, sed ximam partem lacte atque pecore vivunt multumque nt in venationibus; quae res et cibi genere et cotidiana ercitatione et libertate vitae, cum a pueris nullo officio t disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem iant, et vires alit et immani corporum magnitudine ho-

mines efficit. atque in eam se consuetudinem runt, ut locis frigidissimis neque vestitus praet haberent quicquam, quarum propter exiguitaten
2 est corporis pars aperta, et lavarentur in fluminib catoribus est aditus magis eo, ut, quae bello cepe bus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad s tari desiderent. quin etiam iumentis, quibus Gallia delectatur quaeque impenso parant pretio, importatis non utuntur, sed quae sunt apud eos na atque deformia, haec cotidiana exercitatione sı sint laboris efficiunt. equestribus proeliis saepe desiliunt ac pedibus proeliantur, equosque eode nere vestigio assuefecerunt, ad quos se celerit usus est, recipiunt; neque eorum moribus turp quam aut inertius habetur, quam ephippiis uti. i quemvis numerum ephippiatorum equitum quam adire audent. vinum ad se omnino importari no quod ea re ad laborem ferendum remollescere
3 atque effeminari arbitrantur. publice maximan esse laudem, quam latissime a suis finibus vaca hac re significari, magnum numerum civitatium s sustinere non posse. itaque una ex parte a Sı citer milia passuum sexcenta agri vacare dicur alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civit atque florens, ut est captus Germanorum, et pa eiusdem generis ceteris humaniores, propterea qı num attingunt, multumque ad eos mercatores ven ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribu facti. hos cum Suebi multis saepe bellis expert amplitudinem gravitatemque civitatis finibus expe potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac mul
4 liores infirmioresque redegerunt. in eadem causa Usipetes et Tencteri, quos supra diximus, qui cc annos Sueborum vim sustinuerunt; ad extremuı agris expulsi et multis locis Germaniae trienniur ad Rhenum pervenerunt; quas regiones Menapi bant et ad utramque ripam fluminis agros, aedific que habebant, sed tantae multitudinis aditu pert iis aedificiis, quae trans flumen habuerant, demig *et cis Rhenum* dispositis praesidiis Germanos

bebant. illi omnia experti, cum neque vi contendere
ter inopiam navium neque clam transire propter cu-
s Menapiorum possent, reverti se in suas sedes re-
sque simulaverunt et tridui viam progressi rursus
rterunt atque omni hoc itinere una nocte equitatu con-
inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui
ermanorum discessu per exploratores certiores facti
metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant.
interfectis navibusque eorum occupatis, priusquam
rs Menapiorum, quae citra Rhenum quieta in suis
bus erat, certior fieret, flumen transierunt atque omni-
eorum aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se
m copiis aluerunt.
His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem 5
orum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles
ovis plerumque rebus student, nihil his committendum
imavit. est enim hoc Gallicae consuetudinis, uti et
ores etiam invitos consistere cogant et, quod quisque
m de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant, et
catores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex
onibus veniant quasque ibi res cognoverint, pronun-
e cogant. his rebus atque auditionibus permoti de
mis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos e vestigio
nitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant, et
ique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua con- 6
tudine cognita Caesar, ne graviori bello occurreret,
urius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. eo
n venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cogno-
missas legationes ab nonnullis civitatibus ad Germa-
invitatosque eos, uti ab Rheno discederent, omniaque,
e postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti
rmani latius vagabantur et in fines Eburonum et Con-
usorum, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant.
ncipibus Galliae evocatis Caesar ea, quae cognoverat,
simulanda sibi existimavit eorumque animis permulsis
confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis
rere constituit. re frumentaria comparata equitibusque 7
lectis iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse
ermanos audiebat. a quibus cum paucorum dierum
r abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit

oratio: Germanos neque priores populo Romano
inferre neque tamen recusare, si lacessantur, qu
contendant, quod Germanorum consuetudo sit
bus tradita, quicumque bellum inferant, resiste
deprecari. haec tamen dicere, venisse invitos,
domo. si suam gratiam Romani velint, posse
esse amicos; vel sibi agros attribuant vel patia
tenere, quos armis possederint: sese unis Sueb
dere, quibus ne dii quidem immortales pares
sint; reliquum quidem in terris esse neminem, q
8 superare possint. ad haec Caesar quae visum es
dit; sed exitus fuit orationis: sibi nullam cum h
tiam esse posse, si in Gallia remanerent; nequ
esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos
neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tan
sertim multitudini sine iniuria possint; sed licer
lint, in Ubiorum finibus considere, quorum si
apud se et de Sueborum iniuriis querantur et a
9 lium petant: hoc se Ubiis imperaturum. legati
ad suos relaturos dixerunt et re deliberata post
tium ad Caesarem reversuros: interea ne propius
moveret, petierunt. ne id quidem Caesar ab se
posse dixit. cognoverat enim, magnam partem
ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandiq
ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos e
equites atque eius rei causa moram interponi arbi

10 Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in fini
gonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quae a
Vacalus, insulam efficit Batavorum, neque longius
milibus passuum LXXX in Oceanum influit. Rl
tem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et lon
per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum
matricum, Tribocorum, Treverorum citatus fertu
Oceano appropinquavit, in plures defluit partes
gentibusque insulis effectis, quarum pars magn
barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt,
bus atque ovis avium vivere existimantur, multis
tibus in Oceanum influit.

11 Caesar cum ab hoste non amplius passuum
bus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati re

in itinere congressi magnopere, ne longius progredere-
orabant. cum id non impetrassent, petebant, uti ad
equites, qui agmen antecessissent, praemitteret eos-
pugna prohiberet, sibique uti potestatem faceret in
os legatos mittendi; quorum si principes ac senatus
iureiurando fidem fecisset, ea condicione, quae a Cae-
ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficien-
sibi tridui spatium daret. haec omnia Caesar eodem
pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita equi-
eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese non
ngius milibus passuum quattuor aquationis causa pro-
surum eo die dixit: huc postero die quam frequentis-
ni convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret.
erim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesse-
nt, mittit qui nuntiarent, ne hostes proelio lacesserent
si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exer-
tu propius accessisset. at hostes ubi primum nostros 12
uites conspexerunt, quorum erat quinque milium nume-
s, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent,
od ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, non-
m redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eo-
m paulo ante a Caesare discesserant atque is dies in-
itiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter nostros
rturbaverunt; rursus resistentibus consuetudine sua
l pedes desiluerunt, subfossis equis compluribusque no-
ris deiectis reliquos in fugam coniecerunt atque ita per-
rritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in
nspectum agminis nostri venissent. in eo proelio ex 13
uitibus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in
s vir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo genere
tus, cuius avus in civitate sua regnum obtinuerat ami-
s ab senatu nostro appellatus. hic cum fratri inter-
uso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit:
se equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime re-
itit: cum circumventus multis vulneribus acceptis ceci-
sset, atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul
imadvertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque
terfectus est. hoc facto proelio Caesar neque iam sibi
gatos audiendos neque condiciones accipiendas arbitra-
tur ab iis, qui per dolum atque insidias petita pace ultro

bellum intulissent: exspectare vero, dum hostium copiae augerentur equitatusque reverteretur, summae dementiae esse iudicabat, et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. his constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani frequentes omnibus principibus maioribusque natu adhibitis ad eum in castra venerunt, simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent. quos sibi Caesar oblatos gavisus illos retineri iussit; ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

14 acie triplici instituta et celeriter octo milium itinere confecto prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. qui omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dato perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere praestaret. quorum timor cum fremitu et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra irruperunt. quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt atque inter carros impedimentaque proelium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos consectandos Caesar equitatum misit.

15 Germani post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis signisque militaribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata magno numero interfecto reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. nostri ad unum omnes incolumes perpaucis vulneratis ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX milium fuisset, se in castra

ceperunt. Caesar iis, quos in castris retinuerat, discendi potestatem fecit. illi supplicia cruciatusque Gallrum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud am velle dixerunt. his Caesar libertatem concessit.

16 Germanico bello confecto multis de causis Caesar statit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit istissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere oluit, cum intellegerent et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. accessit etiam, quod la pars equitatus Usipetum et Tencterorum, quam supra ommemoravi praedandi frumentandique causa Mosam ansisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se ans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum coniunxerat. ad quos cum Caesar nuntios misisset, ui postularent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulisnt, sibi dederent, responderunt: populi Romani impeım Rhenum finire: si se invito Germanos in Galliam unsire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse ıperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii aum, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos mirant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere abant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suebis emerentur; vel, si id facere occupationibus reipublicae ohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id bi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. ntum esse nomen atque opinionem eius exercitus Ariosto pulso et hoc novissimo proelio facto etiam ad ultias Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi omani tuti esse possint. navium magnam copiam ad ansportandum exercitum pollicebantur. Caesar his de 17

usis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; d navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, eque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. aque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebar propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluinis, tamen id sibi contendendum aut aliter non transıcendum exercitum existimabat. rationem pontis hanc stituit. tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo praeuta *dimensa ad altitudinem* fluminis intervallo pedum

duorum inter se iungebat. haec cum machinationibus immissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non sublicae modo directe ad perpendiculum, sed prone ac fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent, his item contraria duo ad eundem modum iuncta intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. haec utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur; quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis tanta erat operis firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur. haec directa materia iniecta contexebantur et longuriis cratibusque consternebantur; ac nihilo secius sublicae et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere coniunctae vim fluminis exciperent, et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves deiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minuerentur, neu ponti nocerent.

18 diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto in fines Sugambrorum contendit. interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci iubet. Sugambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

19 Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum

medium fere regionum earum, quas Suebi obtinerent: hic Romanorum adventum exspectare atque ibi decertare constituisse. quod ubi Caesar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumtis satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus se in Galliam recepit pontemque rescidit.

Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, 20
quod omnis Gallia ad septentriones vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset et genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere praeter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quicquam, praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. itaque evocatis ad se undique mercatoribus neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat. ad haec cognoscenda, priusquam peri- 21
culum faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum cum navi longa praemittit. huic mandat, ut exploratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur. ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. huc naves undique ex finitimis regionibus et quam superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem iubet convenire. interim consilio eius cognito et per mercatores perlato ad Britannos a compluribus eius insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio populi Romani obtemperare. quibus auditis liberaliter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit et cum iis una Commium, quem ipse Atrebatibus superatis regem ibi constituerat, cuius et virtutem

et consilium probabat et quem sibi fidelem arbitrabatur,
cuiusque auctoritas in his regionibus magni habebatur,
mittit. huic imperat, quas possit, adeat civitates horte-
turque, ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter
eo venturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus
omnibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi
ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad
Caesarem revertitur quaeque ibi perspexisset, renuntiat.
22 dum in his locis Caesar navium parandarum causa mora-
tur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt,
qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod
homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum
populo Romano fecissent, seque ea, quae imperasset, fa-
cturos pollicerentur. hoc sibi satis opportune Caesar ac-
cidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relin-
quere volebat neque belli gerendi propter anni tempus
facultatem habebat neque has tantularum rerum occupa-
tiones sibi Britanniae anteponendas iudicabat, magnum
his obsidum numerum imperat. quibus adductis eos in
fidem recepit. navibus circiter LXXX onerariis coactis
constratisque, quot satis esse ad duas transportandas le-
giones existimabat, quod praeterea navium longarum ha-
bebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit. huc
accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco ab
milibus passuum octo vento tenebantur, quo minus in
eundem portum pervenire possent: has equitibus distri-
buit. reliquum exercitum Quinto Titurio Sabino et Lucio
Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos
Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, dedu-
cendum dedit. Publium Sulpicium Rufum legatum cum
eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere
23 iussit. his constitutis rebus nactus idoneam ad navigan-
dum tempestatem tertia fere vigilia solvit equitesque in
ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se
sequi iussit. a quibus cum paulo tardius esset admini-
stratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis navi-
bus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus ex-
positas hostium copias armatas conspexit. cuius loci haec
erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur,
uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. hunc

d egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, um reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ncoris exspectavit. interim legatis tribunisque militum onvocatis et quae ex Voluseno cognosset, et quae fieri 'ellet, ostendit monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ıt maritumae res postularent, ut quae celerem atque instaıilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ıb iis administrarentur. his dimissis et ventum et aestum ıno tempore nactus secundum dato signo et sublatis an;oris circiter milia passuum septem ab eo loco progressus ıperto ac plano litore naves constituit. at barbari consilio 24
Romanorum cognito praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti nostros navibus egredi prohibebant. erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus magno et gravi armorum onere oppressis simul et de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimis locis audacter tela ;onicerent et equos insuefactos incitarent. quibus rebus ıostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus ıti proeliis consuerant, nitebantur. quod ubi Caesar ani- 25
madvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac submoveri iussit; quae res magno usui nostris fuit. nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem retulerunt. atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: 'desilite,' inquit, 'milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum reipublicae atque imperatori officium praestitero.' hoc cum magna voce dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. tum nostri cohortati inter se, ne

tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt; hos item ex proximis primis navibus cum conspe-
26 xissent, subsecuti hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab utrisque acriter. nostri tamen, quod neque ordines servare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur; hostes vero notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto in universos tela coniciebant. quod cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. hoc unum
27 ad pristinam fortunam Caesari defuit. hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt, obsides daturos quaeque imperasset facturos sese polliciti sunt. una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemissum. hunc illi e navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret, comprehenderant atque in vincula coniecerant: tum proelio facto remiserunt et in petenda pace eius rei culpam in multitudinem contulerunt et propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque imperavit; quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis arcessitam paucis diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt, principesque undique convenire et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

28 His rebus pace confirmata post diem quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore

ortu leni vento solverunt. quae cum appropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris iactis cum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte
in altum provectae continentem petierunt. eadem nocte 29
accidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat quasque in aridum subduxerat, aestus compleverat, et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas afflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus fractis reliquae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves erant usui, et, quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

Quibus rebus cognitis principes Britanniae, qui post 30
proelium ad Caesarem convenerant, inter se collocuti, cum equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt rebellione facta frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. itaque rursus coniuratione facta paulatim ex castris discedere ac suos
clam ex agris deducere coeperunt. at Caesar, etsi non- 31
dum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam et frumentum ex agris cotidie in castra *conferebat* et quae gravissime afflictae erant

naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas
utebatur et quae ad eas res erant usui ex continenti com-
portari iubebat. itaque, cum summo studio a militibus
administraretur, duodecim navibus amissis, reliquis ut
32 navigari commode posset, effecit. dum ea geruntur, le-
gione ex consuetudine una frumentatum missa, quae ap-
pellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspi-
cione interposita, cum pars hominum in agris remaneret,
pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castro-
rum in statione erant, Caesari nuntiaverunt pulverem ma-
iorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam
in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspi-
catus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes,
quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci,
ex reliquis duas in stationem succedere, reliquas armari
et confestim sese subsequi iussit. cum paulo longius a
castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre
sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela
conici animadvertit. nam quod omni ex reliquis partibus
demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes
huc nostros esse venturos noctu in silvis delituerant; tum
dispersos depositis armis in metendo occupatos subito
adorti paucis interfectis reliquos incertis ordinibus per-
turbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.
33 genus hoc est ex essedis pugnae. primo per omnes par-
tes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equo-
rum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et
cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis
desiliunt et pedibus proeliantur. aurigae interim paulatim
ex proelio excedunt atque ita currus collocant, ut, si illi
a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos re-
ceptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem
peditum in proeliis praestant ac tantum usu cotidiano et
exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco in-
citatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et
per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in
34 currus citissime recipere consuerint. quibus rebus per-
turbatis nostris novitate pugnae tempore opportunissimo
Caesar auxilium tulit: namque eius adventu hostes con-
stiterunt, nostri se ex timore receperunt. quo facto ad

lacessendum et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et brevi tempore intermisso in castra legiones reduxit. dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis qui erant in agris reliqui discesserunt. secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acci- 35
derat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter XXX, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. commisso proelio diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt, deinde omnibus longa lateque aedificiis incensis se in castra receperunt. eodem die le- 36
gati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. his Caesar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit eosque in continentem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infirmis navibus hiemi navigationem subiciendam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus paulo post mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex iis onerariae duae eosdem, quos reliqui, portus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

Quibus ex navibus cum essent expositi milites circiter 37
trecenti atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia sex convenerunt. qua re nuntiata Caesar *omnem* ex castris equitatum suis auxilio misit. *interim nostri milites* impetum hostium sustinuerunt atque

amplius horis quattuor fortissime pugnaverunt et paucis vulneribus acceptis complures ex his occiderunt. postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis terga verterunt magnusque eorum numerus
38 est occisus. Caesar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo superiore anno perfugio fuerant usi, omnes fere in potestatem Labieni venerunt. at Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eo duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt. his rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS QUINTUS.

ARGUMENTUM.

I. *Caesaris iter in Illyricum.* pacatio Pirustarum c. 1. II. *Secunda Caesaris in Britanniam expeditio.* Treverorum contentionibus compositis et Dumnorige interfecto in Britanniam exercitum transmittit; fugati Britanni; classis tempestate afflicta et reparata c. 2—11. Britanniae eiusque incolarum descriptio c. 12—14. Cassivellaunus dux Britannorum subactus; transitus Caesaris per Tamesin; Trinobantium et complurium civitatum deditio; reditus in Galliam c. 15—23. III. *Bellum Ambiorigis.* legionibus Romanis propter frumenti inopiam latius distributis repentinus tumultus ortus ab Ambiorige et Catuvolco, Eburonum ducibus; castra Sabini et Cottae, qui in Eburonibus hiemabant, oppugnata; quindecim eorum cohortes fraude circumventae caeduntur c. 24—37. hiberna Ciceronis ab Eburonibus adiunctis Aduaticis et Nerviis oppugnata c. 38—44. obsidio Caesaris adventu soluta, hostes profligati c. 45—51. IIII. *Motus Senonum et Treverorum* a Labieno *compressi;* interfecto Indutiomaro quietior Gallia c. 52—58.

Gesta haec sunt a. u. c. 700, ante Chr. 54.

L. Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens ab hi- 1
ernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, gatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti quam lurimas possent hieme naves aedificandas veteresque reiendas curarent. earum modum formamque demonstrat. d celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus, tque id eo magis, quod propter crebras commutationes estuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat, ad nera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo atiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. has mnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas ultum adiuvat. ea, quae sunt usui ad armandas naves, x Hispania apportari iubet. ipse conventibus Galliae iterioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis nitimam partem provinciae incursionibus vastari audiebat. o cum venisset, civitatibus milites imperat certumque in ocum convenire iubet. qua re nuntiata Pirustae legatos d eum mittunt, qui doceant nihil earum rerum publico actum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnius rationibus de iniuriis satisfacere. percepta oratione orum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem dduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem perseuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperaveat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment poeamque constituant.

His confectis rebus conventibusque peractis in cite- 2
iorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis ingulari militum studio in summa omnium rerum inopia irciter sexcentas eius generis, cuius supra demonstravius, naves, et longas XXVIII invenit instructas neque ultum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possint. ollaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant, uid fieri velit, ostendit atque omnis ad portum Itium conenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam raiectum esse cognoverat, circiter milium passuum XXX transmissum] a continenti: huic rei quod satis esse visum st *militum reliquit.* ipse cum legionibus expeditis IIII *equitibus DCCC* in fines Treverorum proficiscitur, quod

hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant
3 Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur. haec
civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet ma-
gnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra de-
monstravimus, tangit. in ea civitate duo de principatu
inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix; e
quibus alter, simulatque de Caesaris legionumque adventu
cognitum est, ad eum venit, se suosque omnes in officio
futuros neque ab amicitia populi Romani defecturos con-
firmavit quaeque in Treveris gererentur ostendit. at In-
dutiomarus equitatum peditatumque cogere iisque, qui per
aetatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam
abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treve-
rorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bel-
lum parare instituit; sed posteaquam nonnulli principes ex
ea civitate et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu
nostri exercitus perterriti ad Caesarem venerunt et de suis
privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati
consulere non possent, veritus, ne ab omnibus desere-
tur, [Indutiomarus] legatos ad Caesarem mittit: sese id-
circo ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo
facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis
discessu plebs propter imprudentiam laberetur: itaque esse
civitatem in sua potestate, seque, si Caesar permitteret,
ad eum in castra venturum, suas civitatisque fortunas eius
4 fidei permissurum. Caesar, etsi intellegebat, qua de causa
ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio de-
terreret, tamen, ne aestatem in Treveris consumere coge-
retur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis,
Indutiomarum ad se cum CC obsidibus venire iussit. his
adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos no-
minatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatus-
que est, uti in officio permaneret; nihilo tamen secius
principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim
Cingetorigi conciliavit, quod cum merito eius ab se fieri
intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur eius aucto-
ritatem inter suos quam plurimum valere, cuius tam egre-
giam in se voluntatem perspexisset. id tulit factum gra-
viter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui
iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc

ore exarsit. his rebus constitutis Caesar ad portum Itium 5
n legionibus pervenit. ibi cognoscit LX naves, quae in
dis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere
potuisse atque eodem, unde erant profectae, revertisse;
quas paratas ad navigandum atque omnibus rebus in-
ctas invenit. eodem totius Galliae equitatus convenit
nero milium quattuor principesque omnibus ex civita-
s; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspe-
t, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum
ere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae
ebatur. erat una cum ceteris Dumnorix Haeduus, de 6
ante ab nobis dictum est. hunc secum habere in pri-
constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cu-
um imperii, magni animi, magnae inter Gallos aucto-
tis cognoverat. accedebat huc, quod iam in concilio
eduorum Dumnorix dixerat sibi a Caesare regnum ci-
atis deferri; quod dictum Haedui graviter ferebant ne-
recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem
tere audebant. id factum ex suis hospitibus Caesar
noverat. ille omnibus primo precibus petere contendit,
in Gallia relinqueretur, partim, quod insuetus navigandi
re timeret, partim, quod religionibus impediri sese di-
et. posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni
impetrandi adempta principes Galliae sollicitare, sevo-
e singulos hortarique coepit, uti in continenti remane-
nt; metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia omni
bilitate spoliaretur, id esse consilium Caesaris, ut, quos
conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in
itanniam traductos necaret; fidem reliquis interponere,
siurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intel-
xissent, communi consilio administrarent. haec a com-
uribus ad Caesarem deferebantur. qua re cognita Cae- 7
r, quod tantum civitati Haeduae dignitatis tribuebat,
ërcendum atque deterrendum, quibuscumque rebus pos-
t, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam
rogredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac reipu-
licae nocere posset. itaque dies circiter XXV in eo loco
ommoratus, quod Corus ventus navigationem impediebat,
ui magnam partem omnis temporis in his locis flare con-
uevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret,

nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret: dem idoneam nactus tempestatem milites equitesque scendere in naves iubet. at omnium impeditis a Dumnorix cum equitibus Haeduorum a castris ins Caesare domum discedere coepit. qua re nuntiata C intermissa profectione atque omnibus rebus postp magnam partem equitatus ad eum insequendum mitt trahique imperat; si vim faciat neque pareat, interfici i nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus praesentis imperium neglexisset. ille enim revocatı sistere ac se manu defendere suorumque fidem impl coepit, saepe clamitans liberum se liberaeque esse tatis. illi, ut erat imperatum, circumsistunt homine que interficiunt; at equites Haedui ad Caesarem c

8 revertuntur. his rebus gestis Labieno in continente tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, u tus tueretur et rem frumentariam provideret quaeq Gallia gererentur cognosceret consiliumque pro ten et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pa mero equitum, quem in continenti reliquerat, ad soli casum naves solvit et leni Africo provectus media ci nocte vento intermisso cursum non tenuit et longiu latus aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam spexit. tum rursus aestus commutationem secutus contendit, ut eam partem insulae caperet, qua opti esse egressum superiore aestate cognoverat. qua admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis vibusque navigiis non intermisso remigandi labore l rum navium cursum adaequarunt. accessum est ad tanniam omnibus navibus meridiano fere tempore, r in eo loco hostis est visus; sed, ut postea Caesar e ptivis comperit, cum magnae manus eo convenissent, titudine navium perterritae, quae cum annotinis privati quas sui quisque commodi fecerat, amplius octingenta erant visae tempore, a litore discesserant ac se in sup

9 loca abdiderant. Caesar exposito exercitu et loco c idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco ho copiae consedissent, cohortibus decem ad mare relic equitibus trecentis, qui praesidio navibus essent, de vigilia ad hostes contendit eo minus veritus navibus

litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinque-
t, et praesidio navibus Quintum Atrium praefecit. ipse
ctu progressus milia passuum circiter XII hostium co-
as conspicatus est. illi equitatu atque essedis ad flumen
ogressi ex loco superiore nostros prohibere et proelium
mmittere coeperunt. repulsi ab equitatu se in silvas
diderunt locum nancti egregie et natura et opere muni-
m, quem domestici belli, ut videbatur, causa iam ante
aeparaverant: nam crebris arboribus succisis omnes in-
oitus erant praeclusi. ipsi ex silvis rari propugnabant
ostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at mili-
s legionis septimae testudine facta et aggere ad muni-
ones adiecto locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt
ucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Cae-
r prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et
uod magna parte diei consumta munitioni castrorum tem-
us relinqui volebat. postridie eius diei mane tripertito 10
ilites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fuge-
nt, persequerentur. his aliquantum itineris progressis,
m iam extremi essent in prospectu, equites a Quinto
trio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent superiore nocte
axima coorta tempestate prope omnes naves afflictas at-
e in litore eiectas esse, quod neque ancorae funesque
bsisterent, neque nautae gubernatoresque vim pati tem-
estatis possent: itaque ex eo concursu navium magnum
se incommodum acceptum. his rebus cognitis Caesar 11
giones equitatumque revocari atque in itinere resistere
bet; ipse ad naves revertitur; eadem fere, quae ex nun-
is literisque cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis
rciter XL navibus reliquae tamen refici posse magno
egotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit et
x continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut, quam
lurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, na-
es instituat. ipse, etsi res erat multae operae ac labo-
is, tamen commodissimum esse statuit omnes naves sub-
uci et cum castris una munitione coniungi. in his rebus
irciter dies X consumit ne nocturnis quidem temporibus
d laborem militum intermissis. subductis navibus ca-
trisque egregie munitis easdem copias, quas ante, prae-
lio navibus reliquit, ipse eodem, unde redierat, pro-

ficiscitur. eo cum venisset, maiores iam undique in
locum copiae Britannorum convenerant, summa im
bellique administrandi communi consilio permissa
sivellauno, cuius fines a maritimis civitatibus flume
vidit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter
passuum LXXX. huic superiore tempore cum reli
civitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro
ventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque
fecerant.

12 Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos nat
insula ipsi memoria proditum dicunt, maritima par
iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgio tra
rant (qui omnes fere iis nominibus civitatum appella
quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt) et bello i
ibi permanserunt atque agros colere coeperunt. homi
est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere Gal
consimilia, pecorum magnus numerus. utuntur aut
[aut nummo aereo] aut taleis ferreis ad certum po
examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum albu
mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed
exigua est copia; aere utuntur importato. materia c
que generis ut in Gallia est, praeter fagum atque abie
leporem et gallinam et anserem gustare fas non pu
haec tamen alunt animi voluptatisque causa. loca
13 temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus.
sula natura triquetra, cuius unum latus est contra
liam. huius lateris alter angulus, qui est ad Cant
quo fere omnes ex Gallia naves appelluntur, ad orie
solem, inferior ad meridiem spectat. hoc pertinet cir
milia passuum quingenta. alterum vergit ad Hispa
atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia,
dio minor, ut aestimatur, quam Britannia, sed pari s
transmissus atque ex Gallia est in Britanniam. in
medio cursu est insula, quae appellatur Mona; comp
praeterea minores obiectae insulae existimantur, de q
insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX
bruma esse noctem. nos nihil de eo percontationibu
periebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores
quam in continenti noctes videbamus. huius est l
tudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum mi

tium est contra septentriones, cui parti nulla est obiecta
ra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spe-
it. hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse
stimatur. ita omnis insula est in circuitu vicies cen-
a milium passuum. ex his omnibus longe sunt huma- 14
imi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima
nis, neque multum a Gallica differunt consuetudine.
riores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne
unt pellibusque sunt vestiti. omnes vero se Britanni
o inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc
ridiore sunt in pugna aspectu; capilloque sunt promisso
ue omni parte corporis rasa praeter caput et labrum
perius. uxores habent deni duodenique inter se com-
nes et maxime fratres cum fratribus parentesque cum
eris; sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi,
o primum virgo quaeque deducta est.

Equites hostium essedariique acriter proelio cum equi- 15
tu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omni-
us partibus superiores fuerint atque eos in silvas colles-
ue compulerint; sed compluribus interfectis cupidius
secuti nonnullos ex suis amiserunt. at illi intermisso
atio imprudentibus nostris atque occupatis in munitione
astrorum subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos
cto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter
ugnaverunt duabusque missis subsidio cohortibus a Cae-
are atque his primis legionum duarum, cum hae per-
xiguo intermisso [loci] spatio inter se constitissent, novo
enere pugnae perterritis nostris per medios audacissime
erruperunt seque inde incolumes receperunt. eo die
Quintus Laberius Durus, tribunus militum, interficitur.
lli pluribus submissis cohortibus repelluntur. toto hoc in 16
genere pugnae, cum sub oculis omnium ac pro castris di-
micaretur, intellectum est nostros propter gravitatem ar-
morum, quod neque insequi cedentes possent neque ab
signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius ge-
neris hostem, equites autem magno cum periculo proelio
dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque
cederent et, cum paulum ab legionibus nostros removis-
sent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio con-
tenderent. equestris autem proelii ratio et cedentibus et

insequentibus par atque idem periculum inferebat. a
debat huc, ut numquam conferti, sed rari magnisqu
tervallis proeliarentur stationesque dispositas habe
atque alios alii deinceps exciperent, integrique et rec
17 defatigatis succederent. postero die procul a castris h
in collibus constiterunt rarique se ostendere et lenius, q
pridie, nostros equites proelio lacessere coeperunt.
meridie, cum Caesar pabulandi causa tres legiones a
omnem equitatum cum Gaio Trebonio legato misisse
pente ex omnibus partibus ad pabulatores advolave
sic uti ab signis legionibusque non absisterent. n
acriter in eos impetu facto repulerunt neque finem seq
fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum post e
giones viderent, praecipites hostes egerunt magnoqu
rum numero interfecto neque sui colligendi neque c
stendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt.
hac fuga protinus, quae undique convenerant, auxilia
cesserunt, neque post id tempus umquam summis nobi
18 copiis hostes contenderunt. Caesar cognito consilio e
ad flumen Tamesim in fines Cassivellauni exercitum d
quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc a
transiri potest. eo cum venisset, animum advertit ad
ram fluminis ripam magnas esse copias hostium instru
ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita, eius
que generis sub aqua defixae sudes flumine tegeba
his rebus cognitis a captivis perfugisque Caesar praem
equitatu confestim legiones subsequi iussit. sed ea
ritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite sol
aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque e
tum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se f
19 mandarent. Cassivellaunus, ut supra demonstravi
omni deposita spe contentionis dimissis amplioribus co
milibus circiter quattuor essedariorum relictis itinera
stra servabat, paulumque ex via excedebat locisque
peditis ac silvestribus sese occultabat atque iis region
quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque hom
ex agris in silvas compellebat et, cum equitatus n
liberius praedandi vastandique causa se in agros eie
omnibus viis semitisque essedarios ex silvis emitteb
magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confli

ue hoc metu latius vagari prohibebat. relinquebatur,
neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pa-
tur et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis
tibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii
tes efficere poterant. interim Trinobantes, prope fir- 20
sima earum regionum civitas, ex qua Mandubracius
lescens Caesaris fidem secutus ad eum in continen-
Galliam venerat, cuius pater in ea civitate regnum
nuerat interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga
tem vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicen-
que, sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt,
Mandubracium ab iniuria Cassivellauni defendat atque
civitatem mittat, qui praesit imperiumque obtineat. his
esar imperat obsides quadraginta frumentumque exer-
ui Mandubraciumque ad eos mittit. illi imperata cele-
er fecerunt, obsides ad numerum frumentumque mise-
nt. Trinobantibus defensis atque ab omni militum iniuria 21
hibitis Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi
ationibus missis sese Caesari dedunt. ab his cognoscit
n longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse silvis
ludibusque munitum, quo satis magnus hominum peco-
que numerus convenerit. oppidum autem Britanni vo-
nt, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt,
o incursionis hostium vitandae causa convenire consue-
nt. eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egre-
e natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex
rtibus oppugnare contendit. hostes paulisper morati
ilitum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia ex
rte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecoris re-
rtus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.
um haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Can- 22
um, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus
gionibus quattuor reges praeerant, Cingetorix, Carvi-
us, Taximagulus, Segovax, nuntios mittit atque his im-
erat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de improviso
oriantur atque oppugnent. ii cum ad castra venissent,
ostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam
obili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cas-
ivellaunus hoc *proelio* nuntiato, tot detrimentis acceptis,
stätis finibus, maxime etiam permotus defectione civi-

tatum, legatos per Atrebatem Commium de dediti Caesarem mittit. Caesar, cum constituisset hien continenti propter repentinos Galliae motus, nequ tum aestatis superesset, atque id facile extrahi po tellegeret, obsides imperat et, quid in annos si vectigalis populo Romano Britannia penderet, con interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandu
23 neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis exe reducit ad mare, naves invenit refectas. his de quod et captivorum magnum numerum habebat, nullae tempestate deperierant naves, duobus comm exercitum reportare instituit. ac sic accidit, uti e navium numero tot navigationibus neque hoc neq periore anno ulla omnino navis, quae milites portai sideraretur; at ex iis, quae inanes ex continenti a remitterentur et prioris commeatus expositis milit quas postea Labienus faciendas curaverat numer perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes reice quas cum aliquamdiu Caesar frustra exspectasset, tempore a navigatione excluderetur, quod aequin suberat, necessario angustius milites collocavit ac tranquillitate consecuta, secunda inita cum solvisse lia, prima luce terram attigit omnesque incolumes perduxit.

24 Subductis navibus concilioque Gallorum Samar peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propte tates angustius provenerat, coactus est aliter ac su ribus annis exercitum in hibernis collocare legiones plures civitates distribuere. ex quibus unam in M ducendam Gaio Fabio legato dedit, alteram in N Quinto Ciceroni, tertiam in Esubios Lucio Roscio, tam in Remis cum Tito Labieno in confinio Treve hiemare iussit; tres in Belgis collocavit: his M Crassum quaestorem et Lucium Munatium Planc Gaium Trebonium legatos praefecit. unam leg quam proxime trans Padum conscripserat, et coho in Eburones, quorum pars maxima est inter Mos Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolci misit. his militibus Quintum Titurium Sabinum cium Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussi

nc modum distributis legionibus facillime inopiae fru-
ntariae sese mederi posse existimavit. atque harum
men omnium legionum hiberna praeter eam, quam Lucio
scio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam
derat, milibus passuum centum continebantur. ipse in-
ea, quoad legiones collocatas munitaque hiberna cogno-
set, in Gallia morari constituit. erat in Carnutibus 25
mmo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua civi-
e regnum obtinuerant. huic Caesar pro eius virtute
ue in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari
s opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. tertium
n hunc annum regnantem inimicis multis palam ex civi-
e et iis auctoribus eum interfecerunt. defertur ea res
Caesarem. ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne
itas eorum impulsu deficeret, Lucium Plancum cum
ione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet
que hiemare, quorumque opera cognoverat Tasgetium
erfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab
nibus legatis quaestoreque, quibus legiones tradiderat,
rtior factus est in hiberna perventum locumque hibernis
se munitum. diebus circiter XV, quibus in hiberna ven- 26
m est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum
t ab Ambiorige et Catuvolco; qui cum ad fines regni
i Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in
berna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis im-
lsi suos concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus
agna manu castra oppugnatum venerunt. cum celeriter
ostri arma cepissent vallumque adscendissent atque una
x parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio supe-
iores fuissent, desperata re hostes ab oppugnatione suos
duxerunt. tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex
ostris ad colloquium prodirent: habere sese, quae de re
ommuni dicere vellent, quibus rebus controversias minui
osse sperarent. mittitur ad eos colloquendi causa Gaius 27
Arpineius, eques Romanus, familiaris Quinti Titurii, et
Quintus Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu
Caesaris ad Ambiorigem ventitare consueverat; apud quos
Ambiorix ad hunc modum locutus est: sese pro Caesaris
in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius
opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis finitimis

suis pendere consuesset, quodque ei et filius et fr filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsi numero missos apud se in servitute et catenis tenuis neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis, que esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet iur se multitudo, quam ipse in multitudinem. civitati p hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum iurationi resistere non potuerit. id se facile ex humil sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum suis copiis populum Romanum se superare posse fidat. sed esse Galliae commune consilium: omnibu bernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem qua legio alterae legioni subsidio venire posset. no cile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim cum de cuperanda communi libertate consilium initum viden quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nun rationem officii pro beneficiis Caesaris: monere, c Titurium pro hospitio, ut suae ac militum saluti cons magnam manum Germanorum conductam Rhenum tr isse; hanc adfore biduo. ipsorum esse consilium, veli prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis mi aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quo alter milia passuum circiter quinquaginta, alter paulo plius ab his absit. illud se polliceri et iureiurando firmare tutum iter per fines suos daturum. quod faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetu Caesari pro eius meritis gratiam referre. hac ora habita discedit Ambiorix. Arpineius et Iunius, quae

28 dierunt, ad legatos deferunt. illi repentina re pertur etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda e mabant, maximeque hac re permovebantur, quod ci tem ignobilem atque humilem Eburonum sua spont pulo Romano bellum facere ausam vix erat creden itaque ad consilium rem deferunt magnaque inter eo sistit controversia. Lucius Aurunculeius complure tribuni militum et primorum ordinum centuriones nih mere agendum, neque ex hibernis iniussu Caesaris d dendum, existimabant: quantasvis copias etiam Ge norum sustineri posse munitis hibernis docebant: rem

stimonio, quod primum hostium impetum multis ultro
lneribus illatis fortissime sustinuerint: re frumentaria
n premi; interea et ex proximis hibernis et a Caesare
nventura subsidia: postremo quid esse levius aut tur-
us, quam auctore hoste de summis rebus capere consi-
um? contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum 29
aiores hostium manus adiunctis Germanis convenissent,
t cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset ac-
ptum. brevem consulendi esse occasionem. Caesarem
bitrari profectum in Italiam; neque aliter Carnutes inter-
iundi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburo-
es, si ille adesset, tanta contemptione nostri ad castra
nturos esse. non hostem auctorem, sed rem spectare:
ubesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti
ortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam tot
ontumeliis acceptis sub populi Romani imperium red-
ctam, superiore gloria rei militaris exstincta. postremo
uis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad
iusmodi consilium descendisse? suam sententiam in
tramque partem esse tutam: si nil esset durius, nullo
ericulo ad proximam legionem perventuros; si Gallia
mnis cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate
ositam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui dis-
entirent, consilium quem habere exitum? in quo si non
raesens periculum, at certe longinqua obsidione fames
sset pertimescenda. hac in utramque partem disputa- 30
ione habita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter re-
sisteretur 'vincite,' inquit, 'si ita vultis,' Sabinus, et id
lariore voce, ut magna pars militum exaudiret: 'neque is
sum,' inquit, 'qui gravissime ex vobis mortis periculo ter-
ear: hi sapient; si gravius quid acciderit, abs te rationem
eposcent; qui, si per te liceat, perendino die cum proxi-
nis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum
ustineant, nec reiecti et relegati longe ab ceteris aut
erro aut fame intereant.' consurgitur ex consilio; com- 31
rehendunt utrumque et orant, ne sua dissensione et per-
inacia rem in summum periculum deducant: facilem esse
em, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum om-
es sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se
alutem perspicere. res disputatione ad mediam noctem

perducitur. tandem dat Cotta permotus manus: super
tentia Sabini. pronuntiatur prima luce ituros. cons
vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles c
spiceret, quid secum portare posset, quid ex instru
hibernorum relinquere cogeretur. omnia excogi
quare nec sine periculo maneatur, et languore mili
vigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castı
ficiscuntur, ut quibus esset persuasum non ab hos
ab homine amicissimo Ambiorige consilium datun
32 gissimo agmine maximisque impedimentis. at
posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de prof
eorum senserunt, collocatis insidiis bipertito in sil
portuno atque occulto loco a milibus passuum
duobus Romanorum adventum exspectabant, et
maior pars agminis in magnam convallem dem
ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt
simosque premere et primos prohibere ascensu atq
33 quissimo nostris loco proelium committere coeperun
demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepi
concursare cohortesque disponere, haec tamen ipsa
atque ut eum omnia deficere viderentur; quod ple
iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium
coguntur. at Cotta, qui cogitasset haec posse in
accidere atque ob eam causam profectionis auct
fuisset, nulla in re communi saluti deerat et in ap
dis cohortandisque militibus imperatoris et in pug
litis officia praestabat. cum propter longitudinem a
minus facile omnia per se obire et, quid quoque l
ciendum esset, providere possent, iusserunt pron
ut impedimenta relinquerent atque in orbem consi
quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendı
est, tamen incommode accidit: nam et nostris n
spem minuit et hostes ad pugnam alacriores effeci
non sine summo timore et desperatione id factur
batur. praeterea accidit, quod fieri necesse erat, u
milites ab signis discederent, quae quisque eorun
sima haberet, ab impedimentis petere atque arripe
34 peraret, clamore et fletu omnia complerentur. at l
consilium non defuit. nam duces eorum tota ac
nuntiare iusserunt, ne quis ab loco discederet: illor

ədam atque illis reservari, quaecumque Romani reli-
ısent: proinde omnia in victoria posita existimarent.
ıt et virtute et numero pugnando pares nostri; tametsi
duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem
ıtis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors
currerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat.
, re animadversa Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul
, coniciant neu propius accedant et, quam in partem
mani impetum fecerint, cedant (levitate armorum et co-
ana exercitatione nihil iis noceri posse), rursus se ad
na recipientes insequantur. quo praecepto ab iis dili- 35
ntissime observato, cum quaepiam cohors ex orbe ex-
sserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refu-
ebant. interim eam partem nudari necesse erat et ab
ere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, unde
ant egressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant,
ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin
item locum tenere vellent, nec virtuti locus relinqueba-
r, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare
terant. tamen tot incommodis conflictati, multis vulne-
ous acceptis resistebant et magna parte diei consumpta,
m a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil,
od ipsis esset indignum, committebant. tum Tito Bal-
ntio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro
ti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula trai-
ur; Quintus Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pu-
ans, dum circumvento filio subvenit, interficitur; Lucius
tta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in
versum os funda vulneratur. his rebus permotus Quin- 36
s Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem
nspexisset, interpretem suum Gneum Pompeium ad
m mittit rogatum, ut sibi militibusque parcat. ille ap-
llatus respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare,
multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem
rtineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se
am fidem interponere. ille cum Cotta saucio commu-
cat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige
a colloquantur: sperare ab eo de sua ac militum salute
petrare posse. Cotta se ad armatum hostem iturum
gat atque in eo perseverat. Sabinus quos in praesentia 37

tribunos militum circum se habebat et primorun num centuriones se sequi iubet et, cum propius A gem accessisset, iussus arma abicere, imperatu suisque, ut idem faciant, imperat. interim, dum c dicionibus inter se agunt longiorque consulto ab A rige instituitur sermo, paulatim circumventus inte tum vero suo more victoriam conclamant atque ul tollunt impetuque in nostros facto ordines pert ibi Lucius Cotta pugnans interficitur cum maxim militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant e ex quibus Lucius Petrosidius aquilifer, cum magn titudine hostium premeretur, aquilam intra vallu iecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditu aegre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ac omnes desperata salute se ipsi interficiunt. pauci ex elapsi incertis itineribus per silvas ad Titum Labier gatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus certiorem faciunt.

38 Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum e in Aduatucos, qui erant eius regno finitimi, profici neque noctem neque diem intermittit peditatumq subsequi iubet. re demonstrata Aduatucisque co postero die in Nervios pervenit hortaturque, ne sui petuum liberandi atque ulciscendi Romanos pro iis acceperint, iniuriis, occasionem dimittant: interfect legatos duos magnamque partem exercitus interis monstrat; nihil esse negotii subito oppressam leg quae cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam re fitetur adiutorem. facile hac oratione Nerviis per

39 itaque confestim dimissis nuntiis ad Ceutrones, G Levacos, Pleumoxios, Geidumnos, qui omnes sub imperio sunt, quam maximas manus possunt, co de inproviso ad Ciceronis hiberna advolant nond eum fama de Titurii morte perlata. huic quoque quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignation nitionisque causa in silvas discessissent, repentinc tum adventu interciperentur. his circumventis manu Eburones, Nervii, Aduatuci atque horum o socii et clientes legionem oppugnare incipiunt. nos leriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. a

es sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate
nebant atque hanc adepti victoriam in perpetuum se
re victores confidebant. mittuntur ad Caesarem con- 40
tim ab Cicerone litterae magnis propositis praemiis, si
rtulissent. obsessis omnibus viis missi intercipiuntur.
ctu ex materia, quam munitionis causa comportaverant,
rres admodum CXX excitantur incredibili celeritate;
ae deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero
multo maioribus coactis copiis castra oppugnant, fos-
m complent. eadem ratione, qua pridie, ab nostris re-
itur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars
cturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris,
n vulneratis facultas quietis datur. quaecumque ad pro-
mi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur;
ultae praeustae sudes, magnus muralium pilorum nume-
us instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex
atibus attexuntur. ipse Cicero, cum tenuissima valetu-
ne esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem
linquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi par-
re cogeretur. tunc duces principesque Nerviorum, qui 41
iquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cice-
ne habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate
dem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant:
nnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum trans-
sse; Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari. addunt
tiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant fidei fa-
iundae causa. errare eos dicunt, si quicquam ab his
raesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc
sse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil
nisi hiberna recusent atque hanc inveterascere consuetu-
dinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis
discedere et, quascumque in partes velint, sine metu pro-
ficisci. Cicero ad haec unum modo respondit: non esse
consuetudinem populi Romani, accipere ab hoste armato
condicionem: si ab armis discedere velint, se adiutore
utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius
iustitia, quae petierint, impetraturos. ab hac spe repulsi 42
Nervii vallo pedum IX et fossa pedum XV hiberna cin-
gunt. haec et superiorum annorum consuetudine a no-
stris cognoverant, et quos de exercitu habebant captivos,

ab his docebantur; sed nulla ferramentorum copia, quae
esset ad hunc usum idonea, gladiis cespites circumci-
dere, manibus sagulisque terram exhaurire nitebantur.
qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit.
nam minus horis tribus milium passuum XV in circuitu
munitionem perfecerunt, reliquisque diebus turres ad al-
titudinem valli, falces testudinesque, quas idem captivi
43 docuerant, parare ac facere coeperunt. septimo oppugna-
tionis die maximo coorto vento ferventes fusili ex argilla
glandes fundis et fervefacta iacula in casas, quae more
Gallico stramentis erant tectae, iacere coeperunt. hae
celeriter ignem comprehenderunt et venti magnitudine in
omnem castrorum locum distulerunt. hostes maximo cla-
more sicuti parta iam atque explorata victoria turres testu-
dinesque agere et scalis vallum ascendere coeperunt. at
tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut,
cum undique flamma torrerentur maximaque telorum multi-
titudine premerentur suaque omnia impedimenta atque
omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo de-
migrandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne
respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime for-
tissimeque pugnarent. hic dies nostris longe gravissimus
fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus
hostium numerus vulneraretur atque interficeretur, ut se
sub ipso vallo constipaverant recessumque primis ultimi
non dabant. paulum quidem intermissa flamma et quo-
dam loco turri adacta et contingente vallum tertiae co-
hortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt
suosque omnes removerunt, nutu vocibusque hostes, si
introire vellent, vocare coeperunt; quorum progredi ausus
est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis detur-
44 bati turrisque succensa est. erant in ea legione fortis-
simi viri, centuriones, qui primis ordinibus appropin-
quarent, Titus Pulio et Lucius Vorenus. hi perpetuas
inter se controversias habebant, quinam anteferretur,
omnibusque annis de locis summis simultatibus con-
tendebant. ex his Pulio, cum acerrime ad munitiones
pugnaretur, 'quid dubitas,' inquit, 'Vorene? aut quem
locum probandae virtutis tuae exspectas? hic dies de
nostris controversiis iudicabit. haec cum dixisset, procedit

tra munitiones, quaque parte hostium confertissima est s, ea irrumpit. ne Vorenus quidem tum vallo sese conet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. diocri spatio relicto Pulio pilum in hostes immittit ate unum ex multitudine procurrentem traicit; quo persso et exanimato hunc scutis protegunt, in hostem universi coniciunt neque dant regrediendi facultatem. nsfigitur scutum Pulioni et verutum in balteo defigitur. ertit hic casus vaginam et gladium educere conanti dexm moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. ccurrit inimicus illi Vorenus et laboranti subvenit. ad unc se confestim a Pulione omnis multitudo convertit: lum veruto arbitrantur occisum. gladio comminus rem erit Vorenus atque uno interfecto reliquos paulum proellit; dum cupidius instat, in locum deiectus inferiorem ncidit. huic rursus circumvento fert subsidium Pulio, que ambo incolumes compluribus interfectis summa cum ude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in conentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri imicus auxilio salutique esset, neque diiudicari posset, ter utri virtute anteferendus videretur.

Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, 45
t maxime quod magna parte militum confecta vulneribus es ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabantur. erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat suamque ei fidem praestiterat. hic servo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem deferat. has ille in iaculo illigatas effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus ad Caesarem pervenit. ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur. Caesar acceptis litteris hora circiter undecima diei 46
statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci celeriterque ad se venire. exit cum nuntio Crassus. alterum ad Gaium Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno,

si reipublicae commodo facere posset, cum legione
fines Nerviorum veniat. reliquam partem exercitus, q
paulo aberat longius, non putat exspectandam; eq
47 circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit. h
circiter tertia ab antecursoribus de Crassi adventu cer
factus, eo die milia passuum XX progreditur. Crass
Samarobrivae praeficit legionemque ei attribuit, quod
impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publ
frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis ca
devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat,
ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. L
bienus interitu Sabini et caede cohortium cognita, c
omnes ad eum Treverorum copiae venissent, veritus,
ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, ut h
stium impetum sustinere posset, praesertim quos rec
victoria efferri sciret, litteras Caesari remittit, quanto c
periculo legionem ex hibernis educturus esset, rem gest
in Eburonibus perscribit, docet, omnes equitatus pedit
tusque copias Treverorum tria milia passuum longe a
48 suis castris consedisse. Caesar consilio eius probato, et
opinione trium legionum deiectus ad duas redierat, tam
unum communis salutis auxilium in celeritate poneb
venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex capt
vis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoq
in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis ma-
gnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam de-
ferat. hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne inter-
cepta epistola nostra ab hostibus consilia cognoscantur.
si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad
amentum deligata intra munitiones castrorum abiciat. in
litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter ad-
fore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus
periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit.
haec casu ad turrim adhaesit neque ab nostris biduo ani-
madversa tertio die a quodam milite conspicitur, dempta
ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conventu mili-
tum recitat maximaque omnes laetitia afficit. tum fumi
incendiorum procul videbantur; quae res omnem dubita-
49 tionem adventus legionum expulit. Galli re cognita per
exploratores obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus

piis contendunt. hae erant armata circiter milia LX.
cero data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem
ora demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem
ferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat:
scribit in litteris hostes ab se discessisse omnemque ad
n multitudinem convertisse. quibus litteris circiter me-
nocte Caesar allatis suos facit certiores eosque ad
aicandum animo confirmat. postero die luce prima
vet castra et circiter milia passuum quattuor progres-
s trans vallem et rivum multitudinem hostium con-
catur. erat magni periculi res, tantulis copiis iniquo
co dimicare; tum, quoniam obsidione liberatum Cicero-
m sciebat, aequo animo remittendum de celeritate ex-
imabat: consedit et, quam aequissimo loco potest, castra
mmunit atque haec, etsi erant exigua per se, vix homi-
im milium septem praesertim nullis cum impedimentis,
men angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit,
consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat.
terim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat,
uo commodissime itinere vallem transire possit. eo die 50
arvulis equestribus proeliis ad aquam factis utrique sese
io loco continent: Galli, quod ampliores copias, quae
ondum convenerant, exspectabant; Caesar, si forte timo-
s simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut
tra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere
n posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo
llem rivumque transiret. prima luce hostium equitatus
l castra accedit proeliumque cum nostris equitibus com-
ittit. Caesar consulto equites cedere seque in castra
cipere iubet, simul ex omnibus partibus castra altiore
llo muniri portasque obstrui atque in his administrandis
bus quam maxime concursari et cum simulatione timoris
gi iubet. quibus omnibus rebus hostes invitati copias 51
aducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris vero
iam de vallo deductis propius accedunt et tela intra mu-
tionem ex omnibus partibus coniciunt praeconibusque
rcummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu Ro-
anus velit ante horam tertiam ad se transire, sine peri-
lo licere; post id tempus non fore potestatem: ac sic
stros contempserunt, ut obstructis in speciem portis

singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse intror-
pere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas co-
plere inciperent. tum Caesar omnibus portis erupti-
facta equitatuque emisso celeriter hostes in fugam dat,
uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnum
ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

52 Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque
tercedebant neque etiam parvulo detrimento illorum lo-
relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis eo-
die ad Ciceronem pervenit. institutas turres, testu-
munitionesque hostium admiratur; legione producta
gnoscit non decimum quemque esse reliquum militem
vulnere: ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum p-
culo et quanta cum virtute res sint administratae. Cic-
nem pro eius merito legionemque collaudat; centurio-
singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregi-
fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. de c-
Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. post-
die concione habita rem gestam proponit, milites con-
latur et confirmat: quod detrimentum culpa et temerit-
legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferundum doc-
quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum e-
piato incommodo neque hostibus diutina laetatio neq-
53 ipsis longior dolor relinquatur. interim ad Labienum p-
Remos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama per-
fertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum ab-
esset circiter LX, eoque post horam nonam diei Caes-
pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum cla-
mor oreretur, quo clamore significatio victoriae gratula-
tioque ab Remis Labieno fieret. hac fama ad Treveros
perlata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni op-
pugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in
Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione remittit
in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobri-
vam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti mo-
tus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum
manere decrevit. nam illo incommodo de Sabini morte
perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant,
nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et,
quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret,

lorabant nocturnaque in locis desertis concilia habe-t. neque ullum fere totius hiemis tempus sine solli-dine Caesaris intercessit, quin aliquem de consiliis ac u Gallorum nuntium acciperet. in his ab Lucio Roscio aestore], quem legioni tertiaedecimae praefecerat, cer-factus est, magnas Gallorum copias earum civitatum, e Aremoricae appellantur, oppugnandi sui causa con-isse neque longius milia passuum octo ab hibernis suis isse, sed nuntio allato de victoria Caesaris discessisse, o ut fugae similis discessus videretur. at Caesar prin- 54
ibus cuiusque civitatis ad se evocatis alias territando, n se scire, quae fierent, denuntiaret, alias cohortando gnam partem Galliae in officio tenuit. tamen Senones, ae est civitas in primis firma et magnae inter Gallos ctoritatis, Cavarinum, quem Caesar apud eos regem nstituerat, cuius frater Moritasgus adventu in Galliam aesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere blico consilio conati, cum ille praesensisset ac profu-sset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt, missis ad Caesarem satisfaciundi causa legatis, cum is nnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non erunt. tantum apud homines barbaros valuit, esse ali-os repertos principes belli inferendi tantamque omni-s voluntatum commutationem attulit, ut praeter Haeduos Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, eros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum e, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere itas fuerit non suspecta nobis. idque adeo haud scio randumne sit, cum compluribus aliis de causis, tum xime, quod ei, qui virtute belli omnibus gentibus prae-ebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut a pulo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.
everi vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum 55
npus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitte-it, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna te exercitus nostri interfecta multo minorem superesse erent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum suaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis ex-tos dicerent, Ariovisti bello et Tencterorum transitu: n esse amplius fortunam temptaturos. hac spe lapsus

Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere,
timis equos parare, exsules damnatosque tota Gall
gnis praemiis ad se allicere coepit. ac tantam si
his rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut u
ad eum legationes concurrerent, gratiam atque am
56 publice privatimque peterent. ubi intellexit ultro
veniri, altera ex parte Senones Carnutesque cons
facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque
Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias
si ex finibus suis progredi coepisset, armatum con
indicit. hoc more Gallorum est initium belli: qu
communi omnes puberes armati convenire consu
qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudin
nibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio
torigem, alterius principem factionis, generum suum,
supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab
discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat. his
confectis in concilio pronuntiat arcessitum se a Sen
et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibu
iter facturum per fines Remorum eorumque agros
laturum ac, priusquam id faciat, castra Labieni opp
57 turum. quae fieri velit, praecipit. Labienus, cum
natura et manu munitissimis castris sese teneret,
ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occas
rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. itaque a
torige atque eius propinquis oratione Indutiomari co
quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitim
vitates equitesque undique evocat: his certum dien
veniendi dicit. interim prope cotidie cum omni eq
Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut
castrorum cognosceret, alias colloquendi aut ter
causa: equites plerumque omnes tela intra vallum c
bant. Labienus suos intra munitionem continebat
risque opinionem, quibuscumque poterat rebus, au
58 cum maiore in dies contemptione Indutiomarus ad
accederet, nocte una intromissis equitibus omnium
marum civitatum, quos arcessendos curaverat, tant
gentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut
ratione ea res enuntiari aut ad Treveros perferri p
interim ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad

it atque ibi magnam partem diei consumit; equites oniciunt et magna cum contumelia verborum nostros gnam evocant. nullo ab nostris dato responso, ubi ı est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. › Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; ipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fu- coniectis (quod fore, sicut accidit, videbat) unum :s peterent Indutiomarum, neu quis quem prius vul- , quam illum interfectum viderit, quod mora reliquo- spatium nactum illum effugere nolebat; magna pro- : iis, qui occiderint, praemia: summittit cohortes equi- subsidio. comprobat hominis consilium fortuna, et unum omnes peterent, in ipso fluminis vado depre- ıs Indutiomarus interficitur, caputque eius refertur in a: redeuntes equites, quos possunt, consectantur at-)ccidunt. hac re cognita, omnes Eburonum et Ner- m, quae convenerant, copiae discedunt, pauloque it post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS SEXTUS.

ARGUMENTUM.

Galliae motus. copias auget Caesar c. 1. Nervios, Senones, ıtes, Menapios subigit Caesar c. 2—6, Treveros Labienus 8. II. *Altera Caesaris in Germaniam expeditio.* Suebi in ulti- ines suos se recipiunt c. 9—10. mores Gallorum c. 11—20, anorum c. 21—24, Hercynia silva, ferarum, quae in ea na- ur, quaedam genera describuntur c. 25—28. III. *Bellum ι Ambiorigem et Eburones.* Caesar ex Germania redux in Ebu- n fines exercitum ducit, omnes Gallos ad illos diripiendos .t c. 29—34. Sugambri eius rei fama moti Rhenum trans- sed mutato consilio Ciceronis castra adoriuntur; ad- Caesaris desperata castrorum expugnatione domum re- ntur c. 35—42. Eburonum fines vastantur; concilio in- de Senonum et Carnutum coniuratione quaestionem ıit Caesar, de Accone supplicium sumit; in Italiam pro- .tur c. 43—44.

ıec gesta anno a. u. c. 701, a. Chr. 53.

1 Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum e spectans, per Marcum Silanum, Gaium Antistium Re num, Titum Sextium legatos delectum habere instit simul ab Gneo Pompeio proconsule petit, quoniam i ad urbem cum imperio reipublicae causa remaneret, qu ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, signa convenire et ad se proficisci iuberet, magni interes etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae exis mans tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempo resarciri, sed etiam maioribus augeri copiis posset. quo cum Pompeius et reipublicae et amicitiae tribuisset, cele riter confecto per suos delectu tribus ante exactam hi mem et constitutis et adductis legionibus duplicatoq earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiser et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disc plina atque opes possent.

2 Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propi quos a Treveris imperium defertur. illi finitimos Germa nos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt. cu ab proximis impetrare non possent, ulteriores tempta inventis nonnullis civitatibus iureiurando inter se confi mant obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem si societate et foedere adiungunt. quibus rebus cognitis Cae sar, cum undique bellum parari videret, Nervios, Adua tucos [ac] Menapios adiunctis Cisrhenanis omnibus Ger manis esse in armis, Senones ad imperatum non venire e cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communi care, a Treveris Germanos crebris legationibus sollici

3 tari, maturius sibi de bello cogitandum putavit. itaqu nondum hieme confecta proximis quattuor coactis legio nibus de improviso in fines Nerviorum contendit et, prius quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris in deditionem venire atque obsides sibi dare coëgit. eo celeriter confecto ne gotio rursus in hiberna legiones reduxit. concilio Galliae primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter Se nones, Carnutes Treverosque venissent, initium belli ac de fectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur,

ilium Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant
enonibus civitatemque patrum memoria coniunxerant,
ab hoc consilio afuisse existimabantur. hac re pro
gestu pronuntiata eodem die cum legionibus in Seno-
proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit. cognito 4
adventu Acco, qui princeps eius consilii fuerat, iubet
ppida multitudinem convenire. conantibus, priusquam
fici posset, adesse Romanos nuntiatur. necessario
tentia desistunt legatosque deprecandi causa ad Cae-
m mittunt: adeunt per Haeduos, quorum antiquitus
in fide civitas. libenter Caesar petentibus Haeduis
veniam excusationemque accipit, quod aestivum tem-
instantis belli, non quaestionis esse arbitratur. obsi-
us imperatis centum hos Haeduis custodiendos tradit.
em Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi depreca-
ibus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt
ponsa. peragit concilium Caesar equitesque imperat
tatibus. hac parte Galliae pacata totus et mente et 5
mo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit. Ca-
inum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne
aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod meruerat,
civitatis motus exsistat. his rebus constitutis, quod
explorato habebat Ambiorigem proelio non esse con-
taturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat.
nt Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis pa-
ibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad
esarem legatos numquam miserant. cum his esse ho-
tium Ambiorigi sciebat; item per Treveros venisse
rmanis in amicitiam cognoverat. haec prius illi de-
henda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacesseret,
desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum
ansrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio to-
s exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit
asque legiones ad eum proficisci iubet; ipse cum legio-
bus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. illi
lla coacta manu loci praesidio freti in silvas paludesque
nfugiunt suaque eodem conferunt. Caesar partitis co- 6
s cum Gaio Fabio legato et Marco Crasso quaestore
leriterque effectis pontibus adit tripertito, aedificia vicos-
e incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur.

quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis dae causa mittunt. ille obsidibus acceptis hostium biturum numero confirmat, si aut Ambiorigem au legatos finibus suis recepissent. his confirmatis Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco i napiis relinquit; ipse in Treveros proficiscitur.

7 Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis peditatus equitatusque copiis Labienum cum una le quae in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant, i ab eo non longius bidui via aberant, cum duas veni giones missu Caesaris cognoscunt. positis castris libus passuum XV auxilia Germanorum exspectar stituunt. Labienus hostium cognito consilio sp temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem sidio quinque cohortium impedimentis relicto cum cohortibus magnoque equitatu contra hostem profici et mille passuum intermisso spatio castra communit inter Labienum atque hostem difficili transitu flum pisque praeruptis. hoc neque ipse transire habel animo neque hostes transituros existimabat. aug auxiliorum cotidie spes. loquitur in concilio palam, iam Germani appropinquare dicantur, sese suas exe que fortunas in dubium non devocaturum et poste prima luce castra moturum. celeriter haec ad host feruntur, ut ex magno Gallorum equitum numer nullos Gallicis rebus favere natura cogebat. La noctu tribunis militum primisque ordinibus conv quid sui sit consilii, proponit et, quo facilius hosti moris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu, populi Romani fert consuetudo, castra moveri iube rebus fugae similem profectionem effecit. haec q per exploratores ante lucem in tanta propinquitate

8 rum ad hostes deferuntur. vix agmen novissimum munitiones processerat, cum Galli cohortati inter speratam praedam ex manibus dimitterent: longum perterritis Romanis Germanorum auxilium exsp neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam ex manum, praesertim fugientem atque impeditam, non audeant, flumen transire et iniquo loco proelium *mittere* non dubitant. quae fore suspicatus Labien

s citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris,
le progrediebatur. tum praemissis paulum impedi-
is atque in tumulo quodam collocatis, 'habetis,' inquit,
es, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque
o loco tenetis: praestate eandem nobis ducibus vir-
, quam saepenumero imperatori praestitistis, atque
adesse et haec coram cernere existimate.' simul signa
stem converti aciemque dirigi iubet et paucis turmis
idio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad la-
isponit. celeriter nostri clamore sublato pila in hostes
ttunt. illi, ubi praeter spem quos fugere credebant
tis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non
erunt ac primo concursu in fugam coniecti proximas
s petiverunt. quos Labienus equitatu consectatus
no numero interfecto, compluribus captis paucis post
us civitatem recepit; nam Germani, qui auxilio venie-
, percepta Treverorum fuga sese domum contulerunt.
. his propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores
ant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi,
m ab initio permansisse in officio demonstravimus,
cipatus atque imperium est traditum.
Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros venit, dua- 9
de causis Rhenum transire constituit; quarum una
, quod auxilia contra se Treveris miserant, altera,
d eos Ambiorix receptum haberet. his constitutis re-
paulum supra eum locum, quo ante exercitum tradu-
, facere pontem instituit. nota atque instituta ratione
no militum studio paucis diebus opus efficitur. firmo
reveris ad pontem praesidio relicto, ne quis ab his
to motus oreretur, reliquas copias equitatumque tra-
t. Ubii, qui ante obsides dederant atque in deditio-
venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt,
doceant neque auxilia ex sua civitate in Treveros
sa, neque ab se fidem laesam: petunt atque orant, ut
parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro
entibus poenas pendant; si amplius obsidum velit,
pollicentur. cognita Caesar causa reperit ab Suebis
ilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accipit, aditus
que in Suebos perquirit. interim paucis post diebus 10
b Ubiis certior Suebos omnes in unum locum copias

cogere atque iis nationibus, quae sub eorum sint in denuntiare, ut auxilia peditatus equitatusque mittan cognitis rebus rem frumentariam providet, castri neum locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora de suaque omnia ex agris in oppida conferant, speran baros atque imperitos homines inopia cibariorum ad ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci; m ut crebros exploratores in Suebos mittant quaeque eos gerantur cognoscant. illi imperata faciunt et diebus intermissis referunt: Suebos omnes, poste certiores nuntii de exercitu Romanorum venerint, cu nibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, peni extremos fines sese recepisse: silvam esse ibi infini gnitudine, quae appellatur Bacenis; hanc longe int pertinere et pro nativo muro obiectam Cheruscos a bis Suebosque ab Cheruscis iniuriis incursionibusq hibere: ad eius initium silvae Suebos adventum Ro rum exspectare constituisse.

11 Quoniam ad hunc locum perventum est, non a esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus differant hae nationes inter sese, proponere. in non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus partibusque, sed paene etiam in singulis domibus fa sunt, earumque factionum principes sunt qui su auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, q ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum co rumque redeat. itaque eius rei causa antiquitus i tum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem egeret: suos enim quisque opprimi et circumveni patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos hab ctoritatem. haec eadem ratio est in summa totius G

12 namque omnes civitates in partes divisae sunt duas Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes Haedui, alterius Sequani. hi cum per se minus va quod summa auctoritas antiquitus erat in Haeduis m que eorum erant clientelae, Germanos atque Ario sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollic nibusque perduxerant. proeliis vero compluribus secundis atque omni nobilitate Haeduorum interfect tum potentia antecesserant, ut magnam partem cli

Iaeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum s acciperent et publice iurare cogerent nihil se contra nanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim ipatam possiderent Galliaeque totius principatum obrent. qua necessitate adductus Divitiacus auxilii peli causa Romam ad senatum profectus imperfecta re ierat. adventu Caesaris facta commutatione rerum, idibus Haeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, iis per Caesarem comparatis, quod hi, qui se ad eorum icitiam aggregaverant, meliore condicione atque aeiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum gratia initateque amplificata Sequani principatum dimiserant. eorum locum Remi successerant: quos quod adaequare ad Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter vees inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi potet, se Remis in clientelam dicabant. hos illi diligenter ibantur: ita et novam et repente collectam auctoritatem iebant. eo tum statu res erat, ut longe principes habetur Haedui, secundum locum dignitatis Remi obtinet. in omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt 13
nero atque honore, genera sunt duo; nam plebes paene vorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adetur consilio. plerique, cum aut aere alieno aut magniine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt , quae dominis in servos. sed de his duobus generi alterum est druidum, alterum equitum. illi rebus inis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, giones interpretantur: ad eos magnus adulescentium nerus disciplinae causa concurrit, magnoque hi sunt ad eos honore. nam fere de omnibus controversiis puis privatisque constituunt, et, si quod est admissum inus, si caedes facta, si de hereditate, si de finibus itroversia est, idem decernunt, praemia poenasque connunt; si qui aut privatus aut populus eorum decreto i stetit, sacrificiis interdicunt. haec poena apud eos gravissima. quibus ita est interdictum, hi numero piorum ac sceleratorum habentur, his omnes decent, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex conione incommodi accipiant, neque his petentibus ius

redditur neque honos ullus communicatur. his aut
nibus druidibus praeest unus, qui summam inter e
auctoritatem. hoc mortuo aut, si qui ex reliquis
dignitate, succedit, aut, si sunt plures pares, suffrag
dum, nonnumquam etiam armis de principatu cont
hi certo anni tempore in finibus Carnutum, qua
totius Galliae media habetur, considunt in loco con
huc omnes undique, qui controversias habent, con
eorumque decretis iudiciisque parent. disciplina
tannia reperta atque inde in Galliam translata esse
matur, et nunc, qui diligentius eam rem cognosc
14 lunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.
a bello abesse consuerunt neque tributa una cum
pendunt, militiae vacationem omniumque rerum
immunitatem. tantis excitati praemiis et sua spont
in disciplinam conveniunt et a parentibus propin
mittuntur. magnum ibi numerum versuum edisc
cuntur: itaque annos nonnulli vicenos in discipli
manent. neque fas esse existimant ea litteris m
cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque ra
Graecis litteris utantur. id mihi duabus de caus
tuisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam
velint neque eos, qui discunt, litteris confisos mi
moriae studere; quod fere plerisque accidit, ut p
litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam
tant. inprimis hoc volunt persuadere, non inter
mas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, at
maxime ad virtutem excitari putant metu mortis n
multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de
ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de
immortalium vi ac potestate disputant et iuvent
15 dunt. alterum genus est equitum. hi, cum est usu
aliquod bellum incidit (quod fere ante Caesaris
tum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniuria
rent aut illatas propulsarent), omnes in bello ve
atque eorum ut quisque est genere copiisque ampli
ita plurimos circum se ambactos clientesque habet
16 unam gratiam potentiamque noverunt. natio est
Gallorum admodum dedita religionibus atque ob e
sam, qui sunt affecti gravioribus morbis quique in

ulisque versantur, aut pro victimis homines immolant se immolaturos vovent administrisque ad ea sacrificia libus utuntur, quod, pro vita hominis nisi hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen ari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent inta sacrificia. alii immani magnitudine simulacra ha- quorum contexta viminibus membra vivis hominibus plent: quibus succensis circumventi flamma exanitur homines. supplicia eorum, qui in furto aut in cinio aut aliqua noxia sint comprehensi, gratiora dis ortalibus esse arbitrantur; sed, cum eius generis copia cit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. deum 17
ime Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra, c omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum at- itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercasque habere vim maximam arbitrantur. post hunc ollinem et Martem et Iovem et Minervam; de his ean- fere, quam reliquae gentes, habent opinionem: Apol- n morbos depellere, Minervam operum atque artifim initia tradere, Iovem imperium caelestium tenere, rtem bella regere. huic, cum proelio dimicare constirunt, ea, quae bello ceperint, plerumque devovent. cum eraverunt, animalia capta immolant reliquasque res in m locum conferunt. multis in civitatibus harum re- ı exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet; ue saepe accidit, ut, neglecta quispiam religione aut ta apud se occultare aut posita tollere auderet, gravisumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.
lli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant idque 18
druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia nis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; s natales et mensium et annorum initia sic observant, noctem dies subsequatur. in reliquis vitae institutis fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum leverunt, ut munus militiae sustinere possint, palam ad adire non patiuntur filiumque puerili aetate in publico conspectu patris adsistere turpe ducunt. viri, quantas 19
unias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex s bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. us omnis pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque

servantur: uter eorum vita superavit, ad eum pars u
que cum fructibus superiorum temporum pervenit.
in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent p
tem; et cum paterfamiliae illustriore loco natus de
eius propinqui conveniunt et, de morte si res in su
nem venit, de uxoribus in servilem modum quaest
habent et, si compertum est, igni atque omnibus to
tis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu
rum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis
fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animal
paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos
dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis ur
20 mabantur. quae civitates commodius suam rempu
administrare existimantur, habent legibus sanctum,
quid de re publica a finitimis rumore aut fama acc
uti ad magistratum deferat neve cum quo alio c
nicet, quod saepe homines temerarios atque im
falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de s
rebus consilium capere cognitum est. magistratu
visa sunt occultant, quaeque esse ex usu iudica
multitudini produnt. de re publica nisi per concili
qui non conceditur.

21 Germani multum ab hac consuetudine differunt.
neque druides habent, qui rebus divinis praesint,
sacrificiis student. deorum numero eos solos ducunt
cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem e
canum et Lunam, reliquos ne fama quidem accep
vita omnis in venationibus atque in studiis rei m
consistit: ab parvulis labori ac duritiae student. q
tissime impuberes permanserunt, maximam inter su
runt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque
mari putant. intra annum vero vicesimum feminae n
habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nu
occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluu
pellibus aut parvis rhenonum tegimentis utuntur
22 corporis parte nuda. agriculturae non student; ma
pars victus eorum in lacte, caseo, carne consistit.
quisquam agri modum certum aut fines habet pr
sed magistratus ac principes in annos singulos ge
cognationibusque hominum, qui una coierunt, quan

loco visum est agri attribuunt atque anno post alio ire cogunt. eius rei multas afferunt causas: ne as- consuetudine capti studium belli gerendi agricul- commutent; ne latos fines parare studeant potentio- humiliores possessionibus expellant; ne accuratius rigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur niae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque antur; ut animi aequitate plebem contineant, cum suas que opes cum potentissimis aequari videat. civitati- 23
maxima laus est quam latissimas circum se vastatis as solitudines habere. hoc proprium virtutis existi- t, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam e audere consistere; simul hoc se fore tutiores arbi- ur repentinae incursionis timore sublato. cum bellum as aut illatum defendit aut infert, magistratus, qui ei praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, de- tur. in pace nullus est communis magistratus, sed ipes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt oversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent in- iam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea ntutis exercendae ac desidiae minuendae causa fieri dicant. atque ubi quis ex principibus in concilio dixit, ucem fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt qui et causam et hominem probant suumque auxilium icentur atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis ti non sunt, in desertorum ac proditorum numero du- tur omniumque his rerum postea fides derogatur. hospi- violare, fas non putant; qui quacumque de causa ad venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent, hisque nium domus patent victusque communicatur. ac fuit 24
a tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, o bella inferrent, propter hominum multitudinem agri- s inopiam trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, e fertilissima Germaniae sunt, loca circum Hercyniam am, quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama am esse video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae ctosages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet itiae et bellicae laudis opinionem. nunc, quod in ea- m inopia, egestate patientiaque Germani permanent,

eodem victu et cultu corporis utuntur. Gallis ant
vinciarum propinquitas et transmarinarum rerum
multa ad copiam atque usus largitur, paulatim as
superari multisque victi proeliis ne se quidem ip
illis virtute comparant.

25 Huius Hercyniae silvae, quae supra demonst
latitudo novem dierum iter expedito patet: non eni
finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt.
ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibu
que fluminis Danuvii regione pertinet ad fines I
et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus diversis ab
regionibus multarumque gentium fines propter n
dinem attingit; neque quisquam est huius Germa
se aut adisse ad initium eius silvae dicat, cum die
LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, accepe
taque in ea genera ferarum nasci constat, quae re
locis visa non sint; ex quibus quae maxime diff
26 ceteris et memoriae prodenda videantur, haec su
bos cervi figura, cuius a media fronte inter aur
cornu exsistit excelsius magisque directum his, qu
nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palm
que late diffunduntur. eadem est feminae maris
27 tura, eadem forma magnitudoque cornuum. su
quae appellantur alces. harum est consimilis capr
et varietas pellium, sed magnitudine paulo anteced
tilaeque sunt cornibus et crura sine nodis articuli
bent, neque quietis causa procumbunt, neque,
afflictae casu conciderint, erigere sese aut sublev
sunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se a
atque ita paulum modo reclinatae quietem capiun
rum ex vestigiis cum est animadversum a ven
quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut a
bus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut sun
cies earum stantium relinquatur. huc cum se c
dine reclinaverunt, infirmas arbores pondere affligu
28 una ipsae concidunt. tertium est genus eorum, qu
pellantur. hi sunt magnitudine paulo infra ele
specie et colore et figura tauri. magna vis eoru
magna velocitas, neque homini neque ferae, qu
spexerunt, parcunt. hos studiose foveis captos int

se labore durant homines adulescentes atque hoc ge-
. venationis exercent, et qui plurimos ex his interfe-
nt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio,
nam ferunt laudem. sed assuescere ad homines et
suefieri ne parvuli quidem excepti possunt. amplitudo
nuum et figura et species multum a nostrorum boum
ibus differt. haec studiose conquisita ab labris ar-
to circumcludunt atque in amplissimis epulis pro pocu-
utuntur.

Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit 29
ebos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus,
d, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani
culturae student, constituit non progredi longius; sed,
omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut
um auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam
tis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem
dum CC rescindit, atque in extremo ponte turrim ta-
latorum quattuor constituit praesidiumque cohortium
odecim pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum
unitionibus firmat. ei loco praesidioque Gaium Volca-
um Tullum adulescentem praefecit, ipse, cum maturescere
umenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per
rduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque
ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet
ilibusque amplius quingentis in longitudinem patet, Lu-
ium Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si
uid celeritate itineris atque opportunitate temporis pro-
cere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne
ua eius adventus procul significatio fiat: sese confestim
ibsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit. celeriter 30
ontraque omnium opinionem confecto itinere multos in
gris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum
mbiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus
sse dicebatur. multum cum in omnibus rebus, tum in
militari potest fortuna. nam sicut magno accidit casu,
t in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret,
riusque eius adventus ab omnibus videretur, quam fama
c nuntiis afferretur, sic magnae fuit fortunae omni mi-
tari instrumento, quod circum se habebat, erepto, redis
quisque comprehensis ipsum effugere mortem. sed hoc

quoque factum est, quod aedificio circumdato silva,
sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus c
plerumque silvarum ac fluminum petunt propinqui
comites familiaresque eius angusto in loco paulisper e
tum nostrorum vim sustinuerunt. his pugnantibus il
in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvae t
runt. sic et ad subeundum periculum et ad vitand
31 multum fortuna valuit. Ambiorix copias suas iudic
non conduxerit, quod proelio dimicandum non existim
an tempore exclusus et repentino equitum adventu pr
bitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dub
est; sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemq
consulere iussit. quorum pars in Arduennam silvam, p
in continentes paludes profugit; qui proximi Ocean
fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas aestus effice
consuerunt: multi ex suis finibus egressi se suaque omn
alienissimis crediderunt. Catuvolcus, rex dimidiae part
Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, a
tate iam confectus, cum laborem belli aut fugae ferre no
posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eiu
consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Ger
32 maniaque copia est, se exanimavit. Segni Condrusique
ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburo
nes Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt, oratum
ne se in hostium numero duceret neve omnium Germa
norum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam iud
caret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxil
misisse. Caesar explorata re quaestione captivorum,
qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut r
ducerentur, imperavit; si ita fecissent, fines eorum se vi
laturum negavit. tum copiis in tris partes distributis in
pedimenta omnium legionum Aduatucam contulit.
castelli nomen est. hoc fere est in mediis Eburonum fi
bus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa co
sederant. hunc cum reliquis rebus locum probarat, t
quod superioris anni munitiones integrae manebant,
militum laborem sublevaret. praesidio impedimentis
gionem quartamdecimam reliquit, unam ex his tribus, qu
proxime conscriptas ex Italia traduxerat. ei legioni
strisque Quintum Tullium Ciceronem praeficit ducentosq

tes attribuit. partito exercitu Titum Labienum cum 33
onibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae
napios attingunt, proficisci iubet; Gaium Trebonium
pari legionum numero ad eam regionem, quae Adua-
s adiacet, depopulandam mittit; ipse cum reliquis tri-
ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extre-
que Arduennae partis ire constituit, quo cum paucis
itibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens post
m septimum sese reversurum confirmat: quam ad diem
egioni, quae in praesidio relinquebatur, frumentum de-
i sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si rei-
blicae commodo facere possint, ad eum diem revertan-
, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium
onibus aliud belli initium capere possint. erat, ut su- 34
demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum,
praesidium, quod se armis defenderet, sed in omnes
tis dispersa multitudo. ubi cuique aut valles abdita
locus silvestris aut palus impedita spem praesidii aut
tis aliquam offerebat, consederat. haec loca vicinita-
us erant nota, magnamque res diligentiam requirebat,
in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uni-
rsis ab perterritis ac dispersis periculum accidere), sed
singulis militibus conservandis; quae tamen ex parte
ad salutem exercitus pertinebat. nam et praedae cu-
itas multos longius evocabat, et silvae incertis occul-
que itineribus confertos adire prohibebant. si negotium
fici stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet,
mittendae plures manus diducendique erant milites; si
tinere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et
suetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat
esidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et disper-
s circumveniendi singulis deerat audacia. at in eius-
odi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat,
ovidebatur, ut potius in nocendo aliquid praetermitte-
tur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam
m aliquo militum detrimento noceretur. dimittit ad
itimas civitates nuntios Caesar: omnes ad se evocat
e praedae ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis
allorum vita quam legionarius miles periclitetur, simul
magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps

ac nomen civitatis tollatur. magnus undique numeru
leriter convenit.

35 Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur,
que appetebat septimus, quem ad diem Caesar ad i
dimenta legionemque reverti constituerat. hic qua
in bello fortuna possit et quantos afferat casus, cog
potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut demons
mus, manus erat nulla, quae parvam modo causam
ris afferret. trans Rhenum ad Germanos pervenit
diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam ev
cogunt equitum duo milia Sugambri, qui sunt pr
Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencteros atque
petes supra docuimus. transeunt Rhenum navibus
busque triginta milibus passuum infra eum locum
pons erat perfectus praesidiumque ab Caesare reli
primos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dis
excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupid
barbari, potiuntur. invitati praeda longius proc
non hos palus in bello latrociniisque natos, non
morantur. quibus in locis sit Caesar, ex captivis
runt; profectum longius reperiunt omnemque exe
discessisse cognoscunt. atque unus ex captivis,
vos,' inquit, 'hanc miseram ac tenuem sectamini pra
quibus licet iam esse fortunatissimis? tribus horis
tucam venire potestis: huc omnes suas fortunas ex
Romanorum contulit: praesidii tantum est, ut ne
quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra
tiones audeat.' oblata spe Germani quam nacti erant
dam in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam conte
36 usi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant. C
qui per omnes superiores dies praeceptis Caesaris s
diligentia milites in castris continuisset ac ne calone
dem quemquam extra munitionem egredi passus
septimo die diffidens de numero dierum Caesarem
servaturum, quod longius eum progressum audieba
que ulla de reditu eius fama afferebatur, simul
permotus vocibus, qui illius patientiam paene ob
nem appellabant, siquidem ex castris egredi non l
nullum eiusmodi casum exspectans, quo novem op
legionibus maximoque equitatu dispersis ac paene

.bus in milibus passuum tribus offendi posset, quinque rtes frumentatum in proximas segetes mittit, quas et castra unus omnino collis intererat. complures t in castris ex legionibus aegri relicti; ex quibus qui spatio dierum convaluerant, circiter CCC, sub vexillo nittuntur; magna praeterea multitudo calonum, magna umentorum, quae in castris subsederat, facta potestate itur. hoc ipso tempore et casu Germani equites in- 37
›niunt protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ecumana porta in castra irrumpere conantur, nec prius visi obiectis ab ea parte silvis, quam castris appropuarent, usque eo, ut qui sub vallo tenderent mercai recipiendi sui facultatem non haberent. inopinantes :i re nova perturbantur, ac vix primum impetum coin statione sustinet. circumfunduntur ex reliquis es partibus, si quem aditum reperire possent. aegre ıs nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse per se itioque defendit. totis trepidatur castris, atque alius lio causam tumultus quaerit; neque quo signa ferranneque quam in partem quisque conveniat, provident. i iam castra capta pronuntiat, alius deleto exercitu atimperatore victores barbaros venisse contendit; plerinovas sibi ex loco religiones fingunt Cottaeque et rii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante os ponunt. tali timore omnibus perterritis confirmaɔpinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse ; praesidium. perrumpere nituntur seque ipsi adhorır, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat 38
ɾr in praesidio relictus Publius Sextius Baculus, qui ıum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem ɾrioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo erat. hic diffisus suae atque omnium saluti inermis abernaculo prodit: videt imminere hostes atque in mo rem esse discrimine: capit arma a proximis atque ›orta consistit. consequuntur hunc centuriones eius ɾrtis, quae in statione erat: paulisper una proelium nent. relinquit animus Sextium gravibus acceptis eribus: aegre per manus tractus servatur. hoc spatio posito reliqui sese confirmant tantum, ut in munitios *consistere* audeant speciemque defensorum praebeant.

39 interim confecta frumentatione milites nostri clamorem
exaudiunt: praecurrunt equites; quanto sit res in periculo,
cognoscunt. hic vero nulla munitio est, quae perterritos
recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad
tribunum militum centurionesque ora convertunt: quid ab
his praecipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, quin
rei novitate perturbetur. barbari signa procul conspicati
oppugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt,
quas longius discessisse ex captivis cognoverant; postea
despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.
40 calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter
deiecti se in signa manipulosque coniciunt: eo magis timi-
dos perterrent milites. alii, cuneo facto ut celeriter per-
rumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra, et
si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari
posse confidunt; alii, ut in iugo consistant atque eundem
omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites,
quos sub vexillo una profectos docuimus. itaque inter se
cohortati, duce Gaio Trebonio, equite Romano, qui eis
erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolu-
mesque ad unum omnes in castra perveniunt. hos sub-
secuti calones equitesque eodem impetu militum virtute
servantur. at ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam
nunc usu rei militaris percepto neque in eo, quod proba-
verant, consilio permanere, ut se loco superiore defende-
rent, neque eam, quam prodesse aliis vim celeritatemque
viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere co-
nati iniquum in locum demiserunt. centuriones, quorum
nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum
virtutis causa in superiores erant ordines huius legionis
traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent,
fortissime pugnantes conciderunt. militum pars horum
virtute submotis hostibus praeter spem incolumis in castra
41 pervenit, pars a barbaris circumventa periit. Germani
desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam con-
stitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in
silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac
tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea
nocte, cum Gaius Volusenus missus cum equitatu ad
castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi

Caesarem exercitu. sic omnino animos timor praeoccupaverat, ut paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. quem timorem Caesaris adventus sustulit.
42 reversus ille eventus belli non ignorans unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus — ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse — multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse iudicavit, multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

43 Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno coacto numero ex finitimis civitatibus in omnes partes dimittit. omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur; praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum videretur. ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnis partis diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, ut spe consequendi illata atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris aut saltibus se eriperet et noctu occultatus alias regiones partesque peteret non maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.
44 tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. nonnulli

iudicium veriti profugerunt. quibus cum aqua atque ig interdixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas i Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedi in hibernis collocavit frumentoque exercitui proviso, institueraт, in Italiam ad conventus agendos profectus e

---

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS SEPTIMUS.

ARGUMENTUM:

Bellum Vercingetorigis. Caesar cum urbano motu in Italia re neri diceretur, nova de bello consilia ineunt Galli; primi Ca nutes, deinde Arverni, auctore Vercingetorige, bellum suscipiu c. 1—5. ex Italia reversus Arvernos opprimit, Gorgobinae, Boi rum urbi a Vercingetorige oppugnatae, auxilio proficiscitur; i itinere Vellaunodunum, Cenabum, Noviodunum capit; ad Ava cum proficiscitur c. 6—13. Biturigum oppida praeter Avaricum Gallis incensa; Avaricum aliquamdiu defensum, expugnatur Caesare c. 14—28. bellum a Vercingetorige continuatum. Caes Haeduorum turbis ab hoste ac bello discedere cogitur c. 29—3 Labienum cum quattuor legionibus in Senones et Parisios mitti sex ipse ad Gergoviam oppidum ducit c. 34—36. novae apud Ha duos turbae; deficiunt auxilia Caesari missa, quibus obviam pro ciscitur Caesar; aegre interim castra contra Gallos defendunt c. 37—41. deficiunt Haedui c. 42—43. Romanorum ad Gergovi clades; soluta obsidio c. 44—56. a Labieno res prospere in Pa siis gestae c. 57—62. deficiunt omnes fere Galli; summum duc constituunt Vercingetorigem; vincuntur a Caesare equestri pro lio c. 63—67. Vercingetorix Alesiam se confert, omnem Galli ad bellum evocat c. 68—71. obsidione cincta urbs capitur c. 72— Haedui et Arverni in deditionem accipiuntur. hiberna c. 90.

Gesta haec sunt a. u. c. 702, a. Chr. 52.

---

1 Quieta Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam conventus agendos proficiscitur. ibi cognoscit de Clo caede senatusque consulto certior factus, ut omnes iun res Italiae coniurarent, delectum tota provincia hab instituit. eae res in Galliam Transalpinam celeriter p feruntur. addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, qu res poscere videbatur, retineri urbano motu Caesar

que in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse.
impulsi occasione, qui iam ante se populi Romani
perio subiectos dolerent, liberius atque audacius de
lo consilia inire incipiunt. indictis inter se principes
alliae conciliis silvestribus ac remotis locis queruntur de
cconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere de-
onstrant; miserantur communem Galliae fortunam; om-
bus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli
itium faciant et sui capitis periculo Galliam in liberta-
m vindicent. in primis rationem esse habendam dicunt,
iusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cae-
r ab exercitu intercludatur. id esse facile, quod neque
giones audeant absente imperatore ex hibernis egredi,
que imperator sine praesidio ad legiones pervenire pos-
t; postremo in acie praestare interfici, quam non vete-
m belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acce-
rint recuperare. his rebus agitatis profitentur Carnutes 2
nullum periculum communis salutis causa recusare
incipesque ex omnibus bellum facturos pollicentur et,
oniam in praesentia obsidibus cavere inter se non pos-
nt, ne res efferatur, ut iureiurando ac fide sanciatur, pe-
nt, collatis militaribus signis, quo more eorum gravis-
ma caerimonia continetur, ne facto initio belli ab reliquis
eserantur. tum collaudatis Carnutibus dato iureiurando
b omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto ab
oncilio disceditur. ubi ea dies venit, Carnutes Gutruato 3
t Conconnetodumno ducibus, desperatis hominibus, Ce-
abum dato signo concurrunt civesque Romanos, qui ne-
otiandi causa ibi constiterant, in his Gaium Fufium
Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae
ussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum diri-
iunt. celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur.
am ubicumque maior atque illustrior incidit res, clamore
er agros regionesque significant; hunc alii deinceps ex-
ipiunt et proxumis tradunt, ut tum accidit. nam quae
Cenabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam
igiliam in finibus Arvernorum audita sunt, quod spa-
um est milium circiter CLX. simili ratione ibi Vercin- 4
etorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adu-
escens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat

et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab ci
erat interfectus, convocatis suis clientibus facile inc
cognito eius consilio ad arma concurritur. prohibet
Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui
temptandam fortunam non existimabant, expellitur e
pido Gergovia; non destitit tamen atque in agris
delectum egentium ac perditorum. hac coacta manu,
cumque adit ex civitate, ad suam sententiam per
hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant
gnisque coactis copiis adversarios suos, a quibus
ante erat eiectus, expellit ex civitate. rex ab suis
latur. dimittit quoqueversus legationes; obtestatur,
fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pic
Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Ando
quosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit
nium consensu ad eum defertur imperium. qua
potestate omnibus his civitatibus obsides imperat, c
numerum militum ad se celeriter adduci iubet, arm
quantum quaeque civitas domi quodque ante tempu
ciat, constituit: in primis equitatui studet. summa
gentiae summam imperii severitatem addit: magni
supplicii dubitantes cogit. nam maiore commisso
igni atque omnibus tormentis necat, leviore de cau
ribus desectis aut singulis effossis oculis domum re
ut sint reliquis documento et magnitudine poenae
5 reant alios. his suppliciis celeriter coacto exercitu
rium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum
copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges profici
eius adventu Bituriges ad Haeduos, quorum erant i
legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius h
copias sustinere possint. Haedui de consilio lega
quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias eq
peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. qui c
flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab H
dividit, paucos dies ibi morati neque flumen transi
domum revertuntur legatisque nostris renuntiant
turigum perfidiam veritos revertisse, quibus id
fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex
ipsi, altera Arverni se circumsisterent. id eane de
quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti

quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse pro-
ponendum. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernis
iunguntur.

His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille 6
urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum
pervenisse intellegeret, in Transalpinam Galliam profectus
est. eo cum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua
ratione ad exercitum pervenire posset. nam si legiones
in provinciam arcesseret, se absente in itinere proelio
dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet,
ne iis quidem eo tempore, qui quieti viderentur, suam
salutem recte committi videbat. interim Lucterius Ca- 7
durcus in Rutenos missus eam civitatem Arvernis con-
ciliat. progressus in Nitiobriges et Gabalos ab utrisque
obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Nar-
bonem versus eruptionem facere contendit. qua re nun-
tiata Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit,
ut Narbonem proficisceretur. eo cum venisset, timentes
confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Are-
comicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hosti-
bus erant finitima, constituit, partem copiarum ex provincia
supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios,
qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet. his 8
rebus comparatis, represso iam Lucterio et remoto, quod
intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios pro-
ficiscitur. etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis
discludit, durissimo tempore anni altissima nive iter im-
pediebat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum
atque ita viis patefactis summo militum sudore ad fines
Arvernorum pervenit. quibus oppressis inopinantibus,
quod se Cevenna ut muro munitos existimabant, ac ne sin-
gulari quidem umquam homini eo tempore anni semitae
patuerant, equitibus imperat, ut quam latissime possint
vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant.
celeriter haec fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perfe-
runtur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque
obsecrant, ut suis fortunis consulat, neve ab hostibus di-
ripiantur, praesertim cum videat omne ad se bellum trans-
latum. quorum ille precibus permotus castra ex Bituri-
gibus movet in Arvernos versus. at Caesar biduum in 9

his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adulescentem his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnis partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus suis inopinantibus quam maximis potest itineribus Viennam pervenit. ibi nanctus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines Haeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Haeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernis nuntiari posset. hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat Haeduisque

10 attribuerat, oppugnare instituit. magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno loco legiones contineret, ne stipendiariis Haeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. praestare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta omnium suorum voluntates alienare. itaque cohortatus Haeduos de supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. duabus Agedinci legionibus atque impedi-

11 mentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur. altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit; tertio die missis ex oppido legatis de deditione arma conferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet. ea qui conficeret, Gaium Trebonium legatum relinquit. ipse, ut quam primum iter faceret, Cenabum Carnutum proficiscitur; qui tum primum allato nuntio de

oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. huc biduo pervenit. castris ante oppidum positis diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt quaeque ad eam rem usui sint militibus imperat et, quod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. qua re per exploratores nuntiata Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit atque oppido potitur perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti vivi caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudinis fugam intercluserant. oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerem traducit atque in Biturigum fines pervenit. Vercingetorix, ubi de Caesaris 12
adventu cognovit, oppugnatione destitit atque obviam Caesari proficiscitur. ille oppidum Biturigum, positum in via, Noviodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt. Caesar 13
ex castris equitatum educi iubet proeliumque equestre committit: laborantibus iam suis Germanos equites circiter CCCC submittit, quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. quibus profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos *eos*, quorum opera plebem concitatam

existimabant, ad Caesarem perduxerunt seseque ei d derunt. quibus rebus confectis Caesar ad oppidum A ricum, quod erat maximum munitissimumque in fin Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in p statem redacturum confidebat.

14 Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunod Cenabi, Novioduni acceptis suos ad concilium conv docet longe alia ratione esse bellum gerendum, a antea sit gestum. omnibus modis huic rei studen ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. esse facile, quod equitatu ipsi abundent et quod tempore subleventur. pabulum secari non posse; n sario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omne tidie ab equitibus deleri posse. praeterea salutis c rei familiaris commoda neglegenda: vicos atque aed incendi oportere hoc spatio [a Boia] quoqueversus, pabulandi causa adire posse videantur. harum ipsis r copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum ger eorum opibus subleventur: Romanos aut inopiam no turos aut magno cum periculo longius ab castris pr suros; neque interesse, ipsosne interficiant, impedi tisne exuant, quibus amissis bellum geri non p praeterea oppida incendi oportere, quae non munitio loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis si detractandam militiam receptacula neu Romanis prop ad copiam commeatus praedamque tollendam. ha gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aesti liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos int quae sit necesse accidere victis.

15 omnium consensu sententia probata uno die amplius XX urbes Bitur incenduntur. hoc idem fit in reliquis civitatibus. in nibus partibus incendia conspiciuntur; quae etsi m cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii p nebant, quod se prope explorata victoria celeriter a recuperaturos confidebant. deliberatur de Avaric communi concilio, incendi placeret, an defendi. pro bunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherr prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et mento sit civitati, suis manibus succendere coge

se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex
ibus partibus flumine et palude circumdata unum ha-
et perangustum aditum. datur petentibus venia, dis-
ente primo Vercingetorige, post concedente et pre-
ipsorum et misericordia vulgi. defensores oppido
ei deliguntur. Vercingetorix minoribus Caesarem iti- 16
bus subsequitur et locum castris deligit paludibus sil-
e munitum, ab Avarico longe milia passuum XVI.
er certos exploratores in singula diei tempora, quae
varicum agerentur, cognoscebat et, quid fieri vellet,
rabat. omnis nostras pabulationes frumentationesque
rvabat, dispersosque, cum longius necessario proce-
nt, adoriebatur magnoque incommodo afficiebat, etsi,
tum ratione provideri poterat, ab nostris occurreba-
ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.
is ad eam partem oppidi positis Caesar, quae inter- 17
a flumine et a palude aditum, ut supra diximus,
stum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres
constituere coepit: nam circumvallare loci natura
ibebat. de re frumentaria Boios atque Haeduos ad-
ari non destitit; quorum alteri, quod nullo studio age-
t, non multum adiuvabant, alteri non magnis faculta-
s, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod
uerunt, consumpserunt. summa difficultate rei fru-
ntariae affecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia
duorum, incendiis aedificiorum, usque eo ut complures
milites frumento caruerint et pecore e longinquiori-
vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla
en vox est ab iis audita populi Romani maiestate et
erioribus victoriis indigna. quin etiam Caesar cum in
re singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam
rent, se dimissurum oppugnationem diceret, universi
eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos illo
perante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent,
squam infecta re discederent: hoc se ignominiae latu-
s loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: prae-
are omnes perferre acerbitates, quam non civibus Roma-
s, qui Cenabi perfidia Gallorum interissent, parentarent.
ec eadem *centurionibus* tribunisque militum mandabant,
per eos ad Caesarem deferrentur. cum iam muro turres 18

appropinquassent, ex captivis Caesar cognovit, Verc
torigem consumpto pabulo castra movisse propius A
cum atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui
equites proeliari consuessent, insidiarum causa eo p
ctum, quo nostros postero die pabulatum venturos
traretur. quibus rebus cognitis media nocte silentio
fectus ad hostium castra mane pervenit. illi celerite
exploratores adventu Caesaris cognito carros impedi
taque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omi
loco edito atque aperto instruxerunt. qua re nuntiata C
19 celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. colli
leniter ab infimo acclivis. hunc ex omnibus fere pa
palus difficilis atque impedita cingebat non latior pe
quinquaginta. hoc se colle interruptis pontibus
fiducia loci continebant generatimque distributi in civ
omnia vada ac *saltus eius paludis* obtinebant sic a
parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere con
tur, haesitantes premerent ex loco superiore, ut, qu
pinquitatem loci videret, paratos prope aequo Mar
dimicandum existimaret, qui iniquitatem condicionis
spiceret, inani simulatione sese ostentare cognoscere
dignantes milites Caesar, quod conspectum suum h
ferre possent tantulo spatio interiecto, et signum p
exposcentes edocet, quanto detrimento et quot vi
fortium morte necesse sit constare victoriam; quos
sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude p
lum recusent, summae se iniquitatis condemnari de
nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic n
consolatus eodem die reducit in castra reliquaque,
ad oppugnationem pertinebant oppidi, administrare
20 tuit. Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditior
simulatus, quod castra propius Romanos movisset,
cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio t
copias reliquisset, quod eius discessu Romani tant
portunitate et celeritate venissent: non haec omnia
tuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum
Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum h
beneficio: tali modo accusatus ad haec respondit:
castra movisset, factum inopia pabuli etiam ipsis h
tibus; quod propius Romanos accessisset, persuas

ɔrtunitate, qui se ipse ut munitione defenderet: equi- : vero operam neque in loco palustri desiderari de- ıse et illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam erii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is mul- dinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei pro- r animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius orem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, unae, si alicuius indicio vocati, huic habendam gra- a, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cogno- re, et virtutem despicere potuerint, qui dimicare non i, turpiter se in castra receperint. imperium se ab Cae- per proditionem nullum desiderare, quod habere vi- ia posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis lorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis hono- tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. ec ut intellegatis,' inquit, 'a me sincere pronuntiari, ite Romanos milites.' producit servos, quos in pabu- ɔne paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque ruciaverat. hi iam ante edocti, quae interrogati pro- tiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et ia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti pecoris in agris reperire possent: simili omnem exer- m inopia premi, nec iam vires sufficere cuiusquam ferre operis laborem posse: itaque statuisse impera- ım, si nihil in oppugnatione oppidi profecissent, triduo rcitum deducere. 'haec,' inquit, 'a me,' Vercingetorix, neficia habetis, quem proditionis insimulatis, cuius ra sine vestro sanguine tantum exercitum victorem ıe consumptum videtis; quem turpiter se ex fuga reci- ntem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum .' conclamat omnis multitudo et suo more armis con- 21
pat, quod facere in eo consuerunt, cuius orationem ap- bant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ıs fide dubitandum, nec maiore ratione bellum admini- ari posse. statuunt, ut decem milia hominum delecta omnibus copiis in oppidum mittantur, nec solis Bitu- ibus communem salutem committendam censent, quod ıne in eo, si id oppidum retinuissent, summam victo- e constare intellegebant. singulari militum nostrorum 22
*uti consilia cuiusque*modi Gallorum occurrebant, ut est

summmae genus solertiae atque ad omnia imitanda cienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. laqueis falces avertebant, quas cum destinavera mentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis hebant, eo scientius, quod apud eos magnae sur riae atque omne genus cuniculorum notum atque u est. totum autem murum ex omni parte turribu bulaverant atque has coriis intexerant. tum crebi nis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem in aut milites occupatos in opere adoriebantur et no turrium altitudinem, quantum has cotidianus ag presserat, commissis suarum turrium malis adaeq et apertos cuniculos praeusta et praeacuta materia fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur

23 busque appropinquare prohibebant. muri autem Gallici hac fere forma sunt. trabes directae perp longitudinem paribus intervallis distantes inter se bi des, in solo collocantur. hae revinciuntur introrsus e aggere vestiuntur: ea autem, quae diximus, intervall dibus in fronte saxis effarciuntur. his collocatis et co tatis alius insuper ordo additur, ut idem illud inte servetur, neque inter se contingant trabes, sed par termissae spatiis singulae singulis saxis interiec continentur. sic deinceps omne opus contexitu iusta muri altitudo expleatur. hoc cum in specien tatemque opus deforme non est, alternis trabibus a quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad ut et defensionem urbium summam habet opportu quod et ab incendio lapis et ab ariete materia d quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerum

24 trorsus revincta neque perrumpi neque distrahi pot tot rebus impedita oppugnatione milites, cum to pore frigore et assiduis imbribus tardarentur, tam tinenti labore omnia haec superaverunt et diebus aggerem *latum pedes CCCXXX*, altum pedes I exstruxerunt. cum is murum hostium paene conti et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesq taretur, ne quod omnino tempus ab opere intermit *paulo ante* tertiam vigiliam est animadversum aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, e

pore toto muro clamore sublato duabus portis ab utro-
latere turrium eruptio fiebat: alii faces atque aridam
teriem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem
quasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant,
quo primum occurreretur aut cui rei ferretur auxilium,
ratio iniri posset. tamen, quod instituto Caesaris sem-
duae legiones pro castris excubabant pluresque par-
temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut
eruptionibus resisterent, alii turres reducerent agge-
que interscinderent, omnis vero ex castris multitudo
restinguendum concurreret. cum in omnibus locis con- 25
ta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperque
tibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod
stos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos
auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes
fessis succederent omnemque Galliae salutem in illo
tigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectan-
us nobis, quod dignum memoria visum praetereundum
n existimavimus. quidam ante portam oppidi Gallus,
per manus sevi ac picis traditas glebas in ignem e
gione turris proiciebat: scorpione ab latere dextro tra-
ctus exanimatusque concidit. hunc ex proximis unus
centem transgressus eodem illo munere fungebatur; ea-
m ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit ter-
us et tertio quartus, nec prius ille est a propugnatoribus
cuus relictus locus, quam restincto aggere atque omni
parte summotis hostibus finis est pugnandi factus.
mnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero 26
e consilium ceperunt ex oppido profugere hortante et
bente Vercingetorige. id silentio noctis conati non magna
ctura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod
eque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et
lus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequen-
um tardabat. iamque hoc facere noctu apparabant, cum
tresfamiliae repente in publicum procurrerunt flentes-
que proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petie-
unt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium
dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium in-
firmitas impediret. ubi eos in sententia perstare viderunt,
uod plerumque in summo periculo timor misericordiam

non recipit, conclamare et significare de fuga Ror
coeperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equ
Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destit
27 postero die Caesar promota turri directisque oper
quae facere instituerat, magno coorto imbre non inu
hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratu
quod paulo incautius custodias in muro dispositas vi
suosque languidius in opere versari iussit et, quid fieri
ostendit. legionibusque intra vineas in occulto exp
cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructu
ctoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendi
praemia proposuit militibusque signum dedit. illi
ex omnibus partibus evolaverunt murumque celeriter
28 pleverunt. hostes re nova perterriti muro turribusqu
iecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constit
hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veni
acie instructa depugnarent. ubi neminem in ae
locum sese demittere, sed toto undique muro circum
viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, ab
armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiv
parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi pr
rent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibu
interfecta. nec fuit quisquam, qui praedae studeret.
et Cenabi caede et labore operis incitati non aetate
fectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt.
que omni ex numero, qui fuit circiter milium XL
DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiec
incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quo
multa iam nocte silentio ex fuga excepit veritus, n
in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi s
oreretur, ut procul in via dispositis familiaribus suis
cipibusque civitatum disparandos deducendosque ad
curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initi
venerat.

29 Postero die concilio convocato consolatus cohor
que est, ne se admodum animo demitterent, ne pert
rentur incommodo. non virtute neque in acie vicisse
manos, sed artificio quodam et scientia oppugnat
cuius rei fuerint ipsi imperiti. errare, si qui in
omnis secundos rerum proventus exspectent: sibi

am placuisse, Avaricum defendi, cuius rei testes ipsos
beret; sed factum imprudentia Biturigum et nimia ob-
quentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur.
tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum.
m quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua
igentia adiuncturum atque unum consilium totius Gal-
e effecturum, cuius consensu ne orbis quidem terrarum
sit obsistere; idque se prope iam effectum habere. in-
ea aequum esse, ab iis communis salutis causa impe-
ri, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos
tium impetus sustinerent. fuit haec oratio non ingrata 30
llis, et maxime, quod ipse animo non defecerat tanto
epto incommodo, neque se in occultum abdiderat et
spectum multitudinis fugerat; plusque animo provi-
e et praesentire existimabatur, quod re integra primo
endendum Avaricum, post deserendum censuerat. ita-
e ut reliquorum imperatorum res adversae auctoritatem
nuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo ac-
to in dies augebatur. simul in spem veniebant eius
rmatione de reliquis adiungendis civitatibus; primum-
e eo tempore Galli castra munire instituerunt et sic
nt animo consternati, homines insueti laboris, ut
mia, quae imperarentur, sibi patienda et perferenda
stimarent. nec minus, quam est pollicitus, Vercinge- 31
ix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret,
ue eas donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei
neos homines deligebat, quorum quisque aut oratione
dola aut amicitia facillime capere posset. qui Avarico
pugnato refugerant, armandos vestiendosque curat;
ul ut deminutae copiae redintegrarentur, imperat cer-
n numerum militum civitatibus, quem et quam ante
m in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum
t permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti
et. his rebus celeriter id, quod Avarici deperierat,
letur. interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Ni-
rigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat ap-
latus, cum magno equitum suorum numero et quos ex
uitania conduxerat ad eum pervenit. Caesar Avarici 32
mplures dies commoratus summamque ibi copiam fru-
nti et reliqui commeatus nanctus exercitum ex laboro

atque inopia refecit. iam prope hieme confecta cu
anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad l
proficisci constituisset, sive eum ex paludibus si
elicere sive obsidione premere posset, legati ad eu
cipes Haeduorum veniunt oratum, ut maxime nec
tempore civitati subveniat: summo esse in pericul
quod, cum singuli magistratus antiquitus creari at
giam potestatem annum obtinere consuessent, duo
stratum gerant et se uterque eorum legibus creatu
dicat. horum esse alterum Convictolitavem, florei
illustrem adulescentem, alterum Cotum, antiquissi
milia natum atque ipsum hominem summae potei
magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proxim
eundem magistratum gesserit. civitatem omnem
armis; divisum senatum, divisum populum, suas ci
eorum clientelas. quod si diutius alatur controversi
uti pars cum parte civitatis confligat. id ne accid
33 situm in eius diligentia atque auctoritate. Caesar
bello atque hoste discedere detrimentosum esse
mabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionil
commoda oriri consuessent, ne tanta et tam co
populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset
busque rebus ornasset, ad vim atque ad arma d
deret, atque ea pars, quae minus sibi confideret,
a Vercingetorige arcesseret, huic rei praevertendum
mavit et, quod legibus Haeduorum iis, qui summu
gistratum obtinerent, excedere ex finibus non licei
quid de iure aut de legibus eorum deminuisse vid
ipse in Haeduos proficisci statuit senatumque om
quos inter controversia esset ad se Decetiam ev
cum prope omnis civitas eo convenisset, docere
paucis clam convocatis alio loco, alio tempore, atqu
tuerit, fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo
familia vivo utroque non solum magistratus creai
rent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum
rium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per sac
more civitatis intermissis magistratibus esset creat
testatem obtinere iussit.

34 Hoc decreto interposito cohortatus Haeduos, ut
versiarum ac dissensionum obliviscerentur atque o

psis rebus huic bello servirent eaque, quae meruissent,
emia ab se, devicta Gallia, exspectarent, equitatum-
omnem et peditum milia decem sibi celeriter mitte-
t, quae in praesidiis rei frumentariae causa disponeret,
rcitum in duas partes divisit: quattuor legiones in Se-
es Parisiosque Labieno ducendas dedit; sex ipse in
vernos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver
it; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit.
re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius flu-
nis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.
n uterque utrimque exisset exercitus, in conspectu fere- 35
e regione castris castra ponebant, dispositis exploratori-
, necubi effecto ponte Romani copias traducerent. erat
magnis Caesaris difficultatibus res, ne maiorem aestatis
tem flumine impediretur, quod non fere ante autum-
m Elaver vado transiri solet. itaque, ne id accideret,
vestri loco castris positis e regione unius eorum pon-
m, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero
cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas
pias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit,
ptis* quibusdam cohortibus, uti numerus legionum con-
re videretur. his quam longissime possent progredi
ssis, cum iam ex diei tempore coniecturam ceperat in
stra perventum, isdem sublicis, quarum pars inferior
tegra remanebat, pontem reficere coepit. celeriter effecto
pere legionibusque traductis et loco castris idoneo de-
cto reliquas copias revocavit. Vercingetorix re cognita,
contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis
neribus antecessit. Caesar ex eo loco quintis castris 36
rgoviam pervenit equestrique proelio eo die levi facto,
rspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnis
ditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit, de
bsessione non prius agendum constituit, quam rem fru-
entariam expedisset. at Vercingetorix castris prope op-
dum [in monte] positis mediocribus circum se intervallis
paratim singularum civitatium copias collocaverat, atque
nnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat,
rribilem speciem praebebat principesque earum civita-
um, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce
tidie ad se convenire iubebat, seu quid communicandum,

seu quid administrandum videretur, neque ullum fere intermittebat, quin equestri proelio interiectis sagit quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, per retur. erat e regione oppidi collis sub ipsis rad montis, egregie munitus atque ex omni parte circ sus; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte bulatione libera prohibituri hostes videbantur. sed is praesidio ab his non nimis firmo tenebatur. tam lentio noctis Caesar ex castris egressus, priusquam sidio ex oppido veniri posset, deiecto praesidio p loco duas ibi legiones collocavit fossamque duplicem denum pedum a maioribus castris ad minora perdu tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli com possent.

37 Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictol Haeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare de stravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia cum qu dam adulescentibus colloquitur; quorum erat pri Litavicus atque eius fratres, amplissima familia nat lescentes. cum his praemium communicat hortatu ut se liberos et imperio natos meminerint. unam Haeduorum civitatem, quae certissimam Galliae vict detineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua tra locum consistendi Romanis in Gallia non fore. esse nullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut simam apud eum causam obtinuerit; sed plus con libertati tribuere. cur enim potius Haedui de suo i de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Rom Haeduos veniant? celeriter adulescentibus et oratio gistratus et praemio deductis, cum se vel princip consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaere quod civitatem temere ad suscipiendum bellum posse non confidebant. placuit, ut Litavicus dece milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praefi atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Ca praecurrerent. reliqua qua ratione agi placeat, const

38 Litavicus accepto exercitu, cum milia passuum XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito mi lacrimans, 'quo proficiscimur,' inquit, 'milites? om ster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes ci

Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. haec ab ipsis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt: nam ego fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronuntiare.' producuntur ii, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litavicus pronuntiaverat, multitudini exponunt: equites Haeduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede profugisse. conclamant Haedui et Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. 'quasi vero,' inquit ille, 'consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernis nosmet coniungere. an dubitamus, quin nefario facinore admisso Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt atque hos latrones interficiamus.' ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia una erant: magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota civitate Haeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias
persequantur. Eporedorix Haeduus, summo loco natus 39
adulescens et summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant nominatim ab eo evocati. his erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto summis opibus pugnaverant. ex his Eporedorix cognito Litavici consilio media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adulescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui neglegere, neque civitas levi momento aestimare
posset. magna affectus sollicitudine hoc nuntio Caesar, 40
quod semper Haeduorum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit, nec fuit spatium

tali tempore ad contrahenda castra, quod res posit
celeritate videbatur; Gaium Fabium legatum cum l
nibus duabus castris praesidio relinquit. fratres Lit
cum comprehendi iussisset, paulo ante reperit ad h
fugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore iti
labore permoveantur, cupidissimis omnibus progre
milia passuum XXV, agmen Haeduorum conspicatus
misso equitatu iter eorum moratur atque impedit inte
citque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedori
et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, i
equites versari suosque appellare iubet. his cogniti
Litavici fraude perspecta Haedui manus tendere, ded
nem significare et proiectis armis mortem deprecari i
piunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus more Ga
rum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patro
41 Gergoviam profugit. Caesar nuntiis ad civitatem H
duorum missis, qui suo beneficio conservatos docere
quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis no
exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam mov
medio fere itinere equites ab Fabio missi, quanto res
periculo fuerit, exponunt. summis copiis castra oppugna
demonstrant, cum crebro integri defessis succederent n
strosque assiduo labore defatigarent, quibus propter m
gnitudinem castrorum perpetuo esset iisdem in vallo per-
manendum. multitudine sagittarum atque omni gener
telorum multos vulneratos; ad haec sustinenda magn
usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum duabus re-
lictis portis obstruere ceteras pluteosque vallo addere et
se in posterum diem similem ad casum parare. his rebus
cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis
in castra pervenit.

42 Dum haec ad Gergoviam geruntur, Haedui primis nuntiis ab Litavico acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt. adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque ad furorem impellit, ut facinore admisso ad sanitatem reverti pudeat. Marcum Aristium, tribunum militum, iter

legionem facientem fide data ex oppido Cabillono edu- nt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi stiterant. hos continuo in itinere adorti omnibus im- dimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsi- nt; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem atorum concitant. interim nuntio allato, omnes eorum 43 ites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Ari- m, nihil publico factum consilio demonstrant; quae- nem de bonis direptis decernunt, Litavici fratrumque publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia tunt. haec faciunt recuperandorum suorum causa: sed aminati facinore et capti compendio ex direptis bonis, d ea res ad multos pertinebat, et timore poenae exter- , consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque re- as legationibus sollicitant. quae tametsi Caesar intel- ebat, tamen quam mitissime potest legatos appellat: l se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de itate iudicare neque de sua in Haeduos benevolentia minuere. ipse, maiorem Galliae motum exspectans, ne omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, emadmodum ab Gergovia discederet ac rursus omnem ercitum contraheret, ne profectio nata ab timore defe- onis similis fugae videretur.

Haec cogitanti accidere visa est facultas bene gerendae 44 i. nam cum in minora castra operis perspiciendi causa nisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, idatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae mul- tudine cerni poterat. admiratus quaerit ex perfugis cau- m, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. nstabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per explo- tores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum, d hunc silvestrem et angustum, qua esset aditus ad teram partem oppidi: vehementer huic loco illos timere c iam aliter sentire uno colle ab Romanis occupato, si terum amisissent, quin paene circumvallati atque omni itu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc mu- endum omnes a Vercingetorige evocatos. hac re cognita 45 Caesar mittit complures equitum turmas eodem media octe: imperat, ut paulo tumultuosius omnibus in locis agarentur. prima luce magnum numerum impedimen-

torum ex castris mulorumque produci deque his stram
detrahi mulionesque cum cassidibus equitum speci
simulatione collibus circumvehi iubet. his paucos
equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. l
circuitu easdem omnes iubet petere regiones. haec p
ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despect
castra, neque tanto spatio, certi quid esset, explorari
terat. legionem unam eodem iugo mittit et paulum
gressam inferiore constituit loco silvisque occultat. a
tur Gallis suspicio atque omnes illo munitionum c
traducuntur. vacua castra hostium Caesar conspic
tectis insignibus suorum occultatisque signis milita
raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex m
ribus castris in minora traducit legatisque, quos sing
legionibus praefecerat, quid fieri vellet, ostendit: impr
monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut
praedae longius progrediantur; quid iniquitas loci ha
incommodi, proponit: hoc una celeritate posse mu
occasionis esse rem, non proelii. his rebus expo
signum dat et ab dextra parte alio ascensu eodem
46 pore Haeduos mittit. oppidi murus ab planicie atque i
ascensus recta regione, si nullus amfractus interced
MCC passus aberat: quidquid huc circuitus ad mol
dum clivum accesserat, id spatium itineris augeba
medio fere colle in longitudinem, ut natura montis
bat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostr
impetum tardaret, praeduxerant Galli atque inferiore
spatio vacuo relicto superiorem partem collis usqu
murum oppidi densissimis castris compleverant. m
dato signo celeriter ad munitionem perveniunt ea
transgressi trinis castris potiuntur; ac tanta fuit in c
capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrigum, s
in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat,
riore corporis parte nudata vulnerato equo vix se ex
47 nibus praedantium militum eriperet. consecutus id,
animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit legioni
decimae, quacum erat, concionatus signa constituit
reliquarum milites legionum non exaudito tubae sono,
satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis mil
legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur.

elati spe celeris victoriae et hostium fuga superiorumque
temporum secundis proeliis nihil adeo arduum sibi existi-
mabant, quod non virtute consequi possent, neque finem
prius sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque ap-
propinquarunt. tum vero ex omnibus urbis partibus orto
clamore qui longius aberant repentino tumultu perterriti,
cum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido
eiecerunt. matresfamiliae de muro vestem argentumque
iactabant et pectore nudo prominentes passis manibus ob-
testabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu, sicut Avarici
fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstine-
rent: nonnullae de muris per manus demissae sese mili-
tibus tradebant. Lucius Fabius, centurio legionis VIII,
quem inter suos eo die dixisse constabat excitari se Ava-
ricensibus praemiis neque commissurum, ut prius quis-
quam murum ascenderet, tres suos nanctus manipulares
atque ab iis sublevatus murum ascendit: hos ipse rursus
singulos exceptans in murum extulit. interim ii, qui ad 48
alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, muni-
tionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde
etiam crebris nuntiis incitati, oppidum ab Romanis teneri,
praemissis equitibus magno concursu eo contenderunt.
eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat
suorumque pugnantium numerum augebat. quorum cum
magna multitudo convenisset, matresfamiliae, quae paulo
ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari
et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in
conspectum proferre coeperunt. erat Romanis nec loco
nec numero aequa contentio: simul et cursu et spatio
pugnae defatigati non facile recentes atque integros susti-
nebant. Caesar, cum iniquo loco pugnari hostiumque au- 49
geri copias videret, praemetuens suis ad Titum Sextium
legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mi-
sit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo
colle ab dextro latere hostium constitueret, ut, si nostros
loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insseque-
rentur, terreret. ipse paulum ex eo loco cum legione
progressus, ubi constiterat, eventum pugnae exspectabat.
cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et nu- 50
mero, nostri virtute confiderent, subito sunt Haedui visi

ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa miserat. hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exsertis animadvertebantur, quod insigne pacatum esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. eodem tempore Lucius Fabius centurio quique una murum ascenderant circumventi atque interfecti muro praecipitantur. Marcus Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, 'quoniam,' inquit, 'me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. vos data facultate vobis consulite.' simul in medios hostis irrupit duobusque interfectis reliquos a porta paulum summovit. conantibus auxiliari suis, 'frustra,' inquit, 'meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt: proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.' ita pugnans post paulum con-
51 cidit ac suis saluti fuit. nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis deiecti sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae cum Tito Sextio legato locum ceperant superiorem. legiones, ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die
52 milites sunt paulo minus septingenti desiderati. postero die Caesar contione advocata temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent. exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione *propter* iniquitatem loci accideret. quanto opere eorum *animi* magnitudinem admiraretur, quos non castrorum

ıitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare ıisset, tanto opere licentiam arrogantiamque reprehen-ɜ, quod plus se quam imperatorem de victoria atque u rerum sentire existimarent; nec minus se in milite lestiam et continentiam quam virtutem atque animi gnitudinem desiderare. hac habita contione et ad ex- 53
ıam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc cau-ı animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attu-ɜt, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione itans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit ımque idoneo loco constituit. cum Vercingetorix nihilo gis in aequum locum descenderet, levi facto equestri ɜlio atque eo secundo in castra exercitum reduxit. ı hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam osten-onem minuendam militumque animos confirmandos fa-n existimans in Haeduos movit castra. ne tum qui-ı insecutis hostibus tertio die ad flumen Elaver pontes cit atque exercitum traducit. ibi a Viridomaro atque 54
oredorige Haeduis appellatus discit cum omni equitatu avicum ad sollicitandos Haeduos profectum: opus esse os antecedere ad confirmandam civitatem. etsi multis . rebus perfidiam Haeduorum perspectam habebat at-horum discessu admaturari defectionem civitatis existi-oat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre ıriam videretur aut dare timoris aliquam suspicionem. ɜedentibus his breviter sua in Haeduos merita exponit: ıs et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, ltatos agris omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, idibus summa cum contumelia extortis, et quam in ·unam quamque in amplitudinem deduxisset, ut non ım in pristinum statum redissent, sed omnium tempo-ı dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. his is mandatis, eos ab se dimisit. Noviodunum erat op- 55
um Haeduorum ad ripas Ligeris opportuno loco posi-ı. huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pe-ıiam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum gnam partem contulerat; huc magnum numerum equo-ı huius belli causa in Italia atque Hispania coëmptum ıerat. eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracti ab

Haeduis receptum, quod est oppidum apud eos m: auctoritatis, Convictolitavim magistratum magnamq tem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercin gem de pace et amicitia concilianda publice misso praetermittendum tantum commodum existimaveru: que interfectis Novioduni custodibus quique eo neg causa convenerant, pecuniam atque equos inter se sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum de dos curaverunt; oppidum, quod a se teneri non pc dicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderun menti quod subito potuerunt navibus avexerunt, re flumine atque incendio corruperunt; ipsi ex finiti gionibus copias cogere, praesidia custodiasque ac Ligeris disponere equitatumque omnibus locis ir timoris causa ostentare coeperunt, si ab re frum Romanos excludere aut adductos inopia in prov expellere possent. quam ad spem multum eos adiı quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado noı

56 transiri videretur. quibus rebus cognitis Caesar m: dum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus tandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae dimicaret. nam ne commutato consilio iter in prov converteret, ut nemo non tum quidem necessario dum existimabat, cum infamia atque indignitas rei positus mons Cevenna viarumque difficultas impe tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legi quas una miserat, vehementer timebat. itaque adı magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis omnium opinionem ad Ligerim venit vadoque per invento pro rei necessitate opportuno, ut brachiε atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua es sent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret hostibus primo aspectu perturbatis incolumem ex traduxit frumentumque in agris et pecoris copia ctus, repleto his rebus exercitu iter in Senonas fa stituit.

57 Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus plemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Aged esset impedimentis praesidio, cum quattuor legionibu tiam proficiscitur. id est oppidum Parisiorum, quod p

in insula fluminis Sequanae. cuius adventu ab hostibus
nito magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt.
mma imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope
fectus aetate tamen propter singularem scientiam rei
itaris ad eum est honorem evocatus. is cum animad-
tisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Se-
nam atque illum omnem locum magnopere impediret,
consedit nostrosque transitu prohibere instituit. La- 58
nus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem
lere atque iter munire conabatur. postquam id diffi-
us confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia
essus eodem, quo venerat, itinere Melodunum per-
it. id est oppidum Senonum in insula Sequanae po-
um, ut paulo ante de Lutetia diximus. deprehensis na-
bus circiter quinquaginta celeriterque coniunctis atque
o militibus iniectis et rei novitate perterritis oppidanis,
uorum magna pars erat ad bellum evocata, sine conten-
one oppido potitur. refecto ponte, quem superioribus
ebus hostes resciderant, exercitum traducit et secundo
umine ad Lutetiam iter facere coepit. hostes re cognita
b iis, qui a Meloduno fugerant, Lutetiam incendi pon-
esque eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude
d ripas Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni
astra considunt. iam Caesar a Gergovia discessisse au- 59
diebatur, iam de Haeduorum defectione et secundo Galliae
motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis inter-
clusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti co-
actum in provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci
autem defectione Haeduorum cognita, qui ante erant per
se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare
coeperunt. tum Labienus tanta rerum commutatione longe
aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, in-
tellegebat neque iam, ut aliquid acquireret proelioque ho-
stes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agedincum
reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellovaci,
quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis,
nstabant, alteram Camulogenus parato atque instructo ex-
rcitu tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimen-
is interclusas maximum flumen distinebat. tantis subito
lifficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium peten-

60 dum videbat. itaque sub vesperum consilio cor
cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter indus
administrarent, naves, quas Meloduno deduxerat,
las equitibus Romanis attribuit et prima confecta
quattuor milia passuum secundo flumine silentio p
ibique se exspectari iubet. quinque cohortes, quas
firmas ad dimicandum esse existimabat, castris pr
relinquit; quinque eiusdem legionis reliquas de
nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine
tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintre
magno sonitu remorum incitatas in eandem partem
ipse post paulo silentio egressus cum tribus leg
61 eum locum petit, quo naves appelli iusserat. eo cu
ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis part
dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coor
pestas, ab nostris opprimuntur: exercitus equitatusq
tibus Romanis administrantibus, quos ei negotio pr
rat, celeriter transmittitur. uno fere tempore sub
hostibus nuntiatur in castris Romanorum praeter
tudinem tumultuari et magnum ire agmen adverso fl
sonitumque remorum in eadem parte exaudiri et pau
milites navibus transportari. quibus rebus auditis
existimabant tribus locis transire legiones atque omn
turbatos defectione Haeduorum fugam parare, su
que copias in tres partes distribuerunt. nam pra
regione castrorum relicto et parva manu Melodunu
sus missa, quae tantum progrediatur, quantum nav
cessissent, reliquas copias contra Labienum du
62 prima luce et nostri omnes erant transportati, et h
acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, u
pristinae virtutis et tot secundissimorum proelioru
nerent memoriam atque ipsum Caesarem, cuius du
penumero hostes superassent, praesentem adesse
marent, dat signum proelii. primo concursu ab
cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pellu
que in fugam coniciuntur; ab sinistro, quem locu
decima legio tenebat, cum primi ordines hostium t
pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resisteba
dabat suspicionem fugae quisquam. ipse dux h
Camulogenus suis aderat atque eos cohortabatur.

m nunc exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis et nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur, post um hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circum-ti omnes interfectique sunt. eandem fortunam tulit mulogenus. at ii, qui praesidio contra castra Labieni nt relicti, cum proelium commissum audissent, subsi-suis ierunt collemque ceperunt neque nostrorum mili- victorum impetum sustinere potuerunt. sic cum suis ientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt, equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto Labie- revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exer-tus relicta erant: inde cum omnibus copiis ad Caesarem ervenit.

Defectione Haeduorum cognita bellum augetur. lega- 63 ones in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, uctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates ni-antur; nancti obsides, quos Caesar apud eos deposuerat, orum supplicio dubitantes territant. petunt a Vercinge-orige Haedui, ad se veniat rationesque belli gerendi com-municet. re impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii radatur, et re in controversiam deducta totius Galliae oncilium Bibracte indicitur. eodem conveniunt undique requentes. multitudinis suffragiis res permittitur: ad num omnes Vercingetorigem probant imperatorem. ab oc concilio Remi, Lingones, Treveri afuerunt: illi, quod micitiam Romanorum sequebantur; Treveri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur: quae fuit causa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. magno dolore Haedui ferunt se deiectos principatu, que-untur fortunae commutationem et Caesaris in se indul-gentiam requirunt; neque tamen suscepto bello suum con-silium ab reliquis separare audent. inviti summae spei dulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi arent. ipse imperat reliquis civitatibus obsides diemque 64 uic rei constituit. omnes equites, XV milia numero, ce-eriter convenire iubet: peditatu, quem ante habuerat, se ore contentum dicit, neque fortunam temptaturum aut in cie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfa-ile esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos

prohibere, aequo modo animo sua ipsi frumenta corrum-
pant aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura per-
petuum imperium libertatemque se consequi videant. his
constitutis rebus Haeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi
provinciae, decem milia peditum imperat: huc addit equites
DCCC. his praeficit fratrem Eporedorigis bellumque in-
ferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos proxi-
mosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Ca-
durcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos
mittit. nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque
Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore
bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, civi-
65 tati autem imperium totius provinciae pollicetur. ad hos
omnes casus provisa erant praesidia cohortium duarum et
viginti, quae ex ipsa provincia ab Lucio Caesare legato
ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum fini-
timis proelio congressi pelluntur et Gaio Valerio Donno-
tauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis
interfectis intra oppida murosque compelluntur. Allobro-
ges crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum
cura et diligentia suos tuentur. Caesar, quod hostes equi-
tatu superiores esse intellegebat et interclusis omnibus
itineribus, nulla re ex provincia atque Italia sublevari po-
terat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates,
quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his ar-
cessit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari
consuerant. eorum adventu, quod minus idoneis equis
utebantur, a tribunis militum reliquisque equitibus Ro-
manis atque evocatis equos sumit Germanisque distribuit.
66 interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernis
equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conveniunt.
magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos
per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius
subsidium provinciae ferri posset, circiter milia passuum
decem ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit
convocatisque ad concilium praefectis equitum, venisse
tempus victoriae demonstrat. fugere in provinciam Ro-
manos Galliaque excedere. id sibi ad praesentem obtinen-
dam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem at-
que otium parum profici: maioribus enim coactis copiis

adversuros neque finem bellandi facturos. proinde agmine impeditos adorirentur. si pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter facere non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis suae saluti consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, et ipsos quidem non debere dubitare. id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. conclamant equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitasset. probata re atque omnibus iureiu- 67
rando adactis postero die in tres partes distributo equitatu duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a primo agmine iter impedire coepit. qua re nuntiata Caesar suum quoque equitatum tripertito divisum contra hostem ire iubet. pugnatur una omnibus in partibus. consistit agmen; impedimenta intra legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. tandem Germani ab dextro latere summum iugum nancti hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. qua re animadversa reliqui, ne circumvenirentur, veriti se fugae mandant. omnibus locis fit caedes. tres nobilissimi Haedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Caesaris Haedui cum Sequanis bello contenderant.

Fugato omni equitatu Vercingetorix copias suas, ut 68
pro castris collocaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum collem deductis duabus legionibus *praesidio* relictis secutus, quantum diei tempus

est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo
agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. per-
specto urbis situ perterritisque hostibus, quod equitatu,
qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, ad-
hortatus ad laborem milites Alesiam circumvallare instituit.
69 ipsum erat oppidum in colle summo admodum edito loco,
ut nisi obsidione expugnari non posse videretur; cuius
collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant.
ante id oppidum planicies circiter milia passuum tria in
longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus col-
les mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio op-
pidum cingebant. sub muro, quae pars collis ad orientem
solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum
compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem
pedum praeduxerant. eius munitionis, quae ab Romanis
instituebatur, circuitus XI milium passuum tenebat. castra
opportunis locis erant posita ibique castella XXIII facta;
quibus in castellis interdiu stationes ponebantur, ne qua
subito eruptio fieret: haec eadem noctu excubitoribus ac
70 firmis praesidiis tenebantur. opere instituto fit equestre
proelium in ea planicie, quam intermissam collibus tria
milia passuum in longitudinem patere supra demonstravi-
mus. summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus
nostris Caesar Germanos summittit legionesque pro castris
constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat.
praesidio legionum addito nostris animus augetur: hostes
in fugam coniecti se ipsi multitudine impediunt atque
angustioribus portis relictis coacervantur. Germani acrius
usque ad munitiones sequuntur. fit magna caedes: non-
nulli relictis equis fossam transire et maceriam transcen-
dere conantur. paulum legiones Caesar, quas pro vallo
constituerat, promoveri iubet. non minus, qui intra mu-
nitiones erant, perturbantur Galli: veniri ad se confestim
existimantes ad arma conclamant; nonnulli perterriti in
oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi,
ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis
71 captis Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquam
munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, om-
nem ab se equitatum noctu dimittere. discedentibus man-
dat, ut suam quisque eorum civitatem adeat omnesque,

per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant;
in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis
nem habeant neu se de communi libertate optime
itum hostibus in cruciatum dedant. quod si indili-
iores fuerint, milia hominum delecta LXXX una
m interitura demonstrat. ratione inita se exigue die-
XXX habere frumentum, sed paulo etiam longius
ari posse parcendo. his datis mandatis, qua opus
intermissum, secunda vigilia silentio equitatum mittit.
entum omne ad se referri iubet; capitis poenam iis,
non paruerint, constituit: pecus, cuius magna erat
a ab Mandubiis compulsa, viritim distribuit; fru-
tum parce et paulatim metiri instituit; copias omnes,
s pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. his ra-
ibus auxilia Galliae exspectare et bellum admini-
re parat.

Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis Caesar 72
e genera munitionis instituit. fossam pedum XX di-
is lateribus duxit, ut eius fossae solum tantundem
ret, quantum summa labra distarent; reliquas omnes
itiones ab ea fossa pedes CCCC reduxit, id hoc con-
o, quoniam tantum esset necessario spatium complexus,
facile totum corpus corona militum cingeretur, ne de
roviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo ad-
ret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos coni-
possent. hoc intermisso spatio duas fossas XV pedes
eadem altitudine perduxit: quarum interiorem, cam-
ribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata com-
it. post eas aggerem ac vallum XII pedum exstruxit;
c loricam pinnasque adiecit grandibus cervis eminen-
s ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascen-
 hostium tardarent, et turres toto opere circumdedit,
e pedes LXXX inter se distarent. erat eodem tem- 73
e et materiari et frumentari et tantas munitiones fieri
esse deminutis nostris copiis, quae longius ab castris
grediebantur; ac nonnumquam opera nostra Galli ten-
e atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa
facere conabantur. quare ad haec rursus opera adden-
m Caesar putavit, quo minore numero militum muni-
nes defendi possent. itaque truncis arborum admodum

firmis ramis abscisis atque horum delibratis ac pr
cacuminibus perpetuae fossae quinos pedes alta
bantur. huc illi stipites demissi et ab infimo revi
revelli possent, ab ramis eminebant. quini erant
coniuncti inter se atque implicati; quo qui intrave
ipsi acutissimis vallis induebant. hos cippos appe
ante quos obliquis ordinibus in quincuncem di
scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur p
angustiore ad infimum fastigio. huc teretes stip
minis crassitudine ab summo praeacuti et praeust
tebantur, ita ut non amplius digitis quattuor ex te
nerent; simul confirmandi et stabiliendi causa sir
infimo solo pedes terra exculcabantur, reliqua pa
bis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis
batur. huius generis octoni ordines ducti ternos
pedes distabant. id ex similitudine floris lilium
bant. ante haec taleae pedem longae ferreis ha
fixis totae in terram infodiebantur mediocribusqu
missis spatiis omnibus locis disserebantur; quos s
74 nominabant. his rebus perfectis regiones secutu
potuit aequissimas pro loci natura quattuordecin
passuum complexus pares eiusdem generis mun
diversas ab his, contra exteriorem hostem perfeci
magna quidem multitudine, si ita accidat, *eius di
munitionum praesidia circumfundi possent, ac 1
periculo ex castris egredi cogantur, dierum XXX
75 lum frumentumque habere omnes convectum iube
haec ad Alesiam geruntur, Galli concilio princip
dicto non omnes eos, qui arma ferre possent, ut
Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum nu
cuique ex civitate imperandum; ne tanta multitud
fusa nec moderari nec discernere suos nec frum
rationem habere possent. imperant Haeduis atque
clientibus, Segusiavis, Ambluaretis, Aulercis Bra
bus, Brannoviis, milia XXXV; parem numerum A
adiunctis Eleuteris, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis,
imperio Arvernorum esse consuerunt; Sequanis,
bus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus c
milia; Bellovacis X; totidem Lemovicibus; octon
nibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; *Seno

bianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, brigibus quina milia; Aulercis Cenomanis totidem; batibus IIII; Veliocassis, Lexoviis et Aulercis Ebuibus terna; Rauracis et Boiis ..; XXX universis civius, quae Oceanum attingunt, quaeque eorum consuee Aremoricae appellantur, quo sunt in numero Curios, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, *Lemovices*, ti, Venelli. ex his Bellovaci suum numerum non leverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Ros bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio nperaturos: rogati tamen ab Commio pro eius hospitio milia una miserunt. huius opera Commii, ita ut antea 76
onstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civitaeius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat e ipsi Morinos attribuerat. tamen tanta universae iae consensio fuit libertatis vindicandae et pristinae laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amie memoria moverentur, omnesque et animo et opibus d bellum incumberent. coactis equitum VIII milibus editum circiter CCXL, haec in Haeduorum finibus nsebantur, numerusque inibatur, praefecti constituetur: Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi eduis, Vercassivellauno Arverno, consobrino Vercingegis, summa imperii traditur. his delecti ex civitatibus ibuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omalacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, ne erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantae titudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim anciproelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris ae copiae equitatus peditatusque cernerentur. at ii, 77
Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua auxilia suon exspectaverant, consumpto omni frumento inscii, quid Haeduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum rum consultabant. ac variis dictis sententiis, quarum rs deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem nsebat, non praetereunda oratio Critognati videtur proer eius singularem ac nefariam crudelitatem. hic summo Arvernis ortus loco et magnae habitus auctoritatis, ihil,' inquit, 'de eorum sententia dicturus sum, qui tur-

pissimam servitutem deditionis nomine appellant, hos habendos civium loco neque ad consilium adhil censeo. cum his mihi res sit, qui eruptionem pı quorum in consilio omnium vestrum consensu pı residere virtutis memoria videtur. animi est ista n non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. qui s morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolor tienter ferant. atque ego hanc sententiam probarer tum apud me dignitas potest), si nullam praeterquar nostrae iacturam fieri viderem; sed in consilio ca omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum aı concitavimus. quid hominum milibus LXXX uı interfectis, propinquis consanguineisque nostris ani existimatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio de cogentur? nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui salutis causa suum periculum neglexerunt, nec s ac temeritate vestra aut animi imbecillitate omner liam prosternere et perpetuae servituti subicere. an ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaq bitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus tionibus animine causa cotidie exerceri putatis? rum nuntiis confirmari non potestis omni aditu prae his utimini testibus appropinquare eorum adventum rei timore exterriti diem noctemque in opere ver quid ergo mei consilii est? facere, quod nostri n nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fe qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti eoru poribus, qui aetate inutiles ad bellum videbantur, toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. cuius exemplum non haberemus, tamen libertatis causa i et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam q simile bello fuit? depopulata Gallia Cimbri mag illata calamitate finibus quidem nostris aliquando ex runt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, tatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama n potentesque bello cognoverunt, horum in agris c busque considere atque his aeternam iniungere servi neque enim umquam alia condicione bella gesserunt. si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ig

:ite finitimam Galliam, quae in provinciam redacta, et legibus commutatis, securibus subiecta perpetua itur servitute.' sententiis dictis constituunt, ut ii, 78
aletudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido ex- ıt, atque omnia prius experiantur, quam ad Crito- sententiam descendant: illo tamen potius utendum lio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut onis aut pacis subeundam condicionem. Mandubii, os oppido receperant, cum liberis atque uxoribus coguntur. hi, cum ad munitiones Romanorum ac- sent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in ser- m receptos cibo iuvarent. at Caesar dispositis in custodiis recipi prohibebat. interea Commius et re- 79
duces, quibus summa imperii permissa erat, cum ɔus copiis ad Alesiam perveniunt et colle exteriore ıato non longius mille passibus ab nostris munitio- considunt. postero die equitatu ex castris educto m eam planiciem, quam in longitudinem tria milia .um patere demonstravimus, complent pedestresque s paulum ab eo loco abditas in locis superioribus ituunt. erat ex oppido Alesia despectus in campum. ırrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos atque ım animi ad laetitiam excitantur. itaque productis ı ante oppidum considunt et proximam fossam cra- integunt atque aggere explent seque ad eruptionem omnes casus comparant. Caesar omni exercitu ad 80
ıque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, quisque locum teneat et noverit, equitatum ex ca- educi et proelium committi iubet. erat ex omnibus s, quae summum undique iugum tenebant, despe- atque omnes milites intenti pugnae proventum :ctabant. Galli inter equites raros sagittarios ex- ɔsque levis armaturae interiecerant, qui suis ceden- auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus ıerent. ab his complures de improviso vulnerati io excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli lerent et nostros multitudine premi viderent, ex om- partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et hi, d auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum ıs *confirmabant.* quod in conspectu omnium res

gerebatur neque recte ac turpiter factum celari po utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad · tem excitabat. cum a meridie prope ad solis occ dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte con turmis in hostes impetum fecerunt eosque propul quibus in fugam coniectis sagittarii circumventi inter que sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes u ad castra insecuti sui colligendi facultatem non ded at ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope vi

81 desperata se in oppidum receperunt. uno die inter Galli atque hoc spatio magno cratium, scalarum, h gonum numero effecto, media nocte silentio ex c egressi ad campestres munitiones accedunt. subito more sublato, qua significatione qui in oppido obsid tur de suo adventu cognoscere possent, crates pro fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo proturba liquaque, quae ad oppugnationem pertinent, parant a nistrare. eodem tempore clamore exaudito dat tuba si suis Vercingetorix atque ex oppido educit. nostri ut rioribus diebus, ut cuique locus erat attributus, ad m tiones accedunt; fundis, librilibus sudibusque, qu opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. spectu tenebris adempto multa utrimque vulnera acci tur; complura tormentis tela coniciuntur. at Marcus tonius et Gaius Trebonius legati, quibus eae parte defendendum obvenerant, qua ex parte nostros prem tellexerant, his auxilio ex ulterioribus castellis ded

82 summittebant. dum longius ab munitione aberant plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam pr successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant a scrobes delati transfodiebantur aut ex vallo ac tur traiecti pilis muralibus interibant. multis undique v ribus acceptis nulla munitione perrupta, cum lux teret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus c eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. teriores, dum ea, quae a Vercingetorige ad erupti praeparata erant, proferunt, priores fossas explent, d in his rebus administrandis morati prius suos disce cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent.

83 infecta in oppidum reverterunt. bis magno cum detr

pulsi Galli, quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent: ex his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri: necessario paene iniquo loco et leniter declivi castra fecerunt. haec Gaius Antistius Reginus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus duces hostium LX milia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. his copiis Vercassivellaunum Arvernum, unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. cum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere et reliquae copiae pro castris sese ostendere coeperunt. Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus ex 84
oppido egreditur; cratis, longurios, musculos, falces reliquaque, quae eruptionis causa paraverat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis acriter atque omnia temptantur: quae minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident salute constare: omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Caesar idoneum locum nanctus, quid quaque 85
in parte geratur, cognoscit, laborantibus summittit. utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat: Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. iniquum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. alii tela coniciunt, alii *testudine facta* subeunt; defatigatis in vicem integri

succedunt. agger ab universis in munitionem coni et ascensum dat Gallis, et ea, quae in terra occul rant Romani, contegit; nec iam arma nostris, nec
86 suppetunt. his rebus cognitis Caesar Labienum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit: imper sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione p ret; id nisi necessario ne faciat. ipse adit reliquos, c tatur, ne labori succumbant; omnium superiorum di tionum fructum in eo die atque hora docet consi interiores desperatis campestribus locis propter magn nem munitionum loca praerupta ex ascensu temptant ea, quae paraverant, conferunt: multitudine teloru turribus propugnantes deturbant, aggere et cratibus f explent, [aditus expediunt]; falcibus vallum ac lo
87 rescindunt. mittit primo Brutum adulescentem cum c tibus Caesar, post cum aliis Gaium Fabium leg postremo ipse, cum vehementius pugnarent, integros sidio adducit. restituto proelio ac repulsis hostibu quo Labienum miserat, contendit; cohortes quattu proximo castello deducit, equitum partem se sequi, p circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes a iubet. Labienus, postquam neque aggeres neque f vim hostium sustinere poterant, coactis una XL c tibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors ob Caesarem per nuntios facit certiorem, quid facier
88 existimet. accelerat Caesar, ut proelio intersit. eiu ventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in pr uti consueverat, turmisque equitum et cohortibus quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus hae clivia et devexa cernebantur, nostri proelium commit utrimque clamore sublato excipit rursus ex vallo omnibus munitionibus clamor. nostri emissis pilis g rem gerunt. repente post tergum equitatus cern cohortes aliae appropinquant. hostes terga vertunt; gientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sed dux et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivella Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa mili LXXIIII ad Caesarem referuntur: pauci ex tanto nu se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex op caedem et fugam suorum desperata salute co

ionibus reducunt. fit protinus hac re audita ex
s Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis ac
diei labore milites essent defessi, omnes hostium
e deleri potuissent. de media nocte missus equi-
novissimum agmen consequitur: magnus numerus
ır atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates dis-
t. postero die Vercingetorix concilio convocato id 89
lum suscepisse non suarum necessitatum, sed com-
libertatis causa demonstrat, et quoniam sit for-
cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu
sua Romanis satisfacere seu vivum tradere velint.
ıtur de his rebus ad Caesarem legati. iubet arma
principes produci. ipse in munitione pro castris
lit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur,
proiciuntur. reservatis Haeduis atque Arvernis, si
os civitates recuperare posset, ex reliquis captivis
xercitui capita singula praedae nomine distribuit.
is rebus confectis in Haeduos proficiscitur; civita- 90
ecipit. eo legati ab Arvernis missi, quae imperaret
turos pollicentur. imperat magnum numerum obsi-
legiones in hiberna mittit. captivorum circiter viginti
Haeduis Arvernisque reddit. Titum Labienum dua-
um legionibus et equitatu in Sequanos proficisci
huic Marcum Sempronium Rutilum attribuit: Gaium
m et Lucium Minucium Basilum cum duabus legio-
in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellovacis
itatem accipiant. Gaium Antistium Reginum in Am-
tos, Titum Sextium in Bituriges, Gaium Caninium
ım in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Quin-
Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cabilloni
tiscone in Haeduis ad Ararim rei frumentariae causa
at. ipse Bibracte hiemare constituit. his *litteris*
is Romae dierum viginti supplicatio redditur.

A. HIRTII

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Hirtii ad Balbum epistola. I. *Res octavo belli anno gestae.* 1 lantes Gallorum civitates adortus Caesar Bituriges in dediti accipit, Carnutes et Bellovacos debellat; Commius Atrebas ii petitus c. 1—23. exercitu Romano in plures partes diviso C denuo Eburonum fines vexat, Labienum in Treveros mittit. nacus, Andium dux, Lemonum oppugnans, vincitur; C. Ca Drappetem et Lucterium, provinciam invadere conatos,] quitur. Carnutes et Aremoricae civitates a Fabio in fidem piuntur. Uxellodunum, quo Drappes et Lucterius confug obsidetur a Caninio, operibus includitur; Drappes ca c. 24—37. de Gutruato supplicium sumit Caesar c. 38. Ca ad Uxellodunum adventus; oppidani ab aqua prohibiti incendunt; eorum deditio et poena c. 39—44. Treveri a La victi, Aquitania a Caesare in fidem recepta; hiberna; Con M. Antonio quaestori se dedit c. 45—48. II. *Res nono belli gestae.* Hirtii praefatio. Caesaris in Gallos clementia et i gentia, ne nova bella moverentur c. 49. in Italiam pro Caesar ab omnibus municipiis et coloniis splendidissime exc in ulteriorem Galliam reversus exercitum ex omnibus hil evocatum lustrat, Labienum Galliae togatae praeficit. legiones per causam Parthici belli Caesari detractae a Po in Italia retinentur. initia belli civilis c. 50—55.

Haec gesta sunt a. u. c. 703 et 704, a. Chr. 51 et 50.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum coti mea recusatio non difficultatis excusationem, sed ine videretur deprecationem habere, rem difficillimam sus Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Gallia cohaerentibus superioribus atque insequentibus eius ptis contexui novissimumque imperfectum ab rebus g Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem c dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae saris. quos utinam qui legent scire possint quam in susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae

arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. constat enim inter omnes nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur. qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset, adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus. erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. vale.

Omni Gallia devicta Caesar cum a superiore aestate 1
nullum bellandi tempus intermisisset militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet, complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere. cuius rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda; non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem. quae 2
ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit hibernis; ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Haeduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis reliquum exercitum in copio-

sissimos agros Biturigum inducit, qui, cum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint contineri, quin bellum pararent coniurationesque
3 facerent. repentino adventu Caesaris accidit, quod inparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrerentur. multis hominum milibus captis perterriti Bituriges, qui primum adventum potuerant effugere Romanorum, in finitimas civitates aut privatis hospitiis confisi aut societate consiliorum confugerant. frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit nec dat ulli civitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad condiciones pacis adducebat. tali condicione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fece-
4 runt. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus *tot milia* nummum praedae nomine condonanda pollicetur legionibusque in hiberna remissis ipse se recipit die XXXX Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum dies non amplius decem et octo in hibernis esset moratus, legiones XIIII et VI ex hibernis ab Arare educit, quas ibi collocatas explicandae rei frumentariae causa superiore commentario demonstratum est: ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes pro-
5 ficiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant (nuper enim *devicti complura* oppida dimiserant), dispersi profugiunt.

Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tem-
pestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum
Cenabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum,
partim quae coniectis celeriter stramentis tentoriorum in-
tegendorum gratia erant inaedificata, milites compegit.
equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit,
quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam
plerumque magna praeda potiti nostri revertuntur. op-
pressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum
tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec
silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent,
dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finiti-
mas civitates. Caesar tempore anni difficillimo, cum satis 6
haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium
belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum
haberet sub tempus aestivorum nullum summum bellum
posse conflari, Gaium Trebonium cum duabus legionibus,
quas secum habebat, in hibernis Cenabi collocavit; ipse,
cum crebris legationibus Remorum certior fieret Bello-
vacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praesta-
bant, finitimasque his civitates duce Correo Bellovaco et
Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum
locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum,
qui Remis erant attributi, facerent impressionem, perti-
nere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salu-
tem suam iudicaret nullam calamitatem socios optime de
republica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat
rursus undecimam, litteras autem ad Gaium Fabium mittit,
ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, addu-
ceret, alteramque ex duabus ab Labieno arcessit. ita,
quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postula-
bat, perpetuo suo labore in vicem legionibus expeditionum
onus iniungebat. his copiis coactis ad Bellovacos profi- 7
ciscitur castrisque in eorum finibus positis equitum turmas
dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus
hostium consilia cognosceret. equites officio functi re-
nuntiant paucos in aedificiis esse inventos, atque hos, non
qui agrorum colendorum causa remansissent (namque esse
undique diligenter demigratum), sed qui speculandi causa
essent *remissi*. a quibus cum quaereret Caesar, quo loco

multitudo esset Bellovacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat: Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocassis, Atrebatas; locum castris excelsum in silva circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in ulteriores silvas contulisse. complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent. paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda; quorum et vicinitas propinqua et multitudo esset infinita. constituisse autem Bellovacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea condicione cum toto exercitu decertare cogerentur; si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent, pabulatione autem, quae propter anni tempus cum exigua tum disiecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu
8 ex insidiis prohibere Romanos. quae Caesar consentientibus pluribus cum cognosset atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis contempta sua paucitate prodiret in aciem. singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, VIIII habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI, quae octavo iam stipendio tamen in collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. itaque concilio advocato rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis animos multitudinis confirmat. si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octava, nona ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione paene quadrato agmine instructo in conspectum [illegible]*tium celerius* opinione eorum exercitum adducit. cum [illegible]*ate instructas* velut in acie certo gradu legiones

re Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena
e consilia perlata, sive certaminis periculo sive
adventu sive exspectatione nostri consilii copias
ınt pro castris nec loco superiore decedunt. Caesar,
micare optaverat, tamen admiratus tantam multitu-
hostium valle intermissa magis in altitudinem de-
quam late patente castra castris hostium confert.
mperat vallo pedum XII muniri, loriculam per ag-
›nem eius altitudini inaedificari; fossam duplicem
denum quinum lateribus deprimi directis; turris
i crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus
is constratisque coniungi, quorum frontes viminea
a munirentur: ut ab hostibus duplici fossa, duplici
gnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex
us, quo tutior altitudine esset, hoc audacius lon-
ıe permitteret tela, alter, qui propior hostem in ipso
ollocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur.
fores altioresque turres imposuit. huius munitionis 10
erat consilium. namque et operum magnitudinem
orem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum,
n pabulatum frumentatumque longius esset profi-
dum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat
defendi. interim crebro paucis utrimque procurren-
inter bina castra palude interiecta contendebatur;
tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia
um Germanorumque transibant acriusque hostes
ebantur, aut vicissim hostes eadem transgressi no-
longius summovebant. accidebat autem cotidianis
tionibus (id quod accidere erat necesse, cum raris
isque ex aedificiis pabulum conquireretur), ut im-
locis dispersi pabulatores circumvenirentur; quae
tsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum
afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat bar-
ım, atque eo magis, quod Commius, quem profe-
ıd auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equi-
venerat; qui tametsi numero non amplius erant
nti, tamen Germanorum adventu barbari nitebantur.
r, cum animadverteret hostem complures dies castris 11
et loci natura munitis se tenere neque oppugnari
eorum sine dimicatione perniciosa nec locum muni-

tionibus claudi nisi a maiore exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret; ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.
12 quod cum cotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci delecta manu peditum cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus locis insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros, deinde circumventos aggrederentur. cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. namque hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti peditibus undique sunt circumdati. quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui cum vix equo propter aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque dimicari sine se voluerat. inflantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.
13 non intermittunt interim cotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Caesar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius universi paludem transissent paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consuerant, turpiter refugerunt nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut

vix iudicari posset, utrum secundis minimisque rebus in-
solentiores, an adverso mediocri casu timidiores essent.
compluribus diebus iisdem in castris consumptis, cum 14
propius accessisse legiones et Gaium Trebonium legatum
cognossent, duces Bellovacorum veriti similem obsessio-
nem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut
viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua
impedimenta. quorum perturbatum et confusum dum ex-
plicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam
expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias
armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani
persequi se inciperent, quam longius agmen impedimen-
torum suorum processisset. at Caesar neque resistentes
aggrediundos tanto collis ascensu iudicabat, neque non
usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco
sine periculo barbari militibus instantibus non possent.
ita, cum palude impedita a castris castra dividi videret,
quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare
posset, atque id iugum, quod trans paludem paene ad
hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum
intercisum animum adverteret, pontibus palude constrata
legiones traducit celeriterque in summam planiciem iugi
pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus munie-
batur. ibi legionibus instructis ad ultimum iugum per-
venit aciemque eo loco constituit, unde tormento missa
tela in hostium cuneos conici possent. barbari confisi 15
loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani
subire collem conarentur, paulatim copias distributas di-
mittere non possent, ne dispersi perturbarentur, in acie
permanserunt. quorum pertinacia cognita Caesar XX
cohortibus instructis castrisque eo loco metatis muniri iubet
castra. absolutis operibus pro vallo legiones instructas col-
locat, equites frenatis equis in statione disponit. Bellovaci,
cum Romanos ad insequendum paratos viderent neque
pernoctare aut diutius permanere sine periculo eodem loco
possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt. fasces, ut
consueverant [namque in acie sedere Gallos consuesse
superioribus commentariis Caesaris declaratum est], per
manus stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat
in castris copia, inter se traditos ante aciem collocarunt.

extremoque tempore diei signo pronuntiato uno tempore
incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente
16 a conspectu texit Romanorum. quod ubi accidit, barbari
vehementissimo cursu refugerunt. Caesar, etsi discessum
hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis,
tamen id consilium cum fugae causa initum suspicaretur,
legiones promovet, turmas mittit ad insequendum; ipse
veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis
atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius
procedit. equites cum intrare summum iugum et flammam
densissimam timerent ac, si qui cupidius intraverant, vix
suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, in-
sidias veriti liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis
dederunt. ita fuga timoris simul calliditatisque plena
sine ullo detrimento milia non amplius decem progressi
hostes loco munitissimo castra posuerunt. inde cum saepe
in insidiis equites peditesque disponerent, magna detri-
17 menta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum
crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Caesar
Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum milia sex
peditum delegisse equitesque ex omni numero mille, quos
in insidiis eo loco collocaret, quem in locum propter co-
piam frumenti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur.
quo cognito consilio legiones plures, quam solebat, educit
equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere
praesidio consuerat, praemittit: huic interponit auxilia levis
armaturae; ipse cum legionibus quam potest maxime ap-
18 propinquat. hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegis-
sent campum ad rem gerendam non amplius patentem in
omnes partes passibus mille, silvis undique aut impedi-
tissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis
circumdederunt. explorato hostium consilio nostri ad proe-
liandum animo atque armis parati, cum subsequentibus
legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in
eum locum devenerunt. quorum adventu cum sibi Cor-
reus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum
cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum
fecit. nostri constanter incursum sustinent insidiatorum
neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque
equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit,

m multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dis- 19
positis turmis in vicem rari proeliarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis. fit magna contentione diversum proelium. quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coëgit cedere equites. quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. pugnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. qua re cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur; hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt. nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. victi tamen perculsique maiore parte amissa consternati profugiunt partim silvis petitis, partim flumine (qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur), cum interim nulla calamitate victus Correus excedere proelio silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando compluresque vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela
conicere. tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis 20
ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus octo milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur. at Bellovaci reliquaeque civitates repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, *cognita calamitate*, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem

21 mittantur. hoc omnibus probato consilio Commius Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus. afflictas opes equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis. tamen magnum ut in tanta calamitate Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. numquam enim senatum tantum in civitate illo
22 vivo quantum imperitam plebem potuisse. haec orantibus legatis commemorat Caesar: eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. scire atque intellegere se causam peccati facillime mortuis delegari. neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset. sed tamen se contentum fore ea poena,
23 quam sibi ipsi contraxissent. nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum civitatium legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum; obsides dant, imperata faciunt excepto Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno Titus Labienus Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicavit comprimi posse. quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, Gaium Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloqui curaret interficiendum. ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. cum in colloquium ventum esset, et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio vel insueta re permotus vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput per-

cussit. cum utrimque gladii destricti essent, non tam
pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium:
nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant
affectum; Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam
videbant, extimescebant. quo facto statuisse Commius
dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani
venire.

Bellicosissimis gentibus devictis Caesar, cum videret 24
nullam iam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi
resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris
diffugere ad praesens imperium evitandum, plures in partes
exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem
cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum
cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partem Gal-
liae, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat
neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regio-
nibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat.
Titum Labienum ad se evocat; legionem autem XV, quae
cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad
colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile in-
commodum accideret decursione barbarorum, ac superiore
aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio at-
que impetu illorum erant oppressi. ipse ad vastandos
depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem per-
territum ac fugientem cum redigi posse in suam potesta-
tem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat,
adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio
suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nul-
lum reditum propter tantas calamitates haberet in civita-
tem. cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones 25
aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, ra-
pinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut
capto Labienum cum duabus legionibus in Treveros mittit;
quorum civitas propter Germaniae vicinitatem cotidianis
exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis
differebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta
faciebat. interim Gaius Caninius legatus, cum magnam 26
multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris
nuntiisque Durati cognosceret, qui perpetuo in amicitia
manserat Romanorum, cum pars quaedam civitatis eius

defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. quo cum adventaret atque ex captivis certius cognosceret multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnatione consumpsisset et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum
27 Lemonum redit. eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat litterisque Gai Canini Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. at Dumnacus adventu Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanum externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit equitatuque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defetigatione equorum in eadem se reciperet castra. consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi magna praeda multis interfectis potiuntur. ita re bene gesta se recipiunt
28 in castra. insequenti nocte Fabius equites praemittit sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius praeceptis ut res gereretur, Quintus Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, parte equitum proelium committit. confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium.

fit proelium acri certamine. namque nostri contemptis pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii fortissime contra pedites proeliantur, hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nancti occasionem videbantur. cum aliquamdiu summa contentione dimica- 29
retur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praesidio: cum repente confertae legiones in conspectum hostium veniunt. quibus visis perculsae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium perturbato impedimentorum agmine magno clamore discursuque passim fugae se mandant. at nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. itaque amplius milibus XII aut armatorum aut eorum, qui eo timore arma proiecerant, interfectis omnis multitudo capitur impedimentorum. qua ex fuga cum constaret 30
Drappetem Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum ascitis, receptis latronibus impedimenta et commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum milibus ex fuga quinque collectis provinciam petere unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima defectione Galliae facere in provinciam voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore provinciae magna infamia perditorum hominum latrociniis caperetur. Gaius Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes 31
ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate summissiores essent futurae, dato vero spatio ac tempore eodem instigante Dumnaco possent concitari. qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. *nam Carnutes*, qui saepe vexati numquam pacis fecerant *mentionem*, datis obsidibus veniunt in deditionem, cete-

raeque civitates positae in ultimis Galliae finibus, O
coniunctae, quae Aremoricae appellantur, auctoritat
ductae Carnutum adventu Fabii legionumque imp
sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus e
latitansque solus extremas Galliae regiones peter
32 coactus. at Drappes unaque Lucterius, cum leg
Caniniumque adesse cognoscerent nec se sine certa
nicie persequente exercitu putarent provinciae fines in
posse nec iam libere vagandi latrociniorumque faci
rum facultatem haberent, in finibus consistunt Cad
rum. ibi cum Lucterius apud suos cives quondam in
rebus multum potuisset, semperque auctor novorum
siliorum magnam apud barbaros auctoritatem habere
pidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, eg
natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copi
33 pidanosque sibi coniungit. quo cum confestim Gaiu
ninius venisset animadverteretque omnes oppidi p
praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente
tamen armatis ascendere esset difficile, magna auter
pedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina
subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum
ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus d
trina excelsissimo loco castra fecit; a quibus pau
quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circu
34 ducere instituit. quod cum animadverterent oppidar
serrimaque Alesiae memoria solliciti similem casum c
sionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius
fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti
nem esse habendam, constituunt omnium consensu
ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis ad importa
frumentum proficisci. eo consilio probato proxima
duobus milibus armatorum relictis reliquos ex o
Drappes et Lucterius educunt. hi paucos dies mora
finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subl
eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent
poterant, magnum numerum frumenti comparant, non
quam autem expeditionibus nocturnis castella nostr
adoriuntur. quam ob causam Gaius Caninius toto o
munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum
non possit aut plurimis in locis infirma disponat pr

na copia frumenti comparata considunt Drappes et 35
terius non longius ab oppido X milibus, unde paula-
frumentum in oppidum supportarent. ipsi inter se
incias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte
arum restitit; Lucterius agmen iumentorum ad oppi-
ducit. dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter
ma silvestribus angustisque itineribus frumentum im-
are in oppidum instituit. quorum strepitum vigiles
rorum cum sensissent, exploratoresque missi, quae
rentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohor-
s armatis ex proximis castellis in frumentarios sub
m lucem impetum fecit. ii repentino malo perterriti
ıgiunt ad sua praesidia; quae nostri ut viderunt, acrius
ra armatos incitati neminem ex eo numero vivum capi
ıntur. profugit inde cum paucis Lucterius nec se
ɔit in castra. re bene gesta Caninius ex captivis com- 36
: partem copiarum cum Drappete esse in castris a
ɔus longe non amplius XII. qua re ex compluribus
ıita, cum intellegeret fugato duce altero perterritos
uos facile opprimi posse, magnae felicitatis esse
trabatur neminem ex caede refugisse in castra, qui de
pta calamitate nuntium Drappeti perferret. sed in
riundo cum periculum nullum videret, equitatum om-
Germanosque pedites, summae velocitatis homines,
astra hostium praemittit; ipse legionem unam in trina
ra distribuit, alteram secum expeditam ducit. cum
ius hostis accessisset, ab exploratoribus, quos prae-
rat, cognoscit castra eorum, ut barbarorum fere con-
udo est, relictis locis superioribus ad ripas fluminis
demissa; at Germanos equitesque imprudentibus om-
ıs de improviso advolasse proeliumque commisisse.
re cognita legionem armatam instructamque adducit.
epente omnibus ex partibus signo dato loca superiora
untur. quod ubi accidit, Germani equitesque signis
ɔnis visis vehementissime proeliantur. confestim co-
es undique impetum faciunt omnibusque aut interfectis
captis magna praeda potiuntur. capitur ipse eo proelio
ppes. Caninius felicissime re gesta sine ullo paene 37
tis vulnere ad obsidendos oppidanos revertitur exter-
ıe *hoste deleto*, cuius timore antea dividere praesidia

et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. venit eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

38 Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus XV in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertebat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli, Gutruatum, ad supplicium depoposcit. qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitur. cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui omnia pericula et detrimenta belli Gutruato accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

39 Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse afficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locorum opportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret reliquam esse unam aestatem suae provinciae, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu quam
40 potest celerrime ad Caninium contendit. cum contra expectationem omnium Caesar Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coepit. flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxello-

um. hoc avertere loci natura prohibebat: in infimis n sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem ressis fossis derivari posset. erat autem oppidanis difis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris : vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque uo se recipere possent ascensu. qua difficultate eorum nita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, torıtis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus ocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos. quorum 41
nis postea multitudo aquatorum unum in locum convebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aquae rumpebat ab ea parte, quae fere pedum CCC intervallo ninis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse opanos cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e rene eius vineas agere adversus montem et aggerem truere coepit magno cum labore et continua dimicaıe. oppidani enim loco superiore decurrunt et eminus e periculo proeliantur multosque pertinaciter succedenvulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas ferre et labore atque operibus locorum vincere difficules. eodem tempore cuniculos tectos ab vineis agunt ad ut fontis; quod genus operis sine ullo periculo, sine picione hostium facere licebat. exstruitur agger in tudinem pedum sexaginta, collocatur in eo turris decem ulatorum, non quidem quae moenibus aequaret (id enim lis operibus effici poterat), sed quae superare fontis tigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad tis aditum, nec sine periculo possent aquari oppidani, ı tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hoım multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti 42
oidani cupas sevo, pice, scandulis complent; eas ardenin opera provolvunt eodemque tempore acerrime proeıtur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo erreant Romanos. magna repente in ipsis operibus mma exstitit. quaecumque enim per locum praecipitem ssa erant, ea vineis et aggere suppressa comprehendeıt id ipsum, quod morabatur. milites contra nostri, amquam periculoso genere proelii locoque iniquo prebantur, tamen omnia fortissimo sustinebant animo. res m gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus

nostri, magnusque utrimque clamor oriebatur. ita quisque,
ut erat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus
43 esset eius, telis hostium flammaeque se offerebat. Caesar
cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi
partibus cohortes montem ascendere et simulatione moe-
nium occupandorum clamorem undique iubet tollere. quo
facto perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis re-
liquis, essent suspensi, revocant ab impugnandis operibus
armatos in murisque disponunt. ita nostri fine proelii
facto celeriter opera flamma comprehensa partim restin-
guunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterent
oppidani, magna etiam parte amissa siti suorum in sen-
tentia permanerent, ad postremum cuniculis venae fontis
intercisae sunt atque aversae. quo facto repente perennis
exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis despera-
tionem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate
factum putarent. itaque se necessitate coacti tradiderunt.
44 Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret
neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur as-
perius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animad-
verteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia
inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existi-
mavit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus prae-
cidit vitamque concessit, quo testatior esset poena impro-
borum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive
indignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris sup-
plicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit.
eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex proelio
scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni
(crebro enim mutandis locis multorum fidei se committe-
bat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus
videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet
Caesarem habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissi-
mus populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Cae-
sarem deduxit.

45 Labienus interim in Treveris equestre proelium facit
secundum compluribusque Treveris interfectis et Germa-
nis, qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, prin-
cipes eorum vivos redigit in suam potestatem atque in his
Surum Haeduum, qui et virtutis et generis summam

nobilitatem habebat solusque ex Haeduis ad id tempus per-
manserat in armis. ea re cognita Caesar, cum in omnibus 46
partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque supe-
rioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse,
Aquitaniam numquam adisset, per Publium Crassum qua-
dam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam
partem Galliae est profectus, ut ibi extremum tempus con-
sumeret aestivorum. quam rem sicuti cetera celeriter fe-
liciterque confecit. namque omnes Aquitaniae civitates
legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederunt.
quibus rebus gestis ipse equitum praesidio Narbonem pro-
fectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quat-
tuor legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio et C.
Trebonio et P. Vatinio legatis, duas legiones in Haeduos
deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctorita-
tem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit,
quae omnem illam regionem coniunctam Oceano contine-
rent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab
Arvernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset.
paucos dies ipse in provincia moratus, cum celeriter omnes
conventus percucurrisset, publicas controversias cognosset,
bene meritis praemia tribuisset (cognoscendi enim maxi-
mam facultatem habebat, quali quisque fuisset animo in
totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque
auxiliis provinciae illius), his confectis rebus ad legiones
in Belgium se recipit hibernatque Nemetocennae. ibi 47
cognoscit Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo
contendisse. nam cum Antonius in hiberna venisset, civi-
tasque Atrebatum in officio esset, Commius, qui post illam
vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad om-
nes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia
belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente
Romanis civitate cum suis equitibus latrociniis se suosque
alebat infestisque itineribus commeatus complures, qui
comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat 48
attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Qua-
dratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad perse-
quendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam
virtutem, quae singularis erat in eo, magnum odium Com-
mii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur.

itaque dispositis insidiis saepius equites eius aggressus secunda proelia faciebat. novissime, cum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem imposita paterentur impunita, conversoque equo se a ceteris incautius permittit in praefectum. faciunt hoc idem omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus medium femur traicit Voluseni. praefecto vulnerato non dubitant nostri resistere et conversis equis hostem pellere. quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum impetu perculsi vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur; quod malum dux equi velocitate evitavit: ac sic proelio secundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem sive expiato suo dolore sive magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperarit, obsidibus firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. cuius postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse; quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo, C. Marcello consulibus, nullas habet magnopere Galliae res gestas. ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungendaque huic commentario statui.

49 Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. nihil enim minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. itaque honorifice civitates appellando, principes maximis praemiis afficiendo, nulla onera iniungendo defessam tot adversis proeliis Galliam condicione parendi meliore facile in pace continuit.

50 Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in Italiam

quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quaestoris sui, commendaverat sacerdotii petitionem. contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antoni repulsa Caesaris decedentis gratiam convellere cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent, simulque se et honorem suum sequentis anni commendaret, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et consuetudine legationis esset. exceptus 51
est Caesaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari poterat. cum liberis omnis multitudo obviam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel spectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. cum omnes regiones Galliae togatae Caesar 52
percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae togatae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor

armorum Caesaris laederet, quoniam Pompei dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret: fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere coepit; quod ne fieret, consules amicique Pompei iusserunt, at
53 *reliqui tamen omnes eo* discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat universi conveniensque superiori facto. nam Marcellus proximo anno, cum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompei et Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id probare,
54 quod ipsi constituissent. fit deinde senatusconsultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur; neque obscure duae legiones uni detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex delectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine quintamdecimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatusconsulto iubet tradi. in eius locum tertiamdecimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quintadecima deducebatur. ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quattuor in Belgio collocat, C. Fabium cum totidem in Haeduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, Haedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. ipse in Ita-
55 liam profectus est. quo cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quae ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belli gerundi. contendit ...

MAI 1896.

Academica. ℳ 0,60.
De finibus bonorum et malorum. ℳ 0,90.
Tusculanae disputationes. ℳ 0,75.
De deorum natura ad M. Brutum libri tres. ℳ 0,60.
De divinatione libri duo, de fato liber. ℳ 0,60.
Cato major de senectute, Laelius de amicitia. ℳ 0,45.
De officiis ad Marcum filium libri tres, paradoxa Stoicorum ad M. Brutum, Timaeus. ℳ 0,60.
De re publica sex librorum reliquiae. ℳ 0,60.
De legibus libri tres. ℳ 0,60.
Epistolarum ad familiares libri I—IV. ℳ 0,60.
Epist. ad familiares lib. V—VIII. ℳ 0,60.
Epist. ad familiares lib. IX—XII. ℳ 0,60.
Epist. ad familiares lib. XIII-XVI. ℳ 0,60.
M. Tullii Ciceronis epistolae ad Q. fratrem, Q. Ciceronis de petitione consulatus ad M. fratrem liber. ℳ 0,45.
Epist. ad Atticum libri I—IV. ℳ 0,60.
Epist. ad Atticum libri V—VIII. ℳ 0,60.
Epist. ad Atticum libri IX—XII. ℳ 0,60.
Epist. ad Atticum lib. XIII—XVI. ℳ 0,60.
Epist. ad Brutum libri duo et epistola ad Octavianum. ℳ 0,60.

achtausgabe. 11 Voll. ℳ 46,50.
Vol. 1. ℳ 3,00. — Vol. 2. ℳ 4,50.
Vol. 3. ℳ 4,50. — Vol. 4. ℳ 4,50.
Vol. 5. ℳ 4,50. — Vol. 6. ℳ 4,50.
Vol. 7. ℳ 3,75. — Vol. 8. ℳ 3,75.
Vol. 9. ℳ 4,50. — Vol. 10. ℳ 4,50.
Vol. 11. ℳ 4,50.

)RNELII NEPOTIS vitae et fragmenta. Edidit G. AEM. KOCH.
ctavausgabe. ℳ 0,45.
Daraus einzeln: Vitae. ℳ 0,30.
aschenausgabe. ℳ 0,30.
achtausgabe. ℳ 1,20.

. HORATII FLACCI opera omnia. Edidit GODOFREDUS STALLBAUM.
ctavausgabe. ℳ 1,00.
aschenausgabe. ℳ 0,75.
achtausgabe. ℳ 3,00.

IUNII IUVENALIS saturae. Edidit O. RIBBECK.
tavausgabe. ℳ 0,45.
schenausgabe. ℳ 0,45.
achtausgabe. ℳ 1,20.

TI LIVI ab urbe condita libri. Edidit MARTINUS HERTZ.
tavausgabe. 4 Voll. ℳ 7.00.
ol. 1. Pars 1. ℳ 1,00. Pars 2. ℳ 1,00.
ol. 2. Pars 1. ℳ 1,00. Pars 2. ℳ 1,00.
ol. 3. Pars 1. ℳ 0,75. Pars 2. ℳ 0,75.
ol. 4. Pars 1. ℳ 0,75. Pars 2. ℳ 0,75.
schenausgabe. 4 Voll. ℳ 5.70.
ol. 1. Pars 1. ℳ 0,90. Pars 2. ℳ 0,75.
ol. 2. Pars 1. ℳ 0,75. Pars 2. ℳ 0,75.
ol. 3. Pars 1. ℳ 0,60. Pars 2. ℳ 0,75.
ol. 4. Pars 1. ℳ 0,60. Pars 2. ℳ 0,60.

Prachtausgabe. 4 Voll. ℳ 23,55.
Vol. 1. ℳ 6,75. — Vol. 2. ℳ 6,75.
Vol. 3. ℳ 5,25. — Vol. 4. ℳ 4,80.

P. OVIDII NASONIS carmina. Ed. ALEXANDER RIESE.
Octavausgabe. 3 Voll. ℳ 2,90.
Vol. 1. ℳ 1,00. — Vol. 2. ℳ 0,90.
Vol. 3. ℳ 1,00.
Prachtausgabe. 3 Voll. ℳ 8,40.
Vol. 1. ℳ 2,70. — Vol. 2. ℳ 2,70.
Vol. 3. ℳ 3,00.

PHAEDRI, AUGUSTI LIBERTI, fabulae Aesopiae. Ed. A. RIESE.
Octavausgabe. ℳ 0,45.

G. SALUSTI CRISPI operum reliquiae. Edidit F. D. GERLACH.
Octavausgabe. ℳ 0,75.
Daraus einzeln:
Catilina et Iugurtha. ℳ 0,45.
Taschenausgabe. ℳ 0,60.
Daraus einzeln:
Catilina et Iugurtha. ℳ 0,45.
Prachtausgabe. ℳ 2,25.

CORNELII TACITI opera. Edidit FR. HAASE.
Octavausgabe. 2 Voll. ℳ 2,40.
Vol. 1. ℳ 1,20. — Vol. 2. ℳ 1,20.
Daraus einzeln:
Germania, Agricola, Dialogus de oratoribus. ℳ 0,45.
Taschenausgabe. 2 Voll. ℳ 2,10.
Vol. 1. ℳ 1,5. — Vol. 2. ℳ 1,5.
Prachtausgabe. 2 Voll. ℳ 7,50.
Vol. 1. ℳ 3,75. — Vol. 2. ℳ 3,75.

P. TERENTI AFRI comoediae. Recensuit CAROLUS DZIATZKO.
Octavausgabe. ℳ 1,20.

ALBII TIBULLI elegiae cum carminibus Pseudotibullianis. Ed. EDUARDUS HILLER.
Octavausgabe. ℳ 0,60.

P. VERGILI MARONIS carmina. Edidit GEORGIUS THILO.
Octavausgabe. ℳ 1,50.
Daraus einzeln:
Bucolica et Georgica. ℳ 0,45. Aeneis. ℳ 0,90.

P. VERGILII MARONIS opera. Edidit HERM. PALDAMUS.
Octavausgabe. ℳ 1,35.
Daraus einzeln:
Bucolica et Georgica. ℳ 0,45. Aeneis. ℳ 0,90.
Taschenausgabe. ℳ 1,20.
Daraus einzeln:
Bucolica et Georgica. ℳ 0,30. Aeneis. ℳ 0,75.
Prachtausgabe. ℳ 4,50.